

Een 'nieuwe' architectonische opgave

Onderzoek naar de contextuele benadering in de architectuur van Aldo van Eyck en Theo Bosch

Maike Waaldijk

Colofon

Maaïke Waaldijk

Masterscriptie Kunstgeschiedenis

Juni 2020

Track architectuurgeschiedenis en Monumentenzorg

Universiteit Utrecht

Begeleiding: dr. Dirk Van de Vijver

Afbeelding titelblad: Schetsen en notities van Theo Bosch voor Meervoudige Opdracht Herziening Wederopbouwplan Nieuwmarkt (Amsterdam) (1969-1970)

Masterscriptie
Universiteit Utrecht

Maike Waaldijk

Een 'nieuwe' architectonische opgave

Onderzoek naar de contextuele benadering in de architectuur van Aldo van Eyck en Theo Bosch

Inhoud

Inleiding	5
Opbouw onderzoek	5
Definitie contextuele benadering	5
Probleemstelling	9
Historische context	11
Architectuurhistorische context	11
Methode	12
Hoofdstuk 1 – Contextuele benadering van Aldo van Eyck	13
Inleiding	13
Korte biografische beschrijving Aldo van Eyck	13
Aldo van Eyck en de contextuele benadering	14
Projecten	17
Conclusie	41
Hoofdstuk 2 – Contextuele benadering van Theo Bosch	42
Inleiding	42
Korte biografische beschrijving Theo Bosch	42
Projecten	43
Conclusie	55
Conclusie	56
Bibliografie	58
Lijst met beeldmateriaal	60
Bijlagen	64
Bijlage 1: Contextuele opgaven in het oeuvre van Aldo van Eyck	64
Bijlage 2: Contextuele opgaven in het oeuvre van Theo Bosch	70

Inleiding

Voor de afstudeerscriptie voor de masteropleiding Architectuurgeschiedenis en Monumentenzorg aan de Universiteit Utrecht heb ik onderzoek gedaan naar de wijze waarop de contextuele benadering tot uiting kwam in het werk van de architecten Aldo van Eyck en Theo Bosch. Aldo van Eyck ontwikkelde een eigen 'contextuele benadering' die hem tijdens het ontwerpen handvatten bood in de vorm van concrete uitgangspunten. De uitgangspunten waren als het ware stelregels die vertelden op welke wijze het nieuwe ontwerp zich moest verhouden tot de bestaande omgeving. Het waren ook stelregels voor hoe hij zich als architect moest verhouden tot de context en in welke mate vernieuwing of behoud van de context wenselijk dan wel nodig was. Context in de benadering van Van Eyck sloeg met name op de fysieke en sociaal-culturele omgeving. Tot hoever de context reikte in fysieke zin was afhankelijk van de opgave. Onder de fysieke omgeving viel bijvoorbeeld de kenmerken van het stedelijk weefsel van een stadsdeel maar het kon ook gaan over de schaal en maat van aangrenzende gebouwen. De sociaal-culturele aspecten konden slaan op een bepaalde woon- of leefcultuur die de ontwerplocatie typeerde. Vanaf 1965 komt Theo Bosch als een van de eerste officiële medewerkers voor Van Eyck te werken. Naast het werken volgde hij tegelijkertijd zijn verdere opleiding aan de Academie van Bouwkunst. Bosch maakte snel kennis met de stijl en werkwijzen Van Eyck, waaronder de contextuele benadering. Theo Bosch adopteerde deze contextuele benadering zeer vlot. Een dergelijke contextuele benadering was op dat moment nog vrij uniek binnen de Nederlandse architectuur. De relevantie van dit onderzoek is gestoeld op drie door mij geconstateerde problemen. De problemen zijn vooral historiografisch van aard en zullen worden uitgelegd nadat de opbouw van het onderzoek en de 'contextuele benadering' als begrip zijn toegelicht. Verder wordt er in de inleiding een beschrijving van de algemene historische context en een beknopte architectuurhistorische beschrijving van de ontwikkelingen op het gebied van contextuele architectuur op Europees gebied gegeven.

Opbouw onderzoek

De onderzoeksvraag waar ik een antwoord op heb gezocht is als volgt: Hoe heeft de contextuele benadering zich gemanifesteerd in de architectuur van het bureau van Aldo van Eyck en Theo Bosch? Deze onderzoeksvraag is in twee hoofdstukken uitgewerkt. Allereerst wordt in hoofdstuk 1 de contextuele benadering en de uitwerking daarvan in verschillende ontwerpen door Van Eyck behandeld. Naast de analyse van verschillende ontwerpprojecten zijn er, om tot de essentie van Van Eycks contextuele benadering te komen en deze te herkennen, teksten van Van Eyck en overige bronnen meegenomen in het onderzoek. In hoofdstuk 2 komen de contextuele ontwerpgegevens door Bosch aan bod. In het tweede hoofdstuk zal de contextuele benadering van Bosch en eventuele verschillen tussen Bosch en Van Eyck op deze wijze hier worden blootgelegd.

Definitie contextuele benadering

In 1986 promoveerde architect en architectuurhistoricus Francis Strauven op het werk en leven van Aldo van Eyck. Dit vormde het begin voor een viertal andere publicaties van Strauven die hieraan verbonden zijn. In deze publicaties over Van Eyck heeft Strauven zich telkens, doch in wisselende mate, uitgelaten over wat hij de contextuele benadering van Van Eyck noemt. Strauven is bij mijn weten de enige die de contextuele benadering relatief uitgebreid heeft omschreven. Om die reden vormt de omschrijving die Strauven geeft van Van Eycks contextuele benadering het uitgangspunt waar in deze scriptie door mij op wordt voortgeborduurd. Ik noem het expliciet voortborduren en niet overnemen omdat ik aan de omschrijving van Strauven een aantal dingen wilde aanpassen. Dit om een completer en waarachtiger beeld te geven van Van Eycks contextuele benadering.

Hoe ziet de beschrijving van Strauven er precies uit? Zoals al is benoemd kwam Strauven in een aantal publicaties terug op de contextuele benadering van Van Eyck. In een hoofdstuk door Strauven in *Aldo van Eyck: Hubertushuis* (1982), in de dissertatie *Aldo van Eyck: De gestalte van de relativiteit* (1986), in de biografie die uit de dissertatie volgde *Aldo van Eyck: relativiteit en verbeelding* (1994), en als laatste in een hoofdstuk dat werd opgenomen in de monografie van Van Eyck die door Vincent Ligteleijn werd samengesteld *Aldo van Eyck: Werken* (1999). In *Aldo van Eyck: De gestalte van de relativiteit* en *Aldo van Eyck: relativiteit en verbeelding* omschreef Strauven de 'contextuele benadering' op nagenoeg dezelfde wijze, namelijk als:

'In plaats van de gegeven stedelijke context als een af te wenden of uit te roeien hinder te beschouwen, vatte hij deze op als een wezenlijk gegeven van het programma, als een van de grondslagen voor de opbouw van zijn concept.'¹

'Hierbij ontwikkelde hij de eenvoudige maar pertinente stelregel dat een nieuw project de kwaliteit van de omgeving waarin het zich invoegt nooit mag aantasten, maar er uitsluitend kwaliteit aan toe mag voegen.'²

'Een nieuw stedelijk project, zo redeneerde hij, moet zich goed gedragen in de context waarin het zich nestelt; meer nog, het moet door zijn vorm zelf blijken geven van waardering voor de specifieke kwaliteiten van deze context. Dit betekent geenzins dat het zijn omgeving moet reproduceren. Het moet er bestaansrecht in verwerven door de nieuwe kwaliteit die het er, zonder zich op te dringen, in binnenbrengt.'³

'Hij vroeg zich in elk geval opnieuw af welke er de kenmerkende kwaliteiten van waren en voor welke andere, niet aanwezige maar wenselijke kwaliteiten het zich vatbaar toonde.'⁴

Strauven heeft daarnaast de contextuele benadering beschreven in een bijdrage aan een boek over het Hubertushuis, *Aldo van Eyck: Hubertushuis* (1982). Hij schreef daarvoor een hoofdstuk dat ingaat op de contextuele aspecten van het ontwerp voor het 'Hubertushuis'⁵.

'Een bijdrage aan iets hoeft er echter nog geen reproductie van de te zijn. Voor Van Eyck betekent het dat hij zich aansluit bij wat hij in de gegeven context als positief plaatsvormend kan identificeren, om dit daarna met zijn ontbrekend complement, zijn tegendeel te verzoenen.'⁶

'Er dient hierbij, zoals Van Eyck het uitdrukt, een duidelijk onderscheid gemaakt te worden tussen de 'geur' en de 'stank' van het verleden. Als de hedendaagse architectuur zich openstelt voor de waarden uit de traditie, dan dient ze op haar beurt tegelijkertijd aan het licht te brengen wat vandaag op een positieve manier anders is of zou kunnen zijn.'⁷

De metafoor van Strauven van 'stank' en 'geur' vat ik op als metafoor voor de, respectievelijk, negatieve en positieve aspecten van de bestaande context.⁸ Strauven praat daarnaast over de nieuwe toevoeging aan het oude in termen als het nieuwe dat iets 'teruggeeft' en niet in de weg moet staan voor verandering. Het gaat om een progressieve in plaats van een conservatieve manier om met het verleden om te gaan zonder waardevolle historisch aanwezige waarde te verliezen. Tot slot, in de monografie van Vincent Ligteleijn, *Aldo van Eyck: Werken* (1999), licht Strauven het contextuele aspect van het werk van Van Eyck toe:

'In deze projecten erkende hij de stedelijke context als een wezenlijk gegeven van het programma, als een van de basiselementen van het concept – een benadering die een verhoogde aandacht impliceerde voor het specifieke karakter van de bouwplek. Voor elk stedelijk project voerde hij nauwkeurig onderzoek uit van de structuur van het projectgebied, niet alleen om na te gaan voor welke andere, complementaire kwaliteiten dit gebied vatbaar was. Hij ontwikkelde de eenvoudige maar pertinente stelregel dat een nieuw project de kwaliteit van de omgeving waarin het zich invoegt nooit mag aantasten, maar er uitsluitend kwaliteit aan toe mag voegen. Een nieuw stedelijk project moet zich behoorlijk gedragen in de context waarin het zich inpast. Een nieuw gebouw moet, door zijn vorm zelf, blijken geven van waardering voor de specifieke kwaliteiten van zijn context. Dit betekent geenzins dat het zijn omgeving moet reproduceren. Het moet er bestaansrecht in verwerven door de nieuwe betekenis die het er binnenbrengt.'⁹

---

¹ Strauven, *Aldo van Eyck: relativiteit en verbeelding*, 536.

² Ibid.

³ Ibid.

⁴ Ibid.

⁵ Door Strauven zou nog in vele volgende publicaties worden gesteld dat bij het ontwerp van Hubertushuis de 'contextuele benadering' zich het beste had geopenbaard.

⁶ Strauven, *Aldo van Eyck: Hubertushuis*, 103.

⁷ Strauven, *Aldo van Eyck: Hubertushuis*, 104.

⁸ 'Het nieuwe dat op de toekomst anticipeert neemt dus selectief een aantal waarden uit het oude in zich op ('de geur van het verleden'), en vernieuwt op zijn beurt het oude, dat de conventionaliteit van het heden uitmaakt, inwendig, om het van binnenuit toegankelijk te maken.' Strauven, *Aldo van Eyck: Hubertushuis*, 109.

⁹ Ligteleijn en Strauven, *Aldo van Eyck: Werken*, p. 32

In het laatste hoofdstuk van de monografie, een oeuvrebespreking door Ligteleijn zelf, wordt de contextuele benadering niet uitgebreid genoemd. In de volgende passages uit de oeuvrebespreking komt de benadering echter toch als volgt aan bod:

'het gaat er hem [Aldo van Eyck] daarbij niet alleen om bepaalde situatieve kwaliteiten en karakteristieken te behouden maar evenzeer om het nieuwe, zonder dat het aan zelfstandigheid inboet, aanvullend te laten zijn op het bestaande.'¹⁰

'een nieuw gebouw niets aan de stad mag onttrekken zonder er iets aan terug te geven'¹¹

Zoals te zien is zijn de beschrijvingen van Strauven relatief uitgebreid. Ik zou echter willen betogen dat de beschrijving van Strauven niet toereikend is om twee redenen. Ten eerste moet het duidelijk zijn dat de contextuele benadering gaat om een ontwerpbenadering die losstaat van een bepaalde categorie opdrachten van een bepaalde schaal. In de publicaties van Strauven wordt er vrijwel altijd een directe verwijzing gemaakt naar de stedelijke opgave. Het klopt dat de contextuele benadering van Van Eyck vaak in een stedelijke context werd geconcretiseerd maar dat is niet in alle gevallen zo. Bij de probleemstelling beschrijf ik het probleem dat is ontstaan door de focus op stedelijke projecten waardoor in de literatuur de andere projecten die onderdeel uitmaken van de ontwikkeling van de 'contextuele benadering' vaak worden vergeten. De contextuele benadering moet worden gezien als een algemene benadering die zich niet beperkte tot een historische binnenstedelijke context. Dat doet te de brede toepasbaarheid van deze ontwerpbenadering tekort. Het gaat hier om een bredere ontwerpbenadering die schaaloverstijgend is. Het kan bijvoorbeeld gaan om een kleine aanpassing binnenshuis tot een grootstedelijk stedenbouwkundig concept. Ten tweede moet de werkwijze van de contextuele benadering explicieter worden beschreven. Er moet duidelijker onderscheid worden gemaakt wat onderdeel is van de 'werkwijze tijdens het ontwerpen' en wat 'uitgangspunten/stelregels' zijn.

---

¹⁰ Ligteleijn en Strauven, *Aldo van Eyck: Werken*, 42.

¹¹ Ibid.

Met de omschrijvingen van Strauven en Ligteleijn in beschouwing genomen in combinatie met de literatuurbeschouwing kom ik tot onderstaande nieuwe omschrijving van de 'contextuele benadering' van Van Eyck die ik in deze scriptie zal hanteren:

Het toepassen van Aldo van Eycks 'contextuele benadering' wil zeggen dat bij een nieuw project onderstaande elementen aanwezig zijn in het ontwerpproces of ontwerp.

Bij de totstandkoming van het ontwerp moet er een dergelijke werkwijze te herkennen zijn:

- 1) Waardeninventarisatie en bijbehorende conclusies zijn leidend voor ontwerpkeuzes:** Alvorens het ontwerpproces moet er een analyse van de context hebben plaatsgevonden. De analyse bestaat uit een inventarisatie van de aanwezige aspecten, verdwenen aspecten en niet aanwezige aspecten. De aspecten worden vervolgens geordend naar gelang de (potentiële) waarde die zij bezitten. Aan de hand van de ordening worden keuzes gemaakt voor welke ingrepen er plaats moeten vinden. Voor het behouden, herintroduceren, introduceren of verwijderen van de aspecten worden verschillende opties en varianten voor een architectonische vertaling onderzocht.
  - a) Gedefinieerd aspect is op positieve manier aanwezig in de context.
→ Het aspect wordt intact gelaten in het plan, of wordt zelfs uitgelicht.
  - b) Gedefinieerd aspect uit de context dat voorheen aanwezig was in de context maar inmiddels in mindere mate aanwezig of zelfs verdwenen is.
→ Er vindt een herintroductie van dit aspect plaats in het plan.
  - c) Gedefinieerd aspect dat nog niet aanwezig was in de context.
→ Er vindt een introductie plaats van dit nieuwe aspect in het plan.
  - d) Gedefinieerd aspect is op negatieve manier aanwezig in de context.
→ Het aspect wordt verwijderd in het plan.

De volgende drie uitgangspunten worden in acht genomen:

- 2) Principe van waardevermeerdering:** het nieuwe project mag de kwaliteit van de omgeving waarin het zich invoegt nooit aantasten maar uitsluitend kwaliteit aan toe mag voegen;
- 3) Respect voor de omgeving:** het nieuwe project gedraagt zich goed in de context waarin het zich nestelt, het moet door zijn vorm zelf blijken geven van waardering voor de specifieke kwaliteiten van deze context;
- 4) Eigentijdse architectuur:** het nieuwe project moet geenszins zijn omgeving reproduceren, het moet er bestaansrecht in verwerven door de nieuwe kwaliteit die het er, zonder zich op te dringen, in binnenbrengt;

Figuur 1 Omschrijving contextuele benadering Aldo van Eyck¹²

¹² De omschrijving is gebaseerd op de omschrijvingen die Strauven in een aantal van zijn publicaties gaf. De omschrijving is naar eigen inzicht aangepast en uitgebreid.

Probleemstelling

Ik constateer drie verschillende problemen in de historiografie van de architectuur van Aldo van Eyck en Theo Bosch en de Nederlandse architectuurgeschiedenis in het algemeen.

Het eerste probleem is de onderbelichte periode binnen de bredere ontwikkeling van de architectonische 'contextualisering' in de naoorlogse periode. Er is een gebrek aan academische kennis binnen de architectuurgeschiedenis over de architectonische 'contextualisering' in de periode dat Van Eyck en Bosch actief waren; 1947-1994. In de literatuur wordt deze contextualisering gerelateerd aan de stadsvernieuwing (1968-1989).¹³ Aan de andere kant is er ook literatuur die deze periode niet erkennen, al dan wel of niet terecht. Paul Meurs schreef over de 'ontwerpgerichte erfgoedbenadering' in de periode 1883-1940. Wanneer hij kort de verdere naoorlogse ontwikkeling beschouwt stelt Meurs: 'In de Nederlandse architectuur van de twintigste eeuw werden tot aan de jaren tachtig nauwelijks pogingen ondernomen om de moderne stad van een verleden te voorzien. Van een daadwerkelijke integratie van monumentenzorg en actuele stedenbouwkundige opgaven was tot dan toe evenmin sprake.'¹⁴ Mijn hypothese is dat dit genuanceerder ligt. Ook in architectuurhistorische overzichtswerken van Nederlandse architectuur bestaat er een gebrek aan aandacht voor de architectuur die door de contextualisering is beïnvloed. Hier wordt eveneens alleen de sterke relatie met de stadsvernieuwing benadrukt in plaats van te verklaren hoe de contextualisering zich heeft weten te manifesteren in de architectuur. De typering van de bebouwing blijft namelijk meestal beperkt tot het benoemen van de 'kleinschaligheid' en 'variatie'.¹⁵ De architectuur komt echter niet voort uit het doel om kleinschaligheid en variatie te creëren. Kleinschaligheid en variatie waren een middel en niet het doel op zich. Het is belangrijk om hier onderscheid te maken. Bovendien blijft ook de diversiteit in architectonische uitwerking onbesproken. Ook in de compacte monografie van één van Van Eycks medewerkers, Paul De Ley, wordt het bestaan van de contextuele benadering op het bureau erkend maar blijft het beperkt tot een karakterisering zonder diepgang van de aanpak in plaats van een beschrijving waar duidelijk uit wordt waar de aanpak precies uit bestond.¹⁶ Aan de andere kant is de concrete beschrijving van de stadsvernieuwingsopgave uit het onderzoeksrapport wel hoopgevend. Ook al ligt, zoals bij het tweede probleem duidelijk zal worden, de nadruk op de bestuurs-politieke geschiedenis. In een korte omschrijving wordt de nieuwe opgave benoemd waar architecten voor stonden en hoe zij zich in hun architectonische uitwerking moesten leren verhouden tot de historische context.¹⁷ Zeer zeldzaam is de aandacht vervolgens, dan wel gering, voor de architectuur zelf: 'De mogelijkheden voor invullingen binnen deze kaders bestonden uit reconstructie, historiserende architectuur of moderne nieuwbouw, hetzij in radicale vormen. De prevalerende opvatting was om een twintigste-eeuwse bijdrage te leveren; dus met eigentijdse technieken en materialen, maar wel in de schaal van de bestaande stad.'¹⁸ Het tweede probleem is de focus, binnen de academische kennis, op de politiek-bestuurlijke geschiedenis van de architectuur. Dit historiografische probleem in relatie tot kennis over de architectuur van de stadsvernieuwing werd al door Albers genoemd:

'Despite its impact, Dutch historians have almost solely focused on the politics of the urban renewal order.¹⁹ As such, Dutch historiography on urban renewal has hitherto documented both the conflict over post-war urban redevelopment and the 1978 political turn for more participatory planning, mainly based on official government records. However, urban renewal has largely been left unexamined from an architectural perspective, leaving its design process, its initiators, and its architectural meaning scarcely covered.'²⁰

Albers komt tot de conclusie dat er weinig tot geen aandacht is voor de architectuur, in bredere zin dan de bestuurs-politieke geschiedenis. Om die reden heeft zij onderzoek gedaan naar een veelvoorkomend fenomeen binnen de stadsvernieuwing dat ogenschijnlijk veel invloed heeft gehad op de architectuur namelijk: bewonersinspraak. In mijn scriptie staat niet de architectonische invloed van de bewonersinspraak centraal maar de verandering die heeft plaatsgevonden ten opzichte van de omgang met de bestaande stad. Naar mijn

¹³ Heuvel, van den, "Een andere sensibele – de ontdekking van de context," 24.

¹⁴ Meurs, *De moderne historische stad*, 25.

¹⁵ Baalman en Brouwers, *Architectuur in Nederland*, 81. Ibelings, *Nederlandse architectuur van de 20ste eeuw*, 126.

¹⁶ Claassen, *Paul de Ley*, 12.

¹⁷ 'Er ontstond een nieuwe opgave: nieuwbouw in de 'open gaten' vroeg om aangepaste architectuur, invularchitectuur of invullingsarchitectuur genoemd. In feite ging het om de restauratie van stedelijke wanden, iets waar de naoorlogse architectengeneratie nauwelijks ervaring mee had.' Van Es en Voerman, *Stadsvernieuwing in de stroomversnelling*, 22.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Albers noemt De Liagre Bohll (2010), De Liagre Bohll (2012), Verlaan (2017), Van Es en Voerman (2018).

²⁰ Albers, *Design by Direct Democracy*, 73.

idee is dit een belangrijke ontwikkeling die in relatie tot de invloed op de architectuur op heden niet uitvoerig is besproken. Uit een verdere literatuurverkenning bleek dat daar inderdaad weinig aandacht voor is geweest.²¹ Ook in *Bouwen in Nederland* wordt de nadruk gelegd op het bestuurs-politieke invloed. Er wordt een vergelijking gemaakt tussen de woningbouw van de stadsvernieuwing en de fantasieloze woningbouw van de periode daarna in de uitbreidingsgebieden. De auteurs concluderen dat de meer kwalitatieve stadsvernieuwingsarchitectuur meer ambitie toont. De kwaliteit toegedicht aan de 'invloed van inspraakprocedures, politieke ambities van bestuurders en de financiële middelen vanuit de overheid.'²²

Het derde probleem is het zogenaamde 'genreprobleem'. Omdat er relatief weinig over de algemene contextualisering die zich op verschillende manieren in de Nederlandse architectuur manifesteerde is geschreven zijn de bronnen die hiervoor kunnen worden geraadpleegd vaak biografieën en monografieën van de architecten. De projecten die voornamelijk door Bosch zijn ontworpen, worden niet of slechts kort genoemd in de boeken over Aldo van Eyck, en andersom geldt dit ook. Gezien de lange samenwerking en de invloed die zij waarschijnlijk op elkaars werk hadden is dit op zijn minst opmerkelijk. Hier openbaart zich ook de gevoeligheid van de samenwerking tussen Van Eyck en Bosch. In de periode dat Bosch en Van Eyck compagnons waren ging dat vaak gepaard met onenigheid over de architectonische uitwerking van projecten. Hoewel Bosch en Van Eyck allebei over het algemeen in dezelfde 'contextuele' uitgangspunten geloofden, zeker als het om stedenbouwkundige principes ging, hadden zij, zoals duidelijk zal worden in deze scriptie, allebei ook een eigen visie. De beschikbare literatuur die zich slechts focust op de individuen Bosch en Van Eyck komt de geschiedschrijving van de invloed van de 'contextuele benadering' niet ten goede. Op de zeer zeldzame momenten dat een auteur zich wel waagt aan de architectuur van Bosch en Van Eyck resulteert het bijvoorbeeld in niet goed onderbouwde stellingen. In het boek *Architectuur en planning: Nederland, 1940-1980*, samengesteld door Umberto Barbieri, schreef Hans van Dijk een hoofdstuk dat *Forum* behandelde. Hij stelde in zijn conclusie:

'Van Eyck heeft zich in zijn werk nauwelijks bezig gehouden met herhaalbare types of met ontwerp-recepten die makkelijk waren na te volgen. Pas toen hij zich associeerde met Theo Bosch en contextuele woningbouwprojecten in oude binnensteden ging ontwerpen was er sprake van een modieuze navolging van de door hen toegepaste typen en vormen.'²³

Een verdere onderbouwing van of toelichting van de 'door hen toegepaste typen en vormen' wordt niet gegeven. Er wordt niet gerefereerd aan concrete projecten of ontwerpen. Ik neem echter aan dat met de 'toegepaste typen en vormen' de architectuur en de herintroductie van functiemenging van bedrijfsruimten in combinatie met woningbouw in de binnenstad van Zwolle bedoeld wordt die later ook in de Nieuwmarktbuurt en Dordrecht werd toegepast. De architectuur kenmerkt zich door aansluiting op de bestaande maat en schaal, veelal toepassing van bakstenen gevels, aandacht voor ruimtelijkheid in relatief kleine woningen en de toepassing van een in de woningtypen. Waar het aan voorbijgaat is de architectuur van Van Eyck. Bosch was namelijk veelal aangesteld als hoofdarchitect voor dergelijke woningbouwprojecten in historische binnensteden. Bosch voerde deze projecten uiteraard uit in de naam van het bureau Van Eyck en Bosch en Van Eyck bemoeide zich tot op zekere hoogte ook met de architectonische uitwerking maar uiteindelijk was Bosch was eindverantwoordelijke. In deze periode werkte Van Eyck namelijk ook aan andere projecten. Daarnaast zien we dat de projecten waar Bosch aan werkte niet van één duidelijke vorm van architectonische uitwerking zijn voorzien. Ik zou willen betogen dat de nadruk op de contextgevoelige woningbouwprojecten uit de stadsvernieuwing in de literatuur hebben afgeleid van de aandacht voor daadwerkelijke architectonische ontwikkeling die onder andere bij Van Eyck plaatsvond. Het feit dat het bureau Van Eyck en Bosch zich in die periode als hoofdrolspeler manifesteerde voor context-gevoelige architectuur kwam als gevolg van een ontwikkeling die al veel eerder aanwezig was op het bureau. Dit onderzoek wil laten zien dat er wel degelijk vanaf het begin een soort 'ontwerp-recept' te herkennen is als het gaat om de houding van Aldo van Eyck ten aanzien van de context bij de ontwerpopgaven. De houding van Bosch ten aanzien van de context is minder goed te herkennen. De architectonische uitwerking wisselt in een relatief korte periode. Deze scriptie probeert de twee architecten weer samen te brengen, zodat de ontwikkeling van de 'contextuele benadering' completer kan worden beschreven en onderzocht.

Samenvattend bestaan er dus drie problemen waardoor er niet zonder nader onderzoek op de onderzoeksvraag antwoord kan worden gegeven. Het eerste probleem legt het algemene gebrek aan

²¹ Strauven, Lefaiivre en Tzonis, Barbieri, De Vletter, Van den Biggelaar.

²² Bosma, *Bouwen in Nederland*, 611.

²³ Barbieri, *Architectuur en Planning: Nederland 1940-1980*, 151.

academische kennis over de contextualistische architectuur uit de periode voor en tijdens de stadsvernieuwing (1945-1989) bloot. Als tweede probleem wordt het bestaan van een contextuele architectuur voor 1980 door onder andere Meurs ontkend of wordt de contextuele architectuur enkel aan de stadsvernieuwing gekoppeld. Het derde probleem benadrukt het belang van een bredere beschouwing van de architectuur naast de monografieën en biografieën die er bestaan. Van Eyck stond aan de vooravond van de stadsvernieuwing toen hij al bezig was met het ontwikkelen van een 'contextuele benadering'.

Historische context - Dreiging van cityvorming, herontdekking van de stad als leefmilieu en protesten

De architectuur die in deze scriptie wordt besproken werd voor een groot deel gebouwd tijdens de stadsvernieuwing. De stadsvernieuwingspraktijk was ontstaan nadat stadsbesturen tot inzicht kwamen dat de bestaande binnensteden op een andere manier moesten worden vernieuwd dan de tot dan toe dominante saneringspraktijken. Na de oorlog vonden er tussen 1945 en 1968 grootschalige wederopbouw en renovaties plaats van enerzijds verwoeste steden door oorlogsschade en aan de andere kant verwaarloosde buurten in binnensteden.

Na de oorlog moest de woningnood opgelost worden die was ontstaan door de sterk groeiende bevolkingsaantallen. Nieuwe woningbouw vond vooral plaats buiten de steden. De woningbouw kenmerkte zich door rationalisatie en industrialisatie. Daarnaast werd er in de steden gefocust op 'cityvorming'. In de steden wilde men structuren van bedrijvigheid aanleggen met bijbehorende infrastructures. Dit resulteerde in grootse plannen van stadsbesturen die vooral bestonden vooral uit het creëren van winkel- en kantoorgebieden. Tot in de jaren zestig bestond er het geloof in de maakbaarheid van de maatschappij en dus moest ook de stad aan doorbraken geloven die waren bedoeld om de nieuwe economie die zijn intrede had gedaan in de Nederlandse steden te kunnen faciliteren.

In de sterk verpauperde binnenstad, zoals de Nieuwmarktbuurt in Amsterdam, zou er ruimte worden gemaakt voor vierbaanswegen, grootschalige nieuwbouw en een metronetwerk. Grote kantoorpanden en verbeterde infrastructuur zouden de stad naar een hoger niveau tillen dachten de stadsbesturen.²⁴ Eind jaren zestig konden veel stadsbesturen echter niet meer op genoeg draagvlak rekenen om dergelijke plannen tot uitvoering te brengen. In Amsterdam groeide de weerstand tegen de wederopbouwplannen steeds meer.²⁵ Bewoners die hun buurt gesloopt zouden zien worden en een vrijgevochten jongerengeneratie die naar de stad was getrokken, kwamen in opstand. Inmiddels waren er in de verwaarloosde binnensteden al wel veel bewoners al uit de stad weggetrokken voor betere leefomstandigheden naar zogenaamde 'groeikernen' in de overloopgebieden rondom steden. Daarvoor in de plaats was er een jongere generatie gaan wonen. De Amsterdamse binnenstad bezat eigenschappen die de jongeren juist naar de stad deed trekken: stadse levendigheid, chaos en betaalbare woonruimte. Diezelfde levendigheid en chaos dreigde nu verloren te gaan door grootse modernistische stadsreparaties. De jongeren kwamen samen met de oorspronkelijke bewoners op voor de belangen van de bewoners in de binnenstad. Dit deden zijn 'niet omwille van de architectuur, maar omwille van de leefomgeving.'²⁶ De bebouwing in de wijken waar het om ging was vaak ook niet van monumentale waarde.

Architectuurhistorische context - Ontwikkelingen op het gebied van de 'contextuele benadering'

Eind jaren zestig vond een kentering plaats in het denken over de omgang met de bestaande stad. Het was de periode waarin de stad als leefmilieu werd herontdekt. Het verlies van identiteit van het bestaand stedelijk weefsel in de binnensteden en de algemene leefbaarheid van de binnenstad kregen veel kritiek te verduren. Deze houding vond niet alleen steun bij bewoners van de binnenstad en de jongerenprotestgeneratie maar ook in de architectuurwereld. Er is namelijk een parallel te trekken tussen de kritiek die men had op de cityvorming en kritiek die al eerder werd geuit op de niet-humane kant van het modernisme en functionalisme. Internationaal werden er dergelijke discussies gevoerd en verschillende architecten vonden, zoals Van den Heuvel schrijft, dat 'historische context als remedie moest dienen tegen het waargenomen verlies aan identiteit en plaatsbesef.'²⁷

In de naoorlogse geschiedenis van de contextgerichte benaderingen zijn grofweg drie belangrijke subgroepen te ontdekken. Van der Horst (2010) benoemt allereerst de periode in Italië waar de

---

²⁴ De Liagre Böhl, *Steden in de steigers*, 56.

²⁵ De Liagre Böhl, *Steden in de steigers*, 57.

²⁶ Biggelaar, van den, *De lelijke jaren zeventig*, 86.

²⁷ Heuvel, van den, "Een andere sensibeleit – de ontdekking van de context," 24.

contextualisering van de architectuur bij een groep architecten in de jaren vijftig en zestig in zwang raakte. Het begrip werd gebruikt in discussies die de praktijk van het modernisme bekritiseerden. Vanaf de jaren zeventig mengt men zich vanuit Groot-Brittannië in het discours. Rowe en Koetter introduceren het begrip 'contextualisme.'²⁸ In Nederland werd volgens Van den Heuvel de context gerichte architectuur 'verbonden met stadsvernieuwing, de nieuwe opgave die de agenda van politici, architecten en stedenbouwkundigen in toenemende mate domineerde, en aangegrepen door de antimodernisten.'²⁹ Wat er toen precies in Nederland speelde op architectuurgebied met Aldo van Eyck en Theo Bosch, die zich tijdens de stadsvernieuwing als sleutelfiguren ontpopten, is het onderwerp van deze scriptie.³⁰

Methoden

Getracht is een wetenschappelijk onderzoek uit te voeren met hetgeen wat beschikbaar en voorhanden was gezien een groot gedeelte van de onderzoeksperiode samenviel met de COVID-19 crisis.

Het onderzoek bestaat enerzijds uit literatuuronderzoek en anderzijds uit de projectanalyses. Voor de projectanalyse is uiteindelijk meer literatuur gebruikt dan aanvankelijk gepland was. Vanwege de COVID-19 crisis was vrijwel al het archiefmateriaal onbereikbaar. Sommige archiefstukken uit archief van Theo Bosch waren gedigitaliseerd en konden wel op die manier worden geraadpleegd. Voor achtergrondinformatie van de overige projecten is voornamelijk literatuur gebruikt, met name de monografieën van Aldo van Eyck en Theo Bosch. Voor de toetsing van voorwaarden uit de beschrijving van de contextuele benadering kon niet veel archiefmateriaal worden geraadpleegd. Ik had niet de beschikking over ontwerpschetsen of notities die aanwijzingen zouden kunnen bevatten over ontwerpkeuzes, analyses van de context of de verkenning van verschillende soorten varianten in het ontwerpproces. In plaats daarvan heb ik mij enkel kunnen richten op de projectbeschrijvingen uit de beschikbare literatuur. Voor de projectanalyses waren de monografieën van Van Eyck en Bosch de meest bruikbare bronnen.³¹ Hierdoor kon informatie en aanwijzingen over de achterliggende beweegredenen voor ontwerpkeuzes van Van Eyck en Bosch worden verzameld.

---

²⁸ Horst, van der, *Het contextdebat in beeld, op zoek naar ruimte*, 44.

²⁹ Heuvel, van den, "Een andere sensibilliteit – de ontdekking van de context," 24.

³⁰ Aldo van Eyck en Theo Bosch waren niet de enige die zich gevoelig voor context toonden. Belangrijk om te noemen is ook de architect John Habraken. Habraken was net als de Forumgroep kritisch op 'doorgeschoten' rationalisering van de wederopbouw.' Habraken stond aan het hoofd van de Stichting Architecten Research (SAR). De SAR was in het leven geroepen om een 'alternatieve ontwerppraktijk te ontwikkelen met grote aandacht voor stedelijke structuren en vaste maatafspraken, procedures voor inspraak en zeggenschap.' Bosma, *Bouwen in Nederland 600-2000*, 653

³¹ Ligteleijn en Strauven, *Aldo van Eyck: Werken*. Teunissen, *Theo Bosch: Knokken voor de stad*.

Hoofdstuk 1 – Contextuele benadering van Aldo van Eyck

1.1 Inleiding

Dit hoofdstuk is gericht op het weergeven van de evolutie van Aldo van Eycks ideeën over ontwerpen in én met context. De eerste helft van dit hoofdstuk richt zich op het blootleggen van de ontwikkeling van de contextuele benadering van Aldo van Eyck aan de hand van belangrijke teksten van zijn hand. Van Eyck was tussen 1959 en 1963 en in 1967 lid van de redactie van het tijdschrift *Forum* en heeft in die periode regelmatig zijn persoonlijke visies in het tijdschrift gepubliceerd. Hij schreef onder andere artikelen die in variërende mate raakten aan een contextgerichte benadering in de architectuur en stedenbouw. De belangrijkste teksten waarin Aldo van Eyck zich hierover uitdrukt zullen in dit eerste deel van het hoofdstuk chronologisch aan bod komen. De tweede helft van het hoofdstuk bestaat uit een projectenanalyse. Gedurende zijn betrokkenheid bij de *Forum*redactie werkte Van Eyck aan een aantal verschillende soorten opdrachten, waaronder contextuele opgaven. Het volledige oeuvre van Van Eyck bestaat uit ongeveer 65 projecten (inclusief niet uitgevoerde plannen) waarvan 22 projecten zijn aangewezen als ‘contextuele opgaven.’³² Uit deze 22 projecten zijn 10 projecten geselecteerd om te behandelen in dit hoofdstuk. Omdat in dit hoofdstuk antwoord is gezocht op de vraag op welke manier de contextuele benadering zich heeft gemanifesteerd in het werk van Van Eyck zijn deze projecten zorgvuldig geselecteerd. Ten eerste moest het geselecteerde project belangrijk zijn geweest in de ontwikkeling van zijn contextuele benadering. En ten tweede moest het project representatief zijn voor de contextuele benadering.³³ Met behulp van de omschrijving van Van Eycks contextuele benadering (fig. 1) zijn de projecten getoetst op de aanwezigheid van de geformuleerde voorwaarden uit deze beschrijving.

1.2 Korte biografische beschrijving Aldo van Eyck

Aldo van Eyck werd geboren op 16 maart 1918 in Driebergen als tweede kind van Nelly van Eyck-Benamins en Pieter Nicolaas (P.N.) van Eyck. Van Eyck groeide echter op in Engeland. In 1919 verhuisde het gezin naar Golders Green in Londen. P.N. van Eyck vestigde zich daar als buitenlandredacteur van de *NRC*. Gedurende de 16 jaar in Londen voerde Van Eycks vader niet alleen journalistieke werkzaamheden uit maar schreef ook poëzie. Van Eyck ging naar een basisschool in de buurt, de King Alfred School - een progressieve school voor die tijd. Het onderwijs kon op zijn minst als informeel worden beschouwd en de nadruk lag op persoonlijke groei en ontwikkeling. De vrijheid die dit onderwijs bood en de afwezige motivatie voor vakken die voor de scholieren minder aantrekkelijk waren deden Van Eycks vader besluiten om Van Eyck halverwege zijn middelbare schoolperiode over te plaatsen naar Sidcot School. Deze school was net als de King Alfred School geen traditionele Engelse school maar gaf Van Eyck en zijn broer wel een degelijkere basis van de vakken Latijn, natuurkunde en wiskunde. Daarnaast had Van Eyck een grote interesse in literatuur en poëzie. Hij trad met die hobby nadrukkelijk in de voetsporen van zijn vader. Toen hij aan het einde van zijn middelbareschooltijd bekendmaakte dat hij Engels wilde gaan studeren was het zijn vader die hem van het idee afbracht. Uiteindelijk koos hij ervoor om architectuur te gaan te studeren. Hij studeerde vanaf 1938 tot 1942 aan de Eidgenössische Technische Hochschule in Zurich en bleef daar tot de oorlog voorbij is. Tijdens zijn studie in Zurich kwam hij zijn toekomstige echtgenoot tegen, de Nederlandse medestudent Hannie van Roojen. In 1947 verhuisden Hannie en hij weer terug naar Nederland. In Amsterdam, met inmiddels twee jonge kinderen, kwam Van Eyck te werken op de afdeling Publieke Werken van de Gemeente Amsterdam. Daar werd hij gevraagd om groot aantal speelplaatsen te ontwerpen. In 1958 begon Van Eyck als zelfstandig architect. Theo Bosch werd in 1965 door Van Eyck als eerste officiële medewerker in dienst genomen. Vanaf 1968 waren er nog meerdere medewerkers zoals Paul de Ley, Lucien Lafour en Dik Tuinman op het bureau werkzaam. In 1970 werd Theo Bosch officieel compagnon van Aldo van Eyck en de naam van het bureau werd veranderd in Aldo van Eyck en Theo Bosch Architecten. In 1982 liep de samenwerking tussen Bosch en Van Eyck echter stuk en werd het gezamenlijke bureau gestopt. Van Eyck zette zijn architectuurpraktijk voort met Hannie van Eyck. Tot en met 1999 voerden zij gezamenlijk projecten uit onder de naam Aldo en Hannie van Eyck Architecten. Aldo van Eyck overleed in 1999. Naast zijn werkzaamheden als redactielid van *Forum* had hij meerdere

---

³² Projecten uit het oeuvre heb ik als ‘contextuele opgave’ bestempeld wanneer er in het ontwerp rekening is gehouden met de context waarin het zich begeeft en dit, tot op zekere hoogte, leidend is geweest voor het maken van ontwerpkeuzes. Zie Bijlage 1 voor het complete overzicht.

³³ Uitzonderingen in de vorm van eenmalige uitstapjes zouden een vertekend beeld op kunnen opleveren.

gastdocentschappen aan Academie van Bouwkunst Amsterdam, Amsterdams Instituut voor Kunstnijverheid en de Technische Hogeschool Delft.

1.3 Aldo van Eyck en de 'contextuele benadering'

Toen Van Eyck vanaf in 1947 over de gehele binnenstad speelplaatsen ging ontwerpen heeft hij veel kunnen zien van de Amsterdamse binnenstad. Hij kon met de speelplaatsen een bijdrage leveren aan de leefbaarheid van de wijken. Terwijl Van Eyck bezig was met binnenstedelijke wijkverbetering hadden er buiten de stadskern tevens bouwactiviteiten plaatsgevonden onder het mom van meer leefbare woonomgevingen te creëren: de modernistische functionalistische stadsuitbreidingen. Van Eyck was een van de eersten die zich hier publiekelijk negatief over uitliet en waarschuwde voor het 'failliet' van de moderne stedenbouw. Hij deed dit echter niet op dezelfde manier als de traditionelen van de Delftse School. Aldo van Eyck legde de moderne stedenbouw langs de zogenaamde 'maatstaf van de taalkundige, communicatieve kwaliteit van de traditionele (pre-industriële) stedelijkheid'.³⁴ Tijdens het CIAM-congres in Bridgewater in 1947 waarschuwde Van Eyck voor de 'mechanistische' benadering van de menselijke omgeving³⁵. Anders dan bij de Delftse School lag de nadruk van zijn kritiek niet op de formele en esthetische kant van de architectuur maar op de menselijke kant.

De volgende belangrijke schriftelijke aanwijzing van Van Eycks kritiek op het naoorlogse modernisme is te vinden in een artikel in *Forum* in 1959. Aldo van Eyck schreef in *Forum* 'Het verhaal van een andere gedachte'. Hij stelde: 'Men woont menswaardiger in oud-Amsterdam dan in nieuw-West.'³⁶ Aldo van Eyck was bezorgd over de leefbaarheid van nieuwe delen van Amsterdam en zag dat de eigenschappen (de kwaliteiten) van 'oud-Amsterdam' niet in 'nieuw-West' waren gerealiseerd. Tegen die tijd had Van Eyck al veel speelplaatsen ontworpen en had de binnenstad van Amsterdam goed kunnen leren kennen.

In 1962 werd een tweede belangrijke tekst van Aldo van Eyck in *Forum* geplaatst: 'Steps towards a configurative discipline'. Deze tekst lijkt aanvankelijk niet veel te maken te hebben met de ontwikkeling van zijn contextuele benadering. Het gaat hier immers om een nieuw concept waarbij er geen sprake is van bijvoorbeeld een binnenstedelijke inpassing of uitbreidingen van bestaande gebouwen middels dit concept. Maar de tekst laat echter wel zien op welke manier van Eyck vroeg in zijn carrière op een inventariserende en analyserende wijze omging met context. In dezelfde trant als de eerdere twee publieke uitspraken van Van Eyck waren in dit geval de historische binnensteden aanleiding voor een herbezinning op hoe huisvesting op een menselijke manier moest worden georganiseerd en vormgegeven. De bestaande stad werd geanalyseerd en er werden waarden gevonden die destijds niet waren opgenomen in de grootschalige functionalistische naoorlogse woningbouw maar die volgens Van Eyck wel essentieel waren. Vijf aspecten uit de tekst worden toegelicht omdat die een goed beeld geven van hoe Aldo van Eyck de omgang met de stad voor zich ziet en op welke manier architectuur volgens hem moet worden behandeld.

'Steps towards a configurative discipline'

Het eerste aspect is de negatieve manier waarop Van Eyck spreekt over de strikt functionalistische CIAM-aanpak. Hij diagnosticeert de problemen van de nieuwe steden en stadsuitbreidingen als volgt:

'The amorphous and additive character of all new towns - their heterogeneous monotony - is the immediate result of the complete absence of **right-size**.'³⁷

'Failure to **govern multiplicity creatively**, to **humanize number** by means of **articulation** and **configuration**, has already led to the curse of the new towns!'³⁸

'The menace of **monotony**.'³⁹

Deze problemen wil Van Eyck oplossen door de 'configurative discipline'. De ontwerpprincipes van deze methode zouden de geconstateerde 'nieuwe stad'-problemen voorkomen. Door middel van articulatie en configuratie zou de leefomgeving van grote aantallen mensen op een menselijke manier vorm kunnen worden gegeven met heterogene monotonie als eigenschap en individuele identiteitsvorming: 'dwelling types which do

³⁴ Strauven, *Aldo van Eyck: Hubertushuis*, 101.

³⁵ Lefavre en Tzonis, *Aldo van Eyck: Humanist Rebel Inbetweening in a Postwar World*, 13.

³⁶ Eyck, van, "Het verhaal van een andere gedachte," 237.

³⁷ Eyck, van, "Steps towards a configurative discipline," 333.

³⁸ Ibid.

³⁹ Ibid.

not lose their specific identity when multiplied'⁴⁰ Voor Van Eyck is een stad veel meer dan het huisvesten van grote aantallen mensen die in staat worden gesteld om daarin te overleven. De aantrekkingskracht en kwaliteit van steden zijn de vele mogelijke interacties tussen mensen. Van Eyck zet de mens centraal en niet efficiëntie en functionaliteit:

'simple positive truth that cities expand because man today is drawn towards them for intrinsically human reasons - because **the desire to communicate and participate** is primordial attribute of consciousness'⁴¹

De 'configurative discipline' kan dat op een betere manier mogelijk maken dan de moderne stedenbouw omdat die tot dusver niet de volgende elementen heeft geïncorporeerd of opgelost:

(compositie) 'By means of **configurative multiplication**, into a group (sub-cluster). (...) Each individual dwelling possesses the potential to develop.'⁴²

(functieverbreiding) '**Decentralization** of important city-scale elements will lead to greater appreciation of overall homogeneity'⁴³

(probleem van de grote aantallen) 'New structural devices are invented that have urban validity for all citizens and impose a clear, large, and **comprehensible overall framework** on the whole urban entity within which the smaller numerically limited configurations are integrated and acquire overall specifically urban identity' 'large identifying structures'.⁴⁴

Daarnaast grijpt Van Eyck tegen het einde van de tekst ook nog terug op een andere kwaliteit die vaak voorkomt in de bestaande stad, de zogenaamde 'identifying devices':

'At a city level many closely-related identifying devices will be necessary to establish **a rich scale of comprehensibility**. Identifying can be artefacts - new or historical - or given by nature and more or less intensely exploited. In the past it was often a church, a palace, a great wall, a harbour, a canal, an important street or square - often, too, a river, valley, hill or seafront. Many of these are still valid beyond their visual impact.'

'We know this well enough, but I am not so sure if we are sufficiently aware of the fact that it is those identifying devices - call them images - which not only articulate visually but also frame civic association between people, i.e. which still possess direct physical meaning and still bear witness to this day by day, which remain in our memory most persistently. They articulate places for simple occasions in which we are able to participate directly.'⁴⁵

Deze passage in de tekst is een directe observatie die Van Eyck op basis van de bestaande stad heeft gemaakt. Op deze manier laat Van Eyck zien dat hij zich naast het ontwikkelen van een nieuwe ontwerpdiscipline bewust was van de bestaande stad en dat er naar de historische binnenstad kan worden gekeken voor waardevolle eigenschappen, zoals in dit geval stedenbouwkundige principes.

Tijdelijke breuk met configuratieve discipline

Vanaf 1947 werkte Van Eyck aan speelplaatsen en tussen 1955 en 1960 werkte hij aan het ontwerp voor het Burgerweeshuis waarin de configuratieve discipline echt gestalte kreeg. Na een Team X bijeenkomst in 1962 distantieerde Van Eyck zich echter voor een periode van de configuratieve discipline. Sinds het Burgerweeshuis had Van Eyck niet veel opdrachten meer gekregen waar hij dit concept verder in de praktijk kon uitwerken. Van Eyck gaf wel een presentatie over zijn ideeën tijdens de bijeenkomst in Royaumont om zijn visie te illustreren. Hij gebruikte het projectmateriaal van het afstudeerwerk van Piet Blom aan de Academie van Bouwkunst. Het werk van Blom, 'de Ark van Noach', was volgens Van Eyck een goede verwezenlijking van het stad-is-huis en huis-is-stad principe. De reacties hierop liepen echter erg uiteen. Aldo van Eyck kreeg vooral vernietigende feedback van Alison en Peter Smithson.⁴⁶ Dit greep hem zo aan dat hij besloot na de conferentie de configuratieve discipline voor een periode links te laten liggen. De ontwikkeling van zijn contextuele benadering ging echter wel door. In dezelfde periode ontstond een groeiende interesse in de Provo-beweging

⁴⁰ Eyck, van, "Steps towards a configurative discipline," 329.

⁴¹ Eyck, van, "Steps towards a configurative discipline," 338.

⁴² Eyck, van, "Steps towards a configurative discipline," 329.

⁴³ Eyck, van, "Steps towards a configurative discipline," 331.

⁴⁴ Eyck, van, "Steps towards a configurative discipline," 332.

⁴⁵ Eyck, van, "Steps towards a configurative discipline," 342.

⁴⁶ Peter Smithson: 'We are looking for systems which allow things to develop as they need to develop, without compromising each other. Here you have a system which takes absolutely literally the concept that the city is a big house. But the city is not a big house, and it's a completely false analogy, a false image. I think you've misled this boy Blom. I really do. I think you've abrogated your responsibility to define what you mean by a city is a big house.' Alison Smithson beoordeelde Bloms ontwerp als 'completely dogmatic and German', 'completely fascist' uit Strauven, *Aldo van Eyck: relativiteit en verbeelding*, 406.

die zich in Amsterdam vestigde. Aldo van Eyck raakte actief betrokken bij de beweging en de toekomst van de historische binnenstad ging hem aan het hart.⁴⁷ Daarnaast trad hij op de voorgrond bij de protestactie in 1967 tegen de bouw van de bankgebouwen op het Frederiksplein en aan de Vijzelstraat.⁴⁸ Binnen Team X was behalve Van Eyck ook de Italiaanse architect Giancarlo de Carlo zich al vroeg gaan interesseren in een meer contextgerichte ontwerpbenadering. Aldo van Eyck beschreef in 1966 de contextuele aspecten in Carlo's project in Urbino in het tijdschrift *Zodiac*. Van Eyck was erg te spreken over de uitgebreide analyse van Urbino en de omgeving.⁴⁹ Hij prees de houding die Carlo innam ten aanzien van de historische context en de wijze waarop deze was geïntegreerd in het project.⁵⁰ Toen in 1970 de Binnenhofdiscussie begon te spelen betoogde Van Eyck dat het beste zou zijn om voor de nieuwbouw een drietal architecten aan te stellen. Dat zou in het belang zijn van de diversiteit van de architectuur die de binnenstad beter zou staan. Een individuele architect zou volgens Van Eyck niet in staat zijn, ook al was het geforceerd, die diverse gelaagdheid te kunnen laten ontstaan.⁵¹ In 1970 schrijft van Eyck voor de meervoudige opdracht Herziening Wederopbouwplan Nieuwmarkt de begeleidende tekst bij het ontwerp 'Stadskern als donor'.⁵² Opvallend in deze tekst zijn de heldere stellingname die Van Eyck innemen ten aanzien van het behoud van de buurt en de keuzes die zijn gemaakt in het ontwerp naar aanleiding van analyse van het stedelijk weefsel van de Nieuwmarktbuurt (lees: context). De inhoud van de tekst en het ontwerp zal verder aan bod in de projectanalyse waar dit project in de selectie is opgenomen.

---

⁴⁷ Strauven, *Aldo van Eyck: relativiteit en verbeelding*, 535.

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ Horst, van der, *Het contextdebat in beeld, op zoek naar ruimte*, 50.

⁵⁰ Risselada en Van den Heuvel, *Team 10*, 122.

⁵¹ Strauven, Aldo van Eyck: Hubertushuis, 114.

⁵² Eyck, van, "Stadskern als donor," 20.

1.4 Projectenanalyse

1. Speelplaatsen (1947-1978, Amsterdam)
2. Modehuis Modissa, *niet uitgevoerd* (1963, Zürich)
3. Huis Maas (1966-1967, Vreeland)
4. Stadhuis, *niet uitgevoerd* (1966-1967, Deventer) Ontwerpassistentie: Theo Bosch
5. Huis Visser (1967, 1968-1969, Bergeijk)
6. Galerie Schmela (1967, Düsseldorf)
7. Huis Bute, *niet uitgevoerd* (1969, Londen)
8. Saneringsstudie Bergkwartier (1969, Deventer) Ontwerpassistentie: Theo Bosch
9. Herziening wederopbouwplan Nieuwmarkt (1969-1970, Amsterdam) met Theo Bosch.
Ontwerpassistentie: Guus Knemeijer, Paul de Ley en Dik Tuinman
10. Hubertushuis (1973-1981, Amsterdam) met Hannie van Eyck

De bovenstaande projecten zijn getoetst op de voorwaarden uit figuur 2. In deze omschrijving zijn de elementen opgenomen die (voor een deel) aanwezig zouden moeten zijn in het ontwerpproces en in het ontwerp van de contextuele ontwerpogave. De omschrijving en de voorwaarden die hierin staan genoemd zijn voor een deel gebaseerd op de omschrijving van Van Eycks contextuele benadering door Strauven. Het grootste verschil met de omschrijving van Strauven is dat er onder deze definitie een breder scala van projecten kunnen vallen. Zoals is beschreven bij de probleemstelling in de inleiding lag de nadruk in de literatuur tot dusver bijna altijd op binnenstedelijke opgaven. Bovendien wordt in diverse literatuur het ontwerp voor het nieuwe Deventer stadhuis (1966) gezien als dé start van Van Eycks contextuele benadering. In dit onderzoek zijn ook eerdere en projecten kort na het stadhuis van Deventer, die niet per se tot een binnenstedelijke wederopbouwopgave of stadsvernieuwingsopgave behoren, wél opgenomen om de ontwikkeling van de contextuele benadering te kunnen onderzoeken. Ter illustratie van de verdere uitkristallisering van Van Eycks contextuele benadering zijn een aantal latere projecten geselecteerd. Het meest recente project is het Hubertushuis in Amsterdam. Dit is het project dat door Strauven als de meest succesvolle concretisering van de contextuele benadering is aangewezen.⁵³

De individuele projectanalyses bestaan uit drie onderdelen: als eerste wordt bij ieder project een algemene beschrijving van de opdracht gegeven, vervolgens worden de projecten getoetst op de aanwezigheid van de voorwaarden uit de omschrijving en ten slotte wordt geprobeerd de essentie te vatten van hoe de contextuele benadering zich heeft gemanifesteerd in de architectuur van het project.

- A. Algemene projectbeschrijving
- B. Toetsing van de toepassing (of elementen) van de contextuele benadering
- C. Beschouwing contextuele benadering

---

⁵³ Strauven, *Aldo van Eyck: relativiteit en verbeelding*, 96. Strauven, *Aldo van Eyck: De gestalte van de relativiteit*, 333.

Het toepassen van Aldo van Eycks 'contextuele benadering' wil zeggen dat bij een nieuw project onderstaande elementen aanwezig zijn in het ontwerpproces of ontwerp.

Bij de totstandkoming van het ontwerp moet er een dergelijke werkwijze te herkennen zijn:

- 1) Waardeninventarisatie en bijbehorende conclusies zijn leidend voor ontwerpkeuzes:** Alvorens het ontwerpproces moet er een analyse van de context hebben plaatsgevonden. De analyse bestaat uit een inventarisatie van de aanwezige aspecten, verdwenen aspecten en niet aanwezige aspecten. De aspecten worden vervolgens geordend naar gelang de (potentiële) waarde die zij bezitten. Aan de hand van de ordening worden keuzes gemaakt voor welke ingrepen er plaats moeten vinden. Voor het behouden, herintroduceren, introduceren of verwijderen van de aspecten worden verschillende opties en varianten voor een architectonische vertaling onderzocht.
  - a) Gedefinieerd aspect is op positieve manier aanwezig in de context.
→ Het aspect wordt intact gelaten in het plan, of wordt zelfs uitgelicht.
  - b) Gedefinieerd aspect uit de context dat voorheen aanwezig was in de context maar inmiddels in mindere mate aanwezig of zelfs verdwenen is.
→ Er vindt een herintroductie van dit aspect plaats in het plan.
  - c) Gedefinieerd aspect dat nog niet aanwezig was in de context.
→ Er vindt een introductie plaats van dit nieuwe aspect in het plan.
  - d) Gedefinieerd aspect is op negatieve manier aanwezig in de context.
→ Het aspect wordt verwijderd in het plan.

De volgende drie uitgangspunten worden in acht genomen:

- 2) Principe van waardevermeerdering:** het nieuwe project mag de kwaliteit van de omgeving waarin het zich invoegt nooit aantasten maar uitsluitend kwaliteit aan toe mag voegen;
- 3) Respect voor de omgeving:** het nieuwe project gedraagt zich goed in de context waarin het zich nestelt, het moet door zijn vorm zelf blijken geven van waardering voor de specifieke kwaliteiten van deze context;
- 4) Eigentijdse architectuur:** het nieuwe project moet geenszins zijn omgeving reproduceren, het moet er bestaansrecht in verwerven door de nieuwe kwaliteit die het er, zonder zich op te dringen, in binnenbrengt;

Figuur 2 Omschrijving contextuele benadering Aldo van Eyck

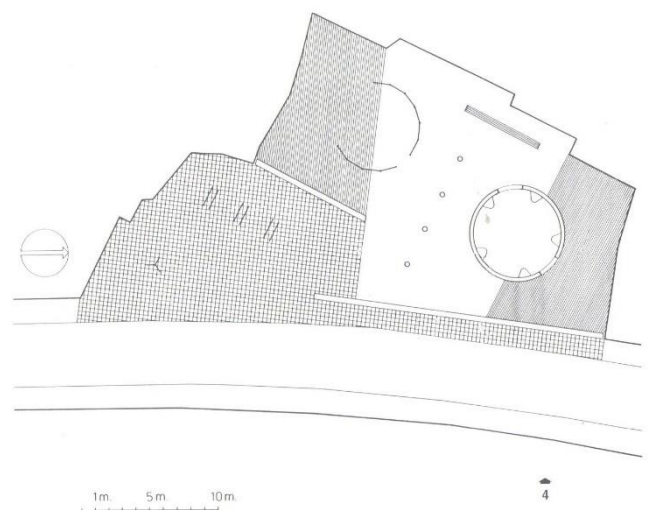
1. Speelplaatsen (1947-1978, Amsterdam) - Zeedijk (1955) Muurschildering: Joost van Roojen

A. Algemene projectbeschrijving

Aldo van Eyck ontwierp in de periode tussen 1947 en 1978 ruim 700 speelplaatsen op diverse plekken in Amsterdam. Voor de projectanalyse is één daarvan geselecteerd. Het betreft de speelplaats aan de Zeedijk, ontworpen in 1955. De speelplaats werd gebouwd op het braakliggend terrein van enkele gecombineerde lege percelen. Tijdens de Tweede Wereldoorlog waren de huizen van gedeporteerde Amsterdammers afgebroken.⁵⁴ De lege percelen die waren ontstaan, werden nog enige tijd na de oorlog niet hersteld tot het idee kwam om op deze locaties speelplaatsen te maken. Op de Zeedijk ontwierp Aldo van Eyck een expressieve speelplaats met op de muren van de panden die het terrein begrensd een moderne muurschildering. De speelplaats was in verschillende zones opgedeeld door Van Eyck waarbij bij elke zone een andere soort bestrating was toegepast. De plek van zones en speeltoestellen was door Van Eyck zorgvuldig overdacht. De speelplaats was opgebouwd uit een niet-hiërarchische compositie van zones en speeltoestellen. De speeltoestellen, bestaande uit een cirkelvormige zandbak, waren allemaal opgebouwd uit elementaire vormen. Wat betreft de inpassing in de omgeving is de relatie met de straat gelegd door de bestrating van de speelplaats naar de stoep door te trekken. De rooilijn van de voormalige bebouwing wordt voor een deel doorgezet door het 60 cm hoge muurtje dat aansluit op het pand aan de straat aan de noordzijde van de speelplaats.

Figuur 3 Speelplaats Zeedijk

Figuur 5 Plattegrond speelplaats Zeedijk

Figuur 4 Speelplaats Zeedijk

⁵⁴ Vanwege grote schaarste aan brandstof ging men op zoek naar hout.

B. Toetsing van de toepassing (of elementen) van de contextuele benadering

Voorwaarden	Toelichting
Werkwijze	
1) Waardeninventarisatie van de context en daaruit gevolgde conclusies zijn leidend voor ontwerpkeuzes	Uit de beschikbare literatuur kan door mij niet worden opgemaakt of er uitgebreide analyses van de context door Van Eyck waren uitgevoerd. Uit bepaalde elementen uit het ontwerp kan echter wel worden opgemaakt dat naar aanleiding van geconstateerde problemen in de omgeving bepaalde ontwerpkeuzes tot gevolg hadden.
Uitgangspunten	
2) Principe van waardevermeerdering	Kwaliteit wordt toegevoegd in de vorm van een aantrekkelijke speelplaats. Van Eyck constateert dat slechts met architectuur er onvoldoende kwaliteit bereikt kan worden. Hij overtuigt de stedelijke dienst dat er ook een muurschildering op de wanden van de speelplaatsen moet komen. Joost van Roojen, zwager van Van Eyck, voert de kleurrijke muurschildering uit.
3) Respect voor de omgeving	Het project geeft niet op een directe manier in het ontwerp blijk van waardering voor specifieke kwaliteiten van deze context. Het is niet bekend of Van Eyck specifieke kwaliteiten van de context heeft geformuleerd.
4) Eigentijdse architectuur	De architectonische uitwerking was zeer modern in vergelijking tot de omringende panden. Aldo van Eyck experimenteerde op deze wijze eigenlijk met het werken met contrast in een historische omgeving. Terugkerende ontwerpelementen zijn de niet-hiërarchische compositie en abstracte speeltoestellen die geen traditioneel of historiserend karakter uitstralen. Bovendien wist Van Eyck ook goed wat hij niet wilde: 'echte' speeltoestellen (van speeltoestellen in de vorm van dieren of andere echte figuren moest Van Eyck niets hebben).

Figuur 6 Toetsing contextuele benadering – Speelplaats Zeedijk (1955)

C. Beschouwing contextuele benadering

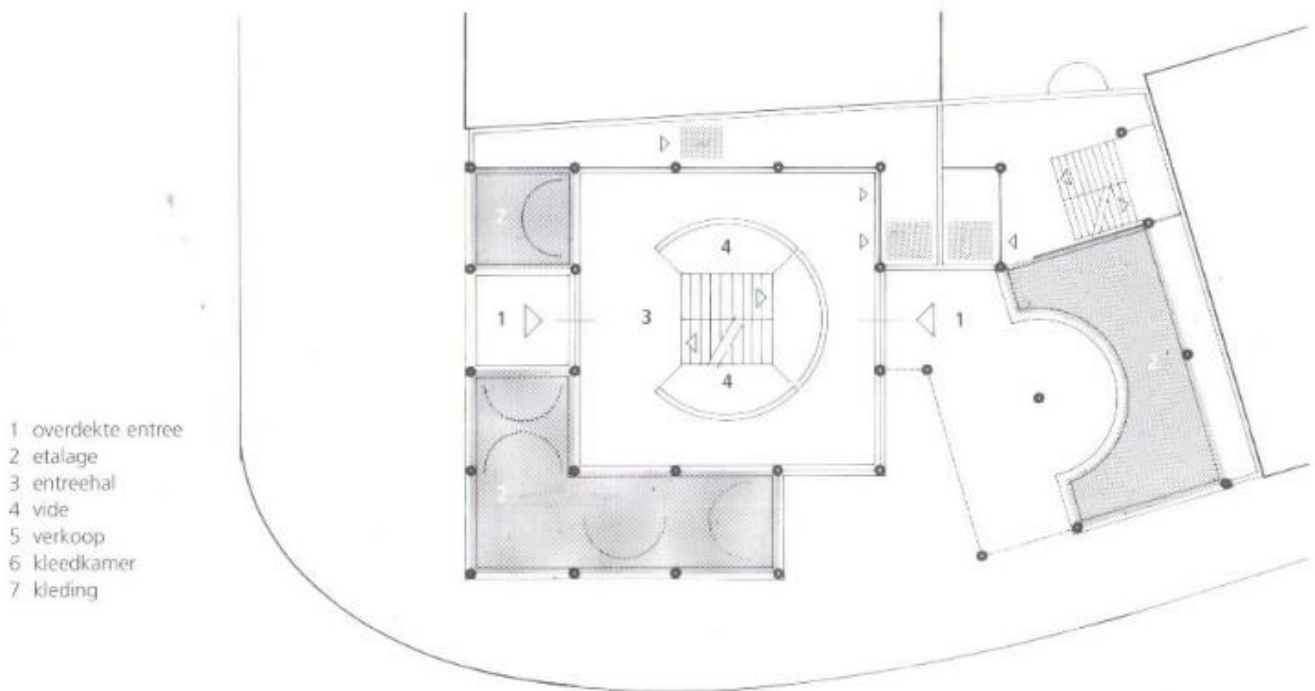
De bovenstaande toetsing laat zien dat Van Eyck enkele elementen van zijn later uitgekristalliseerde contextuele benadering heeft toegepast. Aldo van Eyck staat op dit moment nog aan het begin van zijn carrière. Hij wordt door de opdracht speelplaatsen in Amsterdam te ontwerpen geconfronteerd met een grote verscheidenheid aan locaties in de stad waarin hij telkens weer wordt gedwongen om zich te verhouden tot de directe fysieke omgeving. Een aanloop van de contextuele benadering begint dus in ieder geval hier. Hij moet zich bewust zijn geworden van het spanningsveld dat een moderne inbreng in een historische context met zich meebrengt. Speelplaatsen zijn geen autonome bouwwerken of structuren die los van hun omgeving kunnen worden gezien, maar zijn gezien de vele binnenstedelijke locaties letterlijk onderdeel van de stedelijke structuur en morfologie. Aldo van Eyck was zich, zoals de toetsing laat zien, bewust van dat samenspel. De speelplaats aan de Zeedijk was de laatste van de eerste reeks speelplaatsen waar hij aan werkte. En die periode wordt gekenmerkt door een voortdurend experimenteren met vormen, relaties en samenhang. Van Eyck ging nog intuïtief te werk en speelde met de beelden en vormen die hem op dat moment inspireerden.⁵⁵

⁵⁵ Lefavre, Aldo van Eyck: de speelplaatsen en de stad Amsterdam, 28.

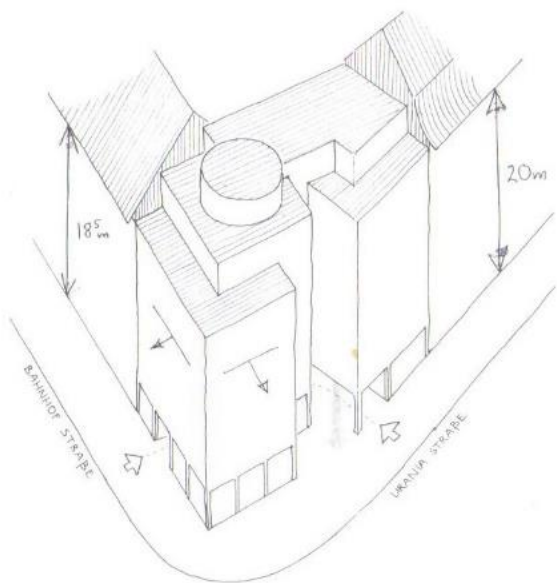
2. Modehuis Modissa (1963, Zürich)

A. Algemene projectbeschrijving

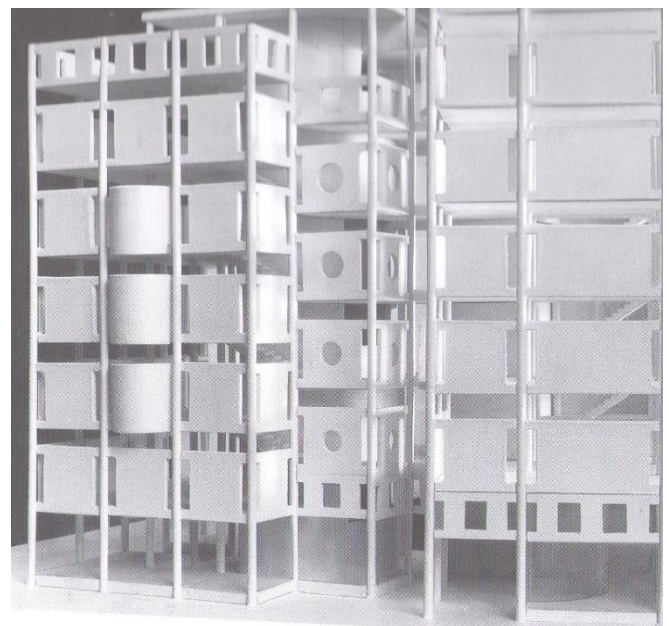
Aldo van Eyck ontwierp voor een prijsvraag een modehuis in het centrum van Zürich. Het werd niet geselecteerd om uit te voeren. De ontwerplocatie bevond zich op de hoek van een gesloten bouwblok waar de Uraniastrasse en Bahnhofstrasse elkaar kruisen. Van Eyck ontwierp een gebouw van 9 bouwlagen waarvan 2 kelderverdiepingen. Aan de zijde van de Uraniastrasse ontwierp Van Eyck een inspringing. Het gebouw kreeg op de begane grond een overdekte entree aan zowel de Uraniastrasse als aan de Bahnhofstrasse. In het centrale kubusvormige volume bevond zich het trappenhuis, dat uiteindelijk in een trommelvorm op het dak eindigde

Figuur 7 Plattegrond Modehuis Modissa

Figuur 8 Situatieschets Modehuis Modissa

Figuur 9 Maquette Modehuis Modissa

B. Toetsing van de toepassing (of elementen) van de contextuele benadering

Voorwaarden	Toelichting
Werkwijze	
1) Waardeninventarisatie van de context en daaruit gevolgde conclusies zijn leidend voor ontwerpkeuzes	Van Eyck stelde dat continuïteit van de Bahnhofstrasse, Zürichs hoofdstraat, op een negatieve manier werd onderbroken door de Uraniastrasse vormt. De Uraniastrasse bezit niet de van doorlopende winkelpuien zoals de Bahnhofstrasse. Van Eyck was van mening dat de curve van de rooilijn kunnen wel had kunnen volgen als beide straten dezelfde kwaliteit van de doorlopende winkelpuien hadden gehad. ⁵⁶ Omdat Van Eyck vond dat dit in dit geval geen zin had werd door de relatief kleine inspringing aan de Bahnhofstrasse en de insnijding over de gehele hoogte van het pand aan de zijde van de Uraniastrasse de karakters van beide straten intact gelaten en voortgezet. Zoals in figuur 8 te zien is met de pijlen op de gevels, is de richting van etalage op de hoek door de onderbreking van de insnijding nog steeds gericht op de Bahnhofstrasse.
2) Principe van waardevermeerdering	Het ontwerp van Van Eyck heeft zich binnen de rooilijnen van het gesloten bouwblok gevoegd. Ook overstijgt het gebouw qua hoogte niet de naastgelegen panden. Het gebouw voegt zich met de moderne vormentaal toch op een bescheiden manier in het historisch stedelijk weefsel. Nieuwe kwaliteit is in de ogen van Van Eyck toegevoegd in de vorm van de insnijding aan de kant van de Uraniastrasse. Daarnaast is met het ontwerp van de entrees ook de kwaliteit van een overdekt etalagegebied als nieuwe kwaliteit aan de omgeving toegevoegd.
3) Respect voor de omgeving	De dominante positie die de Bahnhofstrasse als hoofdadere in het centrum van Zurich inneemt is gerespecteerd door Van Eyck in het ontwerp door middel van een vergelijkbare continuïteit in de winkelpui aan te sluiten op de aangrenzende panden.
4) Eigentijdse architectuur	De cellenachtige structuur doet denken aan het Burgerweeshuis. Van Eyck heeft met dit moderne functionalistische gevelbeeld de bestaande architectuur niet gereproduceerd.

Figuur 10 Toetsing contextuele benadering – Modehuis Modissa (1963)

C. Beschouwing contextuele benadering

De toetsing laat zien dat er sprake is geweest van het bewust toepassen van een contextuele benadering. In 1963 was Aldo van Eyck al goed in staat om op basis van gevonden aspecten uit de analyse van de context uitgangspunten voor zijn ontwerp te vormen. Niettemin, dat Aldo van Eyck nog relatief weinig ervaring had opgedaan met contextuele opgaven kan wellicht worden herkend in gerichte focus op maar enkele eigenschappen van het stedelijk weefsel, zonder andere, voor zover bekend, contextuele aspecten mee te nemen in het ontwerp.

Opvallend is dat dit project in de geraadpleegde publicaties geen enkele keer is benoemd als onderdeel van Van Eycks ontwikkeling van de contextuele benadering. In Van Eycks monografie wordt door Ligteleijn dit project slechts de relatie gelegd met een concretisering van de configuratieve discipline (verwezenlijking van een 'plastisch ruimtelijk stelsel') die belangrijk was geweest in de totstandkoming van de architectuur van het Hubertushuis.⁵⁷

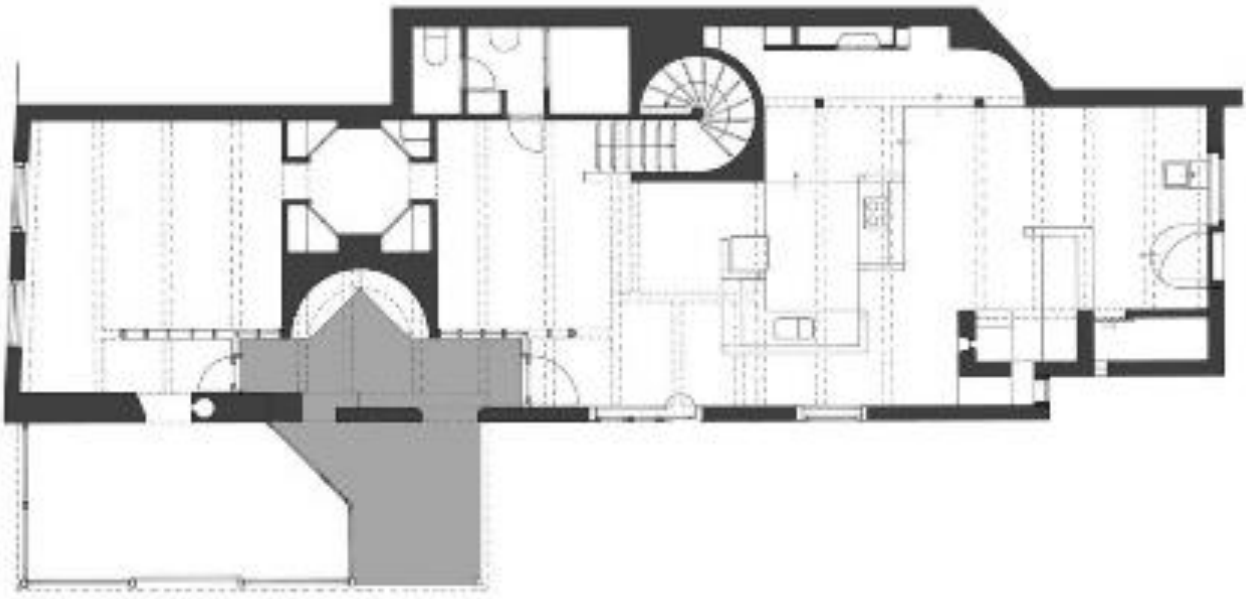
⁵⁶ Aldo van Eyck: 'Waren beide straten even aantrekkelijk geweest, met doorlopende winkelpuien, dan had het hoekgebouw de curve van de rooilijn rond de hoek kunnen volgen – zoals overigens uiteindelijk gebeurde. Daar dit niet het geval was, werd in dit project voor een andere opstelling gekozen en werd getracht de ongunstige werking van de onderbreking te reduceren door het bouwvolume aan de Uraniastrasse van een ruime insnijding te voorzien. Op deze wijze werd de continuïteit van de Bahnhofstrasse zoveel mogelijk gehandhaafd. Zelfs de grote etalage aan de Uraniastrasse is op de hoofdstraat gericht.' Ligteleijn, *Aldo van Eyck: Werken*, 120.

⁵⁷ Ligteleijn, *Aldo van Eyck: Werken*, 38.

3. Huis Maas (1966-1967, Vreeland)

A. Algemene projectbeschrijving

De verbouwing van Huis Maas was van bescheiden omvang maar is niettemin een belangrijke contextuele opgave binnen het oeuvre van Van Eyck, omdat de schaal van het project nu kleiner is dan de voorgaande projecten. De bewoners van het huis vroegen Van Eyck om de ingang aan te passen. Er werd gezocht naar een grote beslotenheid. Van Eyck vertaalde deze wens in het creëren van een overgangszone tussen binnen en buiten. De serre werd voor een deel diagonaal afgesneden en naast de oorspronkelijke enkele ingang werd een tweede opening uit de gevel uitgesneden. De deur werd verwijderd en het oorspronkelijke toegangsportaal werd 'buiten'. Met een halfronde muur in het portaal werd er een intieme ruimte gecreëerd met een bankje. De overgang van binnen naar buiten is door Van Eyck minder hard en abrupt gemaakt.

Figuur 11 Plattegrond Huis Maas

Figuur 12 Entree Huis Maas

Figuur 13 Entree Huis Maas

B. Toetsing van de toepassing (of elementen) van de contextuele benadering

Voorwaarden	Toelichting
Werkwijze	
1) Waardeninventarisatie van de context en daaruit gevolgde conclusies zijn leidend voor ontwerpkeuzes	Van Eyck constateert dat de overgang van binnen naar buiten moest worden verbeterd waarbij hij een gedeelte van de gevel bij de oorspronkelijke ingang 'buiten' maakte. Van Eyck geloofde dat de waarde van de oorspronkelijke ingang niet opwoog tegen de nieuwe kwaliteit die gecreëerd zou worden met de nieuwe ingang. Van Eyck betoogt dat met deze ontwerpoplossing wel de gezochte beslotenheid bereikt kon worden. ⁵⁸
Uitgangspunten	
2) Principe van waardevermeerdering	Van Eyck vond dat het overgangsgebied 'binnen de omtrek' van het huis zou worden verwezenlijkt. ⁵⁹ De ingreep mocht blijkbaar van Van Eyck niet het uiterlijk van het huis aan de buitenkant – met uitzondering van de serre – te veel aantasten. De ingrepen die de bestaande structuur aan het interieur aantastten, werden door Van Eyck gerechtvaardigd door de verwezenlijking van de gevraagde kwaliteit.
3) Respect voor de omgeving	Het project geeft niet op een directe manier in het ontwerp blijk van waardering voor specifieke kwaliteiten van deze context.
4) Eigentijdse architectuur	De architectuur en het materiaalgebruik zijn typisch Van Eyck. De halfronde cirkel in het overgangsgebied van buiten naar binnen en de perfect rechthoekige insnijdingen uit de gevel zijn onderdeel van zijn voorkeur voor het gebruik van elementaire vormen.

Figuur 14 Toetsing contextuele benadering – Huis Maas (1966-1967)

C. Beschouwing contextuele benadering

Van Eyck laat in de toetsing zien dat hij in staat is de verschillende aspecten met bijbehorende ingrepen tegen elkaar af te wegen. Van Eyck benadert het huis niet als een heilig bouwwerk. De ingrepen die Van Eyck ontwierp, waren gerechtvaardigd omdat een beter gebruik van de entree dit vereiste. Hij durft ingrijpende aanpassingen aan de bestaande structuur te ontwerpen maar doet dit wel binnen het bestaande volume van het huis. De aanpak is door zijn afwegingen minder intuïtief dan de voorgaande contextuele opgaven.

⁵⁸ Ligteleijn, *Aldo van Eyck: Werken*, 142.

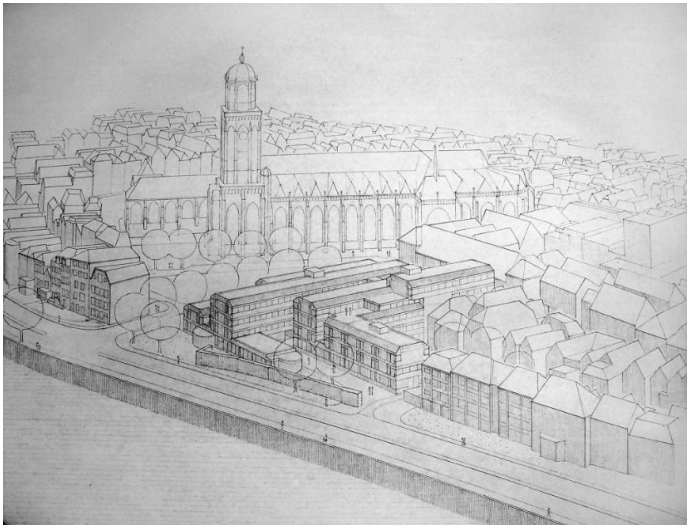
⁵⁹ *Ibid.*

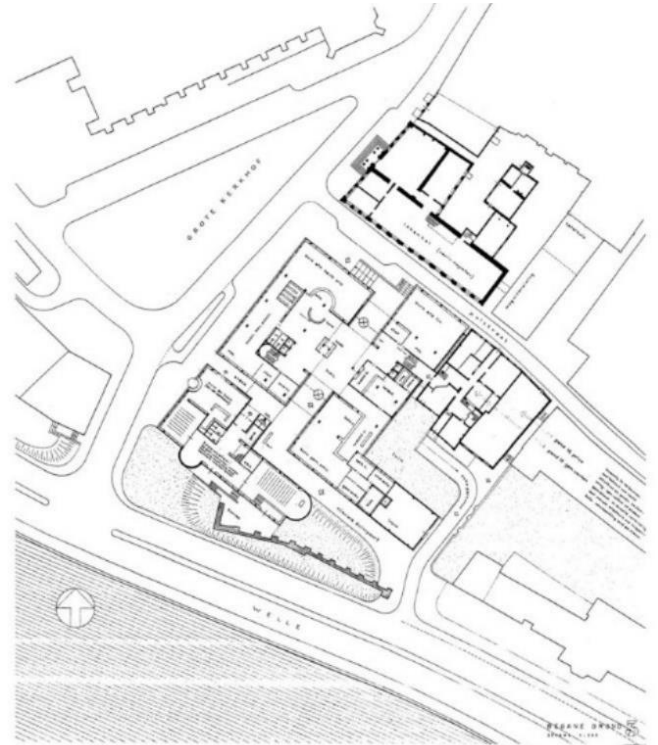
4. Stadhuis 'Tussen de daken', niet uitgevoerd (1966-1967, Deventer) Ontwerpassistentie: Theo Bosch

A. Algemene projectbeschrijving

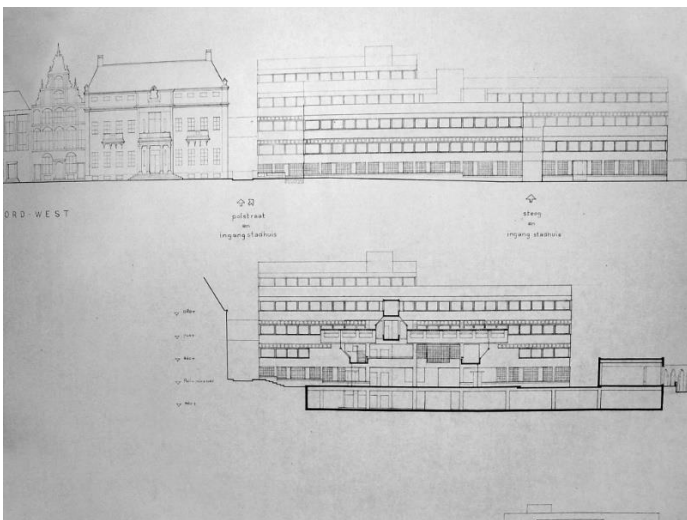
Aldo van Eyck maakte in 1966 een plan voor een nieuw stadhuis in Deventer. Het stadsbestuur schreef een prijsvraag uit en vroeg negen architecten om een nieuw stadhuis naast het oude zeventiende-eeuwse stadhuis te ontwerpen in de historische binnenstad. Het gevraagde programma van 5600 m² bestond onder andere uit representatieve ruimten, bestuursruimten en werkruimten. Het gebouw is opgebouwd uit vier parallelle volumes van verschillende hoogten. Het hoogste dak van het nieuwe stadhuis steekt niet uit boven het oude stadhuis. De daken hebben een mansardeprofiel waarbij de schuine zijdes voor lichtinval waren bedoeld. Op straatniveau bevinden zich onder het stadhuis overdekte doorgangen waar zich eerst straten bevonden. De jury bekroonde het ontwerp van Van Eyck vanwege de zorgvuldige inpassing in de historische binnenstad. Het historische karakter was intact gelaten en de nieuwe bebouwing complementeerde de oude stad.⁶⁰ Uiteindelijk werd het plan niet uitgevoerd vanwege een ontoereikend budget.

Figuur 15 Vogelvluftperspectief stadhuis Deventer

Figuur 17 Plattegrond begane grond stadhuis Deventer

Figuur 16 Aanzicht en doorsnede stadhuis Deventer

⁶⁰ 'het beginsel van de structuur van de oude stad voort te zetten tot in de onderdelen van zijn plan. Ruimtebehandeling, materiaalgebruik en schaal zijn zowat exterieur als interieur betreft consistent en in samenhang met de oude stad, zodat men rondom het nieuwe stadhuis en er binnen de zelfde sfeer zal voelen, dezelfde geest zal ontmoeten als in de oude stad. Het nieuwe stadhuis zal daarom straks niet contrasteren met de oude stad, maar deze veeleer voltooien.' (Uittreksel uit juryrapport, gepubliceerd in Bouwkundig Weekblad, 1969, nr. 18) Strauven, Aldo van Eyck: *relativiteit en verbeelding*, 537.

B. Toetsing van de toepassing (of elementen) van de contextuele benadering

Voorwaarden	Toelichting
Werkwijze	
1) Waardeninventarisatie van de context en daaruit gevolgde conclusies zijn leidend voor ontwerpkeuzes	Het formaat van het plein wordt sterk gewaardeerd en zal daarom niet van vorm veranderen. Daarnaast zijn op de ontwerplocatie enkele straatjes aanwezig. Deze straatjes waren volgens Van Eyck een belangrijke eigenschap van de hooggewaardeerde fijnmazige structuur van het historisch stedelijk weefsel. Een van de bestaande straatjes op het kavel heeft Van Eyck als overdekte voetgangersdoorgang in het ontwerp geïntegreerd. De continuïteit van het stedelijk weefsel was belangrijker dan dat het gebouw ononderbroken uit één geheel zou bestaan. Het levendige daklandschap werd tevens hooggewaardeerd. In het nieuwe ontwerp wilde Van Eyck dit landschap continueren.
Uitgangspunten	
2) Principe van waardevermeerdering	Van Eyck heeft zich bij dit project voornamelijk gericht op hoe een zo bescheiden mogelijk invoeging zo onopvallend mogelijk aanwezig kan zijn in de bestaande stad. Om tegelijkertijd nieuwe kwaliteit aan dit stukje stad te geven is een zo bruikbaar mogelijk stadhuis geprobeerd te creëren. Volstrekt nieuwe, nog niet aanwezige kwaliteiten die in het ontwerp van Van Eyck zijn toegevoegd, zijn in deze analyse niet gevonden.
3) Respect voor de omgeving	Het was niet de bedoeling dat het nieuwe stadhuis in aanzicht zou concurreren met de aangrenzende panden van het plan. Aan het voormalige stadhuis werd veel waarde gehecht en het stadhuis was bepalend voor het karakter en de identiteit van het plein en de verdere binnenstad. Het nieuwe stadhuis moest in de ogen van Van Eyck en Bosch daaraan een ondergeschikte rol spelen. In de toepassing van de trapsgewijze verspringing van de mansardedaken en de schakeling van de langwerpige volumes is er in de vorm volop blijk van waardering gegeven voor de specifieke kwaliteiten van de context.
4) Eigentijdse architectuur	Van Eyck paste een eigentijdse architectuur toe van langwerpige volumes, opgebouwd uit schokbeton en daken met mansardeprofiel. Het was geen écht mansardedak, omdat de schuine zijdes van het dak voor lichtinval zouden dienen. Het was een moderne vertaling van de traditionele kapvormen die aanwezig zijn in de oude stad. Het was de eerste keer dat Van Eyck geen platte of bolvormige overkapping in een plan zou tekenen. Voor een modernistisch gezinde architect als Aldo van Eyck, die veel afgaf op historiserende architectuur, was dit een relatief grote stap. Maar desalniettemin betekende Van Eycks sterke verwantschap met het modernisme voor hem 'eigentijdse architectuur [...] meer dan het tekenen van een witte doos met een plat dakje.' ⁶¹

Figuur 18 Toetsing contextuele benadering – Stadhuis, niet uitgevoerd (1966-1967, Deventer) Ontwerpassistentie: Theo Bosch

C. Beschouwing contextuele benadering

De toetsing laat zien dat op een bewuste manier de contextuele benadering werd toegepast. Volgens Strauven ontstond het ontwerp geheel intuïtief.⁶² Uit de zorgvuldige afweging die uit het ontwerp kan worden opgemaakt – naast de uitspraken van Van Eyck over het ontwerp – is in dit geval te beargumenteren dat het ontwerp juist minder intuïtief tot stand kwam en dat de analyse van de bestaande context een belangrijkere rol begint te spelen. In de architectonische en stedenbouwkundige uitwerking is de uitkomst van afwegingen aan de hand van de gevonden aspecten uit de analyse leidend voor de ontwerpkeuzes. Voor Van Eyck was de opdracht in Deventer de eerste echte binnenstedelijke opgave:

'Kijkend over de IJssel naar de stad aan de overkant viel het prachtige profiel van de daken op met die van het oude stadhuis en de kerk er bovenuit. Straks staat temidden van dat alles een hedendaagse kolos – de gedachte alleen al! Hoe is dat te redden dacht ik, want het programma is beslist enorm.'⁶³

De twijfel uit het bovenstaande citaat spreekt boekdelen en Aldo van Eyck realiseert hoe lastig het is om te kunnen bepalen of stedelijk weefsel zo'n groot programma aan zal kunnen. Tot dan toe waren de contextuele opgaven nog vrij beperkt in omvang zoals bij de speelplaatsen. Bovendien waren de speelplaatsen voor een groot deel een stedenbouwkundige opgave in plaats van een architectonische opgave. Wat betreft de

⁶¹ Ligteleijn, *Aldo van Eyck: Werken*, 43.

⁶² Strauven, *Aldo van Eyck: relativiteit en verbeelding*, 537.

⁶³ Ligteleijn, *Aldo van Eyck: Werken*, 145.

architectuur weet Van Eyck in ieder geval wel zeker wat hij niet wil: 'monolithisch, brutalistisch of monumentaal'.⁶⁴ Theo Bosch verleende voor deze opgave ontwerpbegeleiding. In hoeverre de ontwerpbegeleiding van grote invloed is geweest, is met de beperkte toegang tot archiefmateriaal (door de Covid-9-crisis) lastig te zeggen. Wel is zeker dat Aldo van Eyck de overhand in dit project heeft gehad. Maar het was het begin van een langere periode waarin hij en Theo Bosch met de rest van het bureau zich zouden gaan specialiseren in binnenstedelijke opgaves.

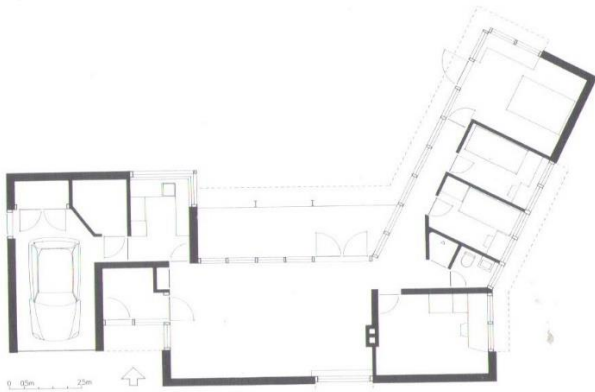
⁶⁴ Teunissen, *Theo Bosch: Knokken voor de stad 2 Architectuur en stedenbouw*, 8.

5. Huis Visser (1967, 1968-1969, Bergeijk)

A. Algemene projectbeschrijving

Dit project betreft een uitbreiding van een woonhuis ontworpen door Gerrit Rietveld en gebouwd in 1956. Rietveld was destijds erg spaarzaam omgegaan met het aantal vierkante meters leefruimte en tien jaar later wensten de bewoners meer leefruimte en plaats om hun kunst op te hangen. De bewoners ervoeren het huis op den duur als te beperkt.⁶⁵ Vrijheid in zowel indeling als bewegingsruimte was maar beperkt aanwezig. Toen de kunstverzameling van de bewoners groeide en zij hier meer ruimte in het huis voor wilden, schakelden zij Van Eyck in voor het ontwerpen van een uitbreiding.

Van Eyck ontwierp een cirkelvormige aanbouw van baksteen en een houten balkenplafond aan de tuinzijde van het huis. Het cirkelvormige volume werd door een extra stuk wand verbonden met de glazen wand. De nieuwe ruimte was een bouwlaag hoog behalve op de plek waar een stuk werd uitgespaard voor een extra opbouw voor extra lichtinval. Op een later moment ontwierp Van Eyck ook een aanbouw aan het rechthoekige volume van Rietveld voor een bad- en kleedkamer.

Figuur 19 Plattegrond van het oorspronkelijk door Rietveld ontworpen huis

Figuur 21 Huis Visser interieur uitbreiding

Figuur 20 Plattegrond Huis Visser inclusief uitbreiding door Van Eyck

⁶⁵ 'Het huis dat hij voor ons bouwde had iets van een keurslijf. Hij had de plaats van de meubelen vastgelegd in de plattegrond. Daar hadden we ons maar aan te houden. Het was inderdaad zo dat er niets verplaatst kon worden zonder de meest onverwachte opstoppingen te veroorzaken. Bovendien had hij de muren smetteloos geel, lila of lichtblauw laten schilderen. Schilderijen zouden tegen deze wanden bijzonder storend zijn geweest.' Strauven, *Aldo van Eyck: relativiteit en verbeelding*, 542.

B. Toetsing van de toepassing (of elementen) van de contextuele benadering

Voorwaarden	Toelichting
Werkwijze	
1) Waardeninventarisatie van de context en daaruit gevolgde conclusies zijn leidend voor ontwerpkeuzes	Aldo van Eyck stelt dat het huis te klein en te spartaans is: 'Er moest iets gebeuren.' ⁶⁶ Alvorens Van Eyck besloot tot het toevoegen van het nieuwe cirkelvormige volume had hij geconstateerd dat de glazen hoek een van de zwakke punten van het huis was. Met die conclusie in het achterhoofd was het een logische stap om die tegelijkertijd met het toevoegen van het nieuwe vereiste woonvolume op te lossen.
Uitgangspunten	
2) Principe van waardevermeerdering	De nieuwe kwaliteit van het huis is in de vorm van de oppervlakte-uitbreiding van het huis gecreëerd. Het bestaande huis is qua vorm voor een groot deel intact gelaten. De woonkamer heeft door Van Eycks ontwerp daarnaast ook meer beslotenheid gekregen.
3) Respect voor de omgeving	Aldo van Eyck over het huis: 'Ofschoon zeker Rietvelds beste huis niet, was het er toch maar één! Het te moeten verbouwen en uitbreiden stelde het geweten daarom wel op de proef.' ⁶⁷ Van Eyck geeft aan dat het een gewetenskwestie kan worden. Wat kan het huis wel en wat niet aan. Van Eyck kiest er voor om de uitbreiding van het huis buiten de omtrek van het bestaande volume te plaatsen. Hij plaatst de cirkelvormige uitbouw als een bijna zelfstandig volume. Het is niet bekend of dat is om een zekere afstand te bewaren tot het huis: 'De grote driekwart cilindrische atelierruimte levert een continue hoekloze 25 meter lange wand voor schilderijen en objecten op. Om de zichtbare massa van de trommel te reduceren, alsook om vrij onder Rietvelds overstekend dak aan te sluiten (zijn smalle bovenramen zetten zich tussen beide daken daardoor gewoon voort), werd de vloer van het atelier omlaag gelegd.' ⁶⁸
4) Eigentijdse architectuur	Het huis had door Rietveld al een zeer moderne architectuur. De uitbreiding van Van Eyck is ook modern maar Van Eyck contrasteert wel in vorm met het bestaande huis. Zo is toch herkenbaar wat een latere toevoeging was.

Figuur 22 Toetsing contextuele benadering - Huis Visser (1967, 1968-1969)

C. Beschouwing contextuele benadering

De toetsing van het ontwerp laat een bewuste omgang met de context zien. Een van de belangrijkste uitgangspunten van Van Eyck laten zich in relatie tot de uitbreiding van een bestaand woonhuis het beste samenvatten als een minimale aanraking tussen oud en nieuw. Van Eyck wordt geconfronteerd met het spanningsveld dat een nieuw stuk gebouw aan een bestaand gebouw geeft. De verbinding en aansluiting van oud en nieuw worden zorgvuldig overwogen:

'Zo is de meetbare - materiële - aanraking tussen oud en nieuw minimaal gebleven, terwijl de ingreep - situatief - radicaal is, omdat de uitbreiding aan de open (al te open) tuinzijde werd gebouwd waardoor de bestaande woonkamer alsnog wat meer beslotenheid kreeg. Waar eens tuindeuren waren is de doorgang naar het nieuwe gedeelte gekomen.'⁶⁹

Van Eyck schuwt net als bij de vorige projecten geen radicale ingrepen. Zijn ingrepen zijn, volgens hemzelf, vereist voor de toekomstige leefbaarheid van het gebouw. Van Eyck maakt de afweging wat in die zin belangrijker is en wat een duurzamer verloop van het huis zal opleveren. Van Eyck vindt het daarnaast wel belangrijk dat het gebouw de aanpassingen 'aan moet kunnen'. De plek en omvang van de ingrepen moeten zorgvuldig worden gekozen.

⁶⁶ Ligteleijn, *Aldo van Eyck: Werken*, 150.

⁶⁷ Ibid.

⁶⁸ Ibid.

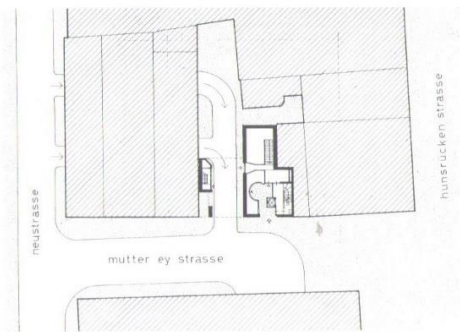
⁶⁹ Ibid.

6. Galerie Schmela (1967, Düsseldorf)

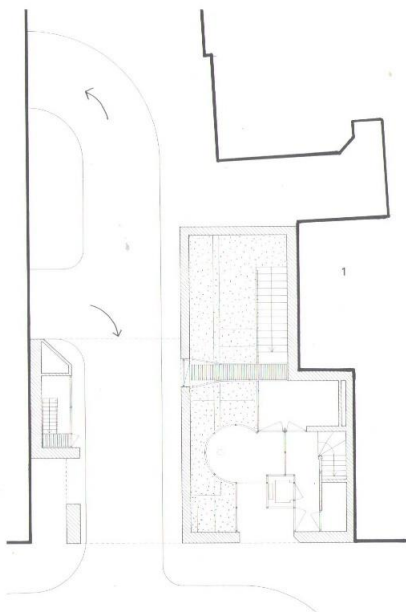
A. Algemene projectbeschrijving

Aldo van Eyck ontwierp voor de Duitse kunstverzamelaar en galeriehouder Alfred Schmela een nieuwe galerie. Schmela wilde zijn galerie graag naar de binnenstad van Düsseldorf verplaatsen. De nieuwe locatie bevond zich in de historische binnenstad van Düsseldorf, op de plek van een aantal lege kavels. Op een van de kavels zou de galerie worden gebouwd. Wat betreft de directe omgeving waren er nog geen gebouwen waar het zich tussen zou moeten voegen. Wat betreft de stedenbouwkundige aanwezige context was er een bepaalde nokhoogte gewenst en de eis dat er een ingang van een nog te bouwen naastgelegen parkeergarage zou moeten worden geïntegreerd.⁷⁰ Aan de andere kant van de straat zou op het destijds nog lege perceel de nieuwe Kunsthalle worden gebouwd. De directe context was in die zin beperkt aanwezig wat Van Eyck voor de lastige opdracht plaatste om zich te verhouden tot nog niet aanwezige gebouwen. Aan de andere kant maakte dit de opdracht wellicht ook juist eenvoudiger. Daarnaast zorgde in bredere zin de context van het historische stedelijk weefsel in Düsseldorf voor meer contextuele aanknopingspunten.

Van Eyck ontwierp op het kavel van 10 bij 10 meter een relatief gesloten bruine bakstenen gebouw met betonnen lateien en een dubbel ogende gevel. Drie van de zes gevelopeningen in de gevel lagen verdiept achter de bakstenen wand. Op het maaiveld bevindt zich links de doorrit van de naastgelegen parkeergarage en rechts de ingang van de galerie. Later zou naast Galerie Schmela inderdaad een parkeergarage worden gebouwd en aan de andere kant werd een pand van vergelijkbare omvang met de galerie gebouwd.

Figuur 23 Galerie Schmela met directe omgeving

Figuur 24 Plattegrond begane grond Galerie Schmela

Figuur 25 Galerie Schmela omstreeks 1971

Figuur 26 Galerie Schmela interieur kelderverdieping

Figuur 27 Galerie Schmela omstreeks 2018

⁷⁰ Strauven, Aldo van Eyck: *relativiteit en verbeelding*, 548.

B. Toetsing van de toepassing (of elementen) van de contextuele benadering

Voorwaarden	Toelichting
Werkwijze	
1) Waardeninventarisatie van de context en daaruit gevolgde conclusies zijn leidend voor ontwerpkeuzes	Bij het beschikbare materiaal zijn er geen aanwijzingen gevonden dat er een (uitgebreide) analyse van de context heeft plaatsgevonden. Verder hield Van Eyck zich aan de contextuele voorwaarden zoals de nokhoogte en de doorrit die van tevoren waren bepaald. 'Een grote parkeergarage zou het gebouw flankeren, waardoor zes meter van de totale breedte van tien meter als uitrit gereserveerd diende te blijven. Er bleef dus zo weinig ruimte op straatniveau over, dat ik er wat meer heb afgehaald!' ⁷¹
Uitgangspunten	
2) Principe van waardevermeerdering	Aantasting van de context was bij dit project in mindere mate mogelijk. Van Eyck schonk wel aandacht aan het creëren van een nieuwe kwaliteit van de gevel. Hij maakte een moderne vertaling van de traditionele gevel in een straatwand door deze van nieuwe kwaliteit te voorzien. Achter de bakstenen gevelwand is er voor een deel een verdiepte gevel gemaakt. De overgang van buiten naar binnen is, zoals dat vaker is te zien bij Van Eycks gebouwen, 'zacht' gemaakt: 'Wat toen overbleef werd een ruimtelijke mediator tussen de openbare weg en de galerieruimten erboven en eronder. Via een opening in de gevel zet zich namelijk de openbare weg naar binnen toe door. <i>Zo staat nota bene de straat op een paal midden in de galerie.</i> Deze buitenvide – een soort rond ruimte-negatief – zet zich naar boven toe door, zodat een vogel, beneden naar binnen gevlogen, twee verdiepingen hoger verder zal vliegen.' ⁷²
3) Respect voor de omgeving	In hoeverre Van Eyck hier iets over te zeggen had is niet bekend maar hij koos ervoor om de bakstenen gevelwand precies aan te sluiten op de rooilijn zodat later met de naastgelegen panden een gesloten straatwand zou ontstaan. Hiermee gaf hij een blijk van waardering voor deze onmiskenbare eigenschap van het gesloten bouwblok waar de galerie van uitmaakte.
4) Eigentijdse architectuur	Van Eyck paste een eigentijdse architectuur toe binnen de context van de verder historische gebouwen van de Altstadt. Van Eyck koos voor een strakke baksteenarchitectuur met een levendig gevelbeeld. De gevelopeningen zijn asymmetrisch geplaatst en het dak bestaat deels uit een mansardedak en deels plat dak.

Figuur 28 Toetsing contextuele benadering – Galerie Schmela (1967, Düsseldorf)

C. Beschouwing contextuele benadering

De toetsing laat zien dat Van Eyck op bewuste wijze elementen van de contextuele benadering heeft toegepast. Ook in het geval van geen directe naastgelegen panden verhiel Van Eyck zich op zeer bewuste wijze zorgvuldig en doordacht tot de context.

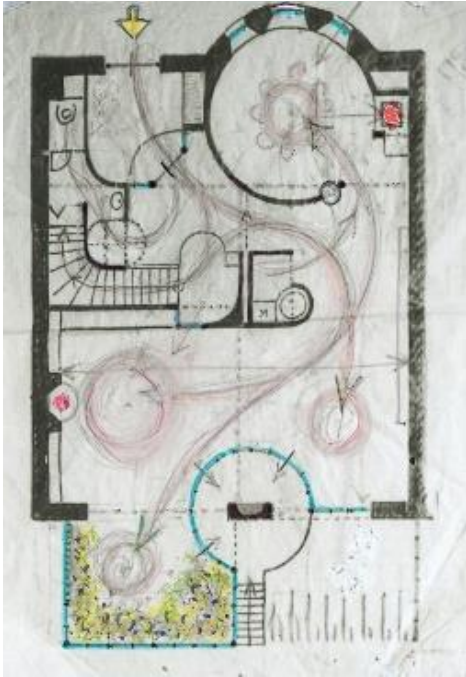
⁷¹ 'Een grote parkeergarage zou het gebouw flankeren, waardoor zes meter van de totale breedte van tien meter als uitrit gereserveerd diende te blijven. Er bleef dus zo weinig ruimte op straatniveau over, dat ik er wat meer heb afgehaald!' Ligteleijn, *Aldo van Eyck: Werken*, 156.

⁷² Ibid.

7. Huis Bute, niet uitgevoerd (1969, Londen)

A. Algemene projectbeschrijving

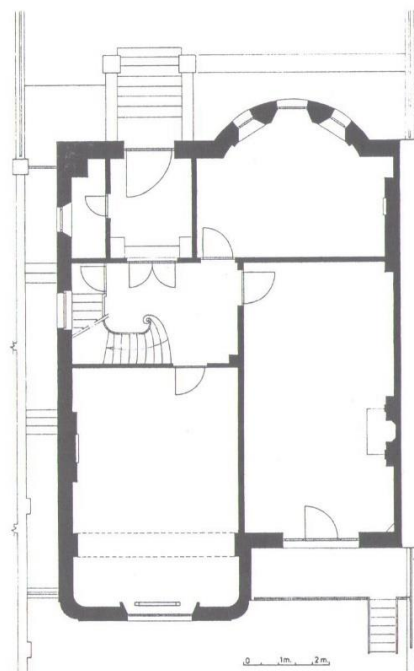
De familie Bute vroeg Van Eyck iets aan hun donkere huis in Londen te doen. Daarnaast was het hokkige karakter zorgelijk. Het was niet ruimtelijk genoeg voor het gezin dat er zou komen wonen. Van Eyck ontwierp een nieuwe plattegrond met minder kamers. Alleen de entree, hal en de eetkamer zouden afsluitbare ruimtes zijn. Bovendien zou door de schuifdeuren, die ook nog eens buiten het zicht ingeschoven zijn, meer een permanente openheid stimuleren. Het project werd uiteindelijk niet uitgevoerd.

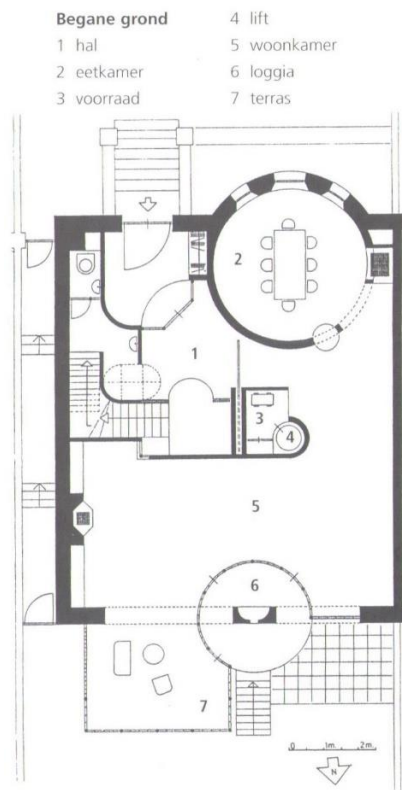
Figuur 29 Tekening nieuw interieurontwerp Huis Bute

Figuur 31 Impressie nieuw interieur Huis Bute

Begane grond	4 lift
1 hal	5 woonkamer
2 eetkamer	6 loggia
3 voorraad	7 terras

Figuur 32 Plattegrond bel-etage nieuw interieur Huis Bute

Figuur 30 Oorspronkelijke plattegrond bel-etage Huis Bute

B. Toetsing van de toepassing (of elementen) van de contextuele benadering

Voorwaarden	Toelichting
Werkwijze	
1) Waardeninventarisatie van de context en daaruit gevolgde conclusies zijn leidend voor ontwerpkeuzes	De oriëntatie van het huis en de relatief dichte gevel aan de tuinzijde zorgden ervoor dat er weinig licht in het huis en met name de woonkamer kon binnenkomen. Daarnaast constateerde Van Eyck dat de bel-etage nogal veel 'dozige kamers' had. ⁷³ Oplossing daarvoor zou zijn de verdieping open te breken voor lichttoetreding en het verbeteren van het ruimtelijke karakter. De massieve uitbouw zou worden vervangen door een glazen serre met een stalen frame.
Uitgangspunten	
2) Principe van waardevermeerdering	In de ogen van Van Eyck bezat het bestaande interieur weinig kwaliteit. Daardoor kon door de verbouwing ook weinig kwaliteit van de context worden aangetast. Nieuwe kwaliteit werd gecreëerd door het de ruimtelijkheid van het nieuwe interieurontwerp.
3) Respect voor de omgeving	De manier waarop de functies op de verdieping waren georganiseerd (entree, hal, eetkamer, woonkamer) lijkt een blijk van waardering te zijn voor een aanwezige kwaliteit. Daarnaast weet het nieuwe ontwerp zich hier en daar goed te nestelen in de context. Zo maakt Van Eyck bijvoorbeeld gebruik van het ronde stuk gevel bij de eetkamer en werd het in het plan in een volledige cirkel doorgezet als scheidingswand voor de eetkamer.
4) Eigentijdse architectuur	De schetsen laten een moderne en minimalistische architectuur zien. Daarnaast lijkt de perspectieftekening van het interieur een eigentijds materiaalgebruik te laten zien. De serre en de kozijnen bij de entree zijn van staal gemaakt en de wanden lijken van beton of een ander steenachtig materiaal gemaakt te zijn.

Figuur 33 Toetsing contextuele benadering – Huis Bute, niet uitgevoerd (1969, Londen)

C. Beschouwing contextuele benadering

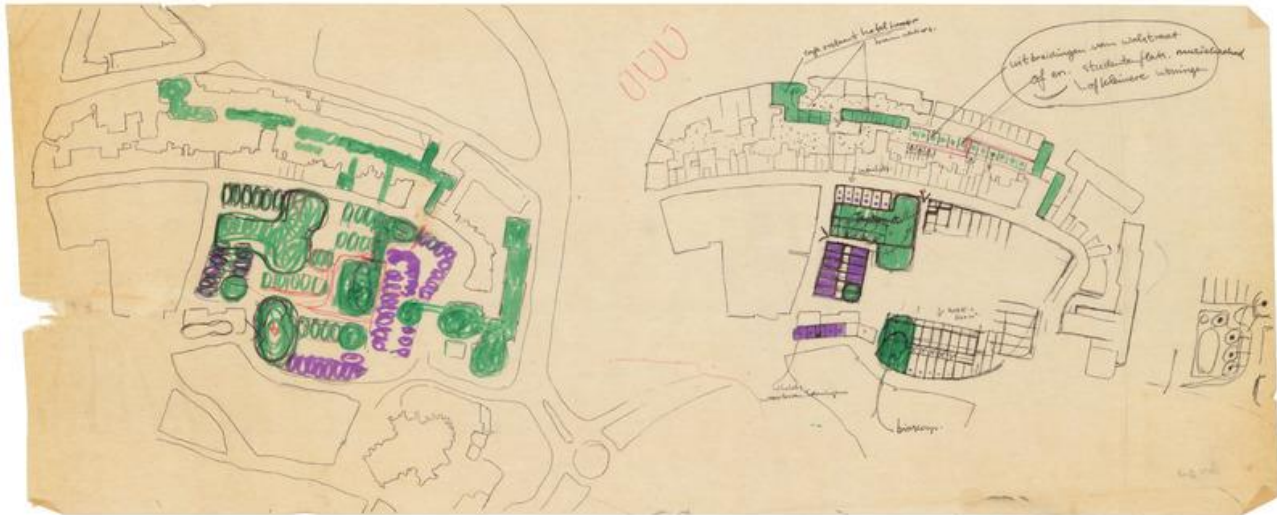
De toetsing laat zien dat Van Eyck zeer kritisch kon zijn ten aanzien van de context als deze in zijn ogen vooral negatieve aspecten bezat. De ingrepen die Van Eyck ontwierp voor het nieuwe interieur op de bel-etage zouden zeer aanzienlijk zijn geweest. Van het bestaande interieur zou niet veel over zijn geweest. In zijn ogen was er ten aanzien van het interieur – behalve de organisatie van de functies als woonkamer, entree en eetkamer – weinig positiefs te melden. Vernieuwing was in Van Eycks ogen een natuurlijk verschijnsel en zou nooit tegengehouden moeten worden. Dit ontwerp laat wederom zien dat Van Eyck niet terugdeinst om de ingrijpende aanpassingen aan een bestaand project te ontwerpen als hij deze nodig acht voor het creëren van (nieuwe) kwaliteit.

⁷³ Ligteleijn, *Aldo van Eyck: Werken*, 166.

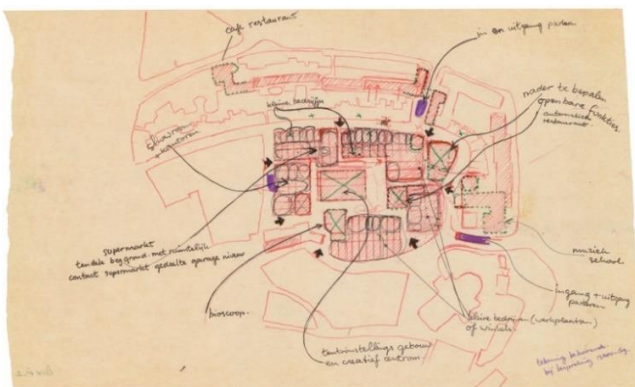
8. Saneringsstudie Bergkwartier (1969, Deventer) Ontwerpassistentie: Theo Bosch

A. Algemene projectbeschrijving

De kritiek die Van Eyck had geuit op de wederopbouw van de Nieuwmarktbuurt was niet onopgemerkt gebleven. Vanwege de duidelijke visie op het wederopbouwplan voor de Nieuwmarktbuurt werd Van Eyck gevraagd om een saneringsstudie uit te voeren in het Bergkwartier in Deventer. Bosch verleende ontwerpassistentie voor het plan. Van Eyck en Bosch ontwierpen een plan dat veel overeenkomsten bezit met het plan dat ze enkele jaren later in Zwolle zouden ontwerpen. In het plan waren 84 woningen opgenomen en er werd 6100 m² gereserveerd voor overige functies. De bestaande straten werden gehandhaafd en het terrein dat de bouwblokken omsloot, was publiek toegankelijk. De plannen werden uiteindelijk niet uitgevoerd.

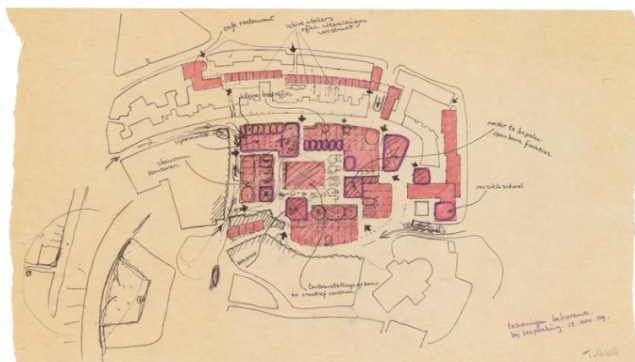
Figuur 34 Studieschets sanering Bergkwartier

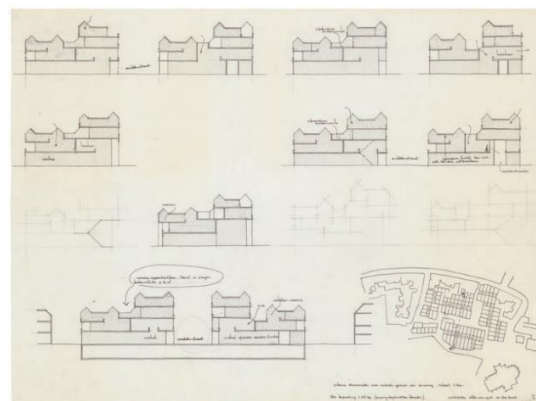
Figuur 35 Studieschets sanering Bergkwartier

Figuur 37 Studieschets sanering Bergkwartier

Figuur 36 Studieschets sanering Bergkwartier

Figuur 38 Studieschets sanering Bergkwartier

B. Toetsing van de toepassing (of elementen) van de contextuele benadering

Voorwaarden	Toelichting
Werkwijze	
1) Waardeninventarisatie van de context en daaruit gevolgde conclusies zijn leidend voor ontwerpkeuzes	De fijnmazige structuur van de straten en steegjes werd intact gelaten. De voormalige kwaliteit van de combinatie van woning en bedrijvigheid die op veel plekken was verdwenen, werd als een zeer positieve eigenschap door Van Eyck en Bosch bestempeld. De combinatie moest in het nieuwe plan ruimschoots geïmplementeerd worden om de karakteristieke levendigheid in de buurt terug te brengen.
Uitgangspunten	
2) Principe van waardevermeerdering	Van Eyck en Bosch wilden aantasting van de context voorkomen door het bestaande stedelijk weefsel intact te laten en de aanwezige schaal en maat toe te passen in de nieuwe bebouwing. Nieuwe kwaliteiten werden aan het Bergkwartier toegevoegd door de integratie van nieuwe functies in de buurt (muziekschool, café/restaurant en een tentoonstellingsgebouw/creatief centrum) (fig. 36). Daarnaast wilden Van Eyck en Bosch een hoge woonkwaliteit bewerkstelligen door zowel meer daglicht de woningen te laten binnendringen als een gevoel van meer ruimtelijkheid te bewerkstelligen. Kortom, eigenschappen die allesbehalve vanzelfsprekend waren in de bestaande traditionele stadswoningen. Tot slot werd geconstateerd dat de nieuwe gegroeide parkeerbehoefte de kwaliteit van de context dermate zou aantasten dat de parkeergelegenheid een plaats onder de grond zou moeten krijgen.
3) Respect voor de omgeving	De veelal verdwenen typische combinatie van wonen en bedrijvigheid werd teruggebracht als blijk van waardering voor deze specifieke kwaliteit van de omgeving.
4) Eigentijdse architectuur	De schetsen geven niet veel informatie over wat voor soort architectuur er zou worden toegepast.

Figuur 39 Toetsing contextuele benadering – Saneringsstudie Bergkwartier (1969, Deventer) Ontwerpassistentie: Theo Bosch

C. Beschouwing contextuele benadering

De toetsing laat de gevoelige omgang met de context in het ontwerp zien. Van Eyck en Bosch maakten een moderne vertaling van binnenstedelijk wonen. De waardevolle aanwezige aspecten van wonen in de stad zijn geïmplementeerd in de nieuwe woningen die op hun beurt, ten behoeve van een betere woonkwaliteit, zijn aangepast naar moderne maatstaven. Uiteindelijk werden de plannen van Van Eyck en Bosch niet uitgevoerd maar desalniettemin was het de perfecte oefening voor de vele binnenstedelijke plannen die nog zouden volgen. In de geraadpleegde publicaties voor dit onderzoek die het oeuvre van Van Eyck bespreken, is dit project nergens toegelicht. In de oeuvrebespreking van Theo Bosch werd het plan wel genoemd. Het mag dan slechts een bescheiden studie zijn dat niet tot een uitgevoerd plan heeft geleid, toch is deze saneringsstudie belangrijk om in relatie tot het latere werk van Van Eyck te bespreken. Bij deze opdracht werd namelijk een basis gelegd die in het project in Zwolle en in het stedenbouwkundig plan voor de Nieuwmarktbuurt terug te zien is.

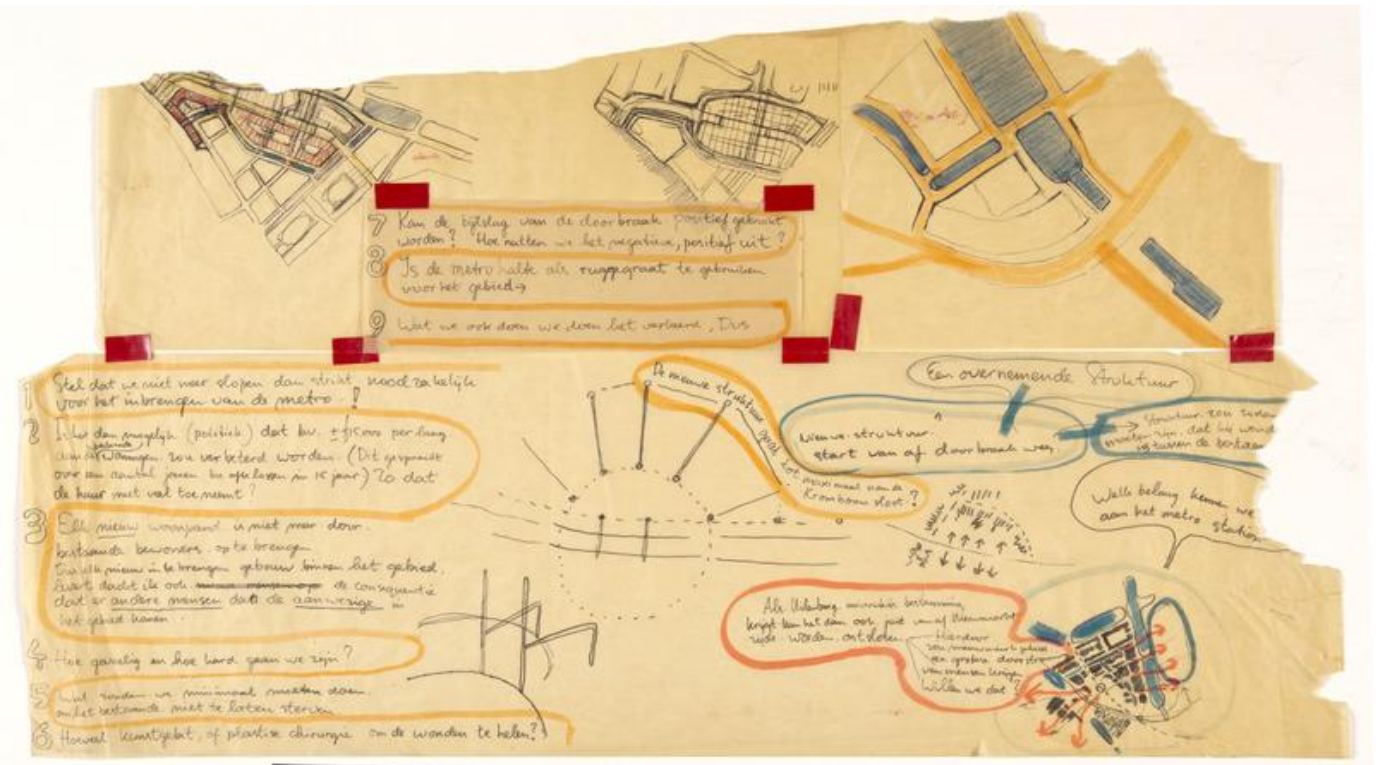
9. Herziening wederopbouwplan Nieuwmarkt (1969-1970, Amsterdam) met Theo Bosch. Ontwerpassistentie: Guus Knemeijer, Paul de Ley en Dik Tuinman

A. Algemene projectbeschrijving

Het rigoureuze wederopbouwplan uit 1953 kon eind jaren zestig niet meer op genoeg draagvlak rekenen waardoor besloten werd om drie architecten, Dick Apon, Herman Hertzberger en Aldo van Eyck te vragen om een herziening op het plan uit 1953 te maken. Aldo van Eyck ontwierp samen met Theo Bosch, Guus Knemeijer, Paul de Ley en Dik Tuinman een nieuw stedenbouwkundig plan voor de in verval geraakte Nieuwmarktbuurt. Het programma van eisen bestond desalniettemin uit ingrijpende wensen. Er moest nog steeds een vierbaansweg, metrotracé en ruimte voor kantoren en parkeergelegenheid in het plan worden opgenomen. Ten gevolge van deze eisen was het onoverkomenlijk dat vele panden boven het metrotracé en elders zouden moeten worden gesloopt. Dit zagen alle drie de architecten niet zitten, inclusief Van Eyck. Zij hielden zich daarom ook niet aan alle eisen van het gewenste programma. De impact op de buurt zou te groot zijn. Voor de onderdelen uit het programma van eisen die wel worden opgenomen werden oplossingen bedacht om alsnog de impact op de buurt zo minimaal mogelijk te laten zijn. De vierbaansweg werd bijvoorbeeld opgesplitst in twee tweebaanswegen. Het intact houden van het stedelijk weefsel was prioriteit. Wat betreft de bebouwing werden contouren van de bestaande bouwblokken hersteld en op de te slopen delen werden bouwblokken ontworpen die qua vorm geënt waren op de oorspronkelijke bebouwingscontouren.

Figuur 40 Herziening wederopbouwplan Nieuwmarkt (1969-1970, Amsterdam)

Figuur 41 Studie voor Herziening wederopbouwplan Nieuwmarkt (1969-1970, Amsterdam)

Figuur 42 Wederopbouwplan Nieuwmarktbuurt uit 1953

B. Toetsing van de toepassing (of elementen) van de contextuele benadering

Voorwaarden	Toelichting
Werkwijze	
1) Waardeninventarisatie van de context en daaruit gevolgde conclusies zijn leidend voor ontwerpkeuzes	<p>De fijnmazige structuur, functiemix van bedrijvigheid en wonen, levendig daklandschap en de algehele stedelijk levendige chaos waren kenmerken die niet volgens Van Eyck en Bosch verloren mochten gaan. Deze werden waardevoller geacht dan grote kantoren, en vierbaanswegen, ook al zou dat vanwege de infrastructuur de stad ten goede komen. De Nieuwmarktbuurt was volgens Van Eyck niet de buurt die daarvoor opgeofferd mocht worden.</p> <p>‘Wij geloven dat zowel ruimtelijk als inhoudelijk de bestaande oude stadskernen vandaag psychologisch onontbeerlijk zijn, ter wille van zichzelf, omdat zij er zijn met hun intense veelkleurigheid en beslotenheid, en omdat tot nu toe alle nieuwe wijken deze noodzakelijke kwaliteiten in het geheel niet bezitten, ook niet op hedendaagse wijze. Ze zijn star, leeg en steriel en daardoor onvoldoende leefbaar.’⁷⁴</p>
Uitgangspunten	
2) Principe van waardevermeerdering	<p>Nieuwe kwaliteit werd bijvoorbeeld toegevoegd in het terugbrengen van de oorspronkelijk aanwezige combinatie van bedrijvigheid en wonen:</p> <p>‘Door alleen kleine vestigingen met een geringe verkeersaantrekkende werking in de begane grond toe te laten en de daarboven gelegen verdiepingen tot woonruimten te bestemmen, wordt de nieuwe straat een woonstraat.’⁷⁵</p>
3) Respect voor de omgeving	<p>De hantering van de bestaande schaal en maat van de aanwezige bebouwing is een blijk van waardering voor deze specifieke kwaliteit van de context.</p>
4) Eigentijdse architectuur	<p>Hoewel de opdracht ging om een stedenbouwkundig plan hadden Van Eyck en Bosch op de schetsen ook een architectonische uitwerking van de woningbouw getekend die erg lijkt op de architectuur voor het stadhuis van Deventer.</p>

*Figuur 43 Toetsing contextuele benadering – Herziening wederopbouwplan Nieuwmarkt (1969-1970, Amsterdam) met Theo Bosch
Ontwerpassistentie: Guus Knemeijer, Paul de Ley en Dik Tuinman*

C. Beschouwing contextuele benadering

De toetsing laat zien dat er een bewuste toepassing van de contextuele benadering was. Uit de schetsen komt wel naar voren dat Bosch en Van Eyck nog last hadden van vele twijfels. Ze waren op zoek naar een balans tussen de verwerking van de eisen uit het programma en de draagkracht van de buurt. In het handschrift van Bosch: ‘Stel dat we niet meer slopen dan strikt noodzakelijk voor het inbrengen van de metro!’, ‘Hoe gevoelig en hard gaan we zijn?’ en ‘Wat zouden we minimaal moeten doen om het bestaande niet te laten sterven?’ Het was de eerste keer dat ze op deze schaal met een stedenbouwkundige contextuele opgave werden geconfronteerd. De twijfels kwamen voort uit de overtuiging de identiteit en het karakter van de wijk niet te willen aantasten. De levendigheid van de wijk die het voor de verloedering had, moest worden teruggebracht.

In 1980 werd pas een definitief wederopbouwplan officieel vastgesteld dat in vele opzichten lijkt op dit plan uit 1970.

⁷⁴ Eyck, van, “Stadskern als donor,” 20.

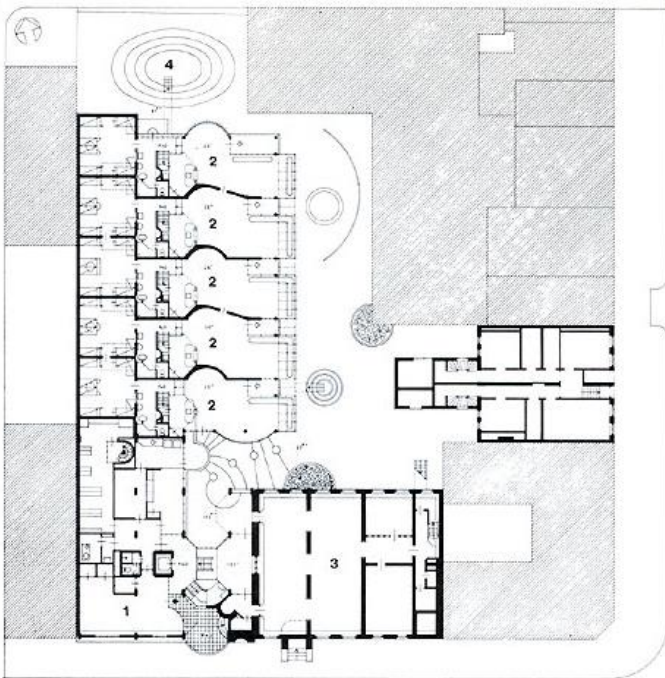
⁷⁵ Ibid.

10. Hubertushuis (1973-1981, Amsterdam) met Hannie van Eyck

A. Algemene projectbeschrijving

Van Eyck werd gevraagd om de nieuwe huisvesting voor de Hubertusvereniging te ontwerpen. De Hubertusvereniging verzorgde sociale revalidatie voor alleenstaande ouders en hun kinderen. De alleenstaande ouder kon met hun kind voor een periode van ongeveer zes maanden in de instelling komen wonen terwijl de ouder persoonlijke hulp kon krijgen. De nieuwe locatie bevond zich aan de Plantage Middenlaan in Amsterdam: een brede laan in een negentiende-eeuwse buurt met zowel woningen als veel institutionele gebouwen. De laan kende een grote verscheidenheid in zowel architectuur als de verschillende functies die er in de gebouwen waren gehuisvest. De Hubertusvereniging vroeg aan Van Eyck om nieuwe huisvesting te ontwerpen op een gecombineerd perceel dat deels leeg was en waarop het andere deel twee negentiende-eeuws eclectisch woonhuizen staan.

Van Eyck was de verantwoordelijke architect maar hij werd in het werk bijgestaan door zijn vrouw Hannie van Eyck. Van Eyck ontwierp kleurrijke nieuwbouw waarvan het architectuurdioom aan de architectuur het Nieuwe Bouwen doet denken. Op zorgvuldige wijze was de nieuwbouw met het eclectische negentiende-eeuwse woonhuis verbonden. De drie panden werden van binnenuit met elkaar verweven. De 19de-eeuwse panden werden voorzien van nieuw interieur. De 19de-eeuwse gevels werden intact gelaten. De nieuwbouw is niet voorzien van een rechte daklijn zoals de andere twee bestaande panden. De dakhniveaus van de nieuwbouw lopen trapsgewijs naar binnen toe die in een inham eindigt waar tegelijkertijd de entree is gesitueerd.

Figuur 44 Plattegrond bel-etage Hubertushuis

Figuur 45 Plint Hubertushuis

Figuur 46 Hubertushuis

B. Toetsing van de toepassing (of elementen) van de contextuele benadering

Voorwaarden	Toelichting
Werkwijze	
1) Waardeninventarisatie van de context en daaruit gevolgde conclusies zijn leidend voor ontwerpkeuzes	Op basis van het materiaal dat geraadpleegd kon worden is geen uitgebreide analyse van de context gevonden. Slechts op basis van het ontwerp kunnen aanwijzingen worden gevonden welke aspecten uit de context hoog gewaardeerd werden of bijvoorbeeld welke nog niet aanwezige aspecten in het ontwerp moesten worden geïntegreerd. De aspecten die Van Eyck als kwaliteit bestempelde en leidend waren in ontwerpkeuzes worden bij de onderstaande uitgangspunten toegelicht.
Uitgangspunten	
2) Principe van waardevermeerdering	De 19 ^{de} -eeuwse gevels van de twee panden werden intact gelaten maar van binnenuit werd het interieur volledig verbouwd. Van Eyck waardeerde klaarblijkelijk de gevels hoger dan het interieur. Van Eyck vond zo te zien dat het aanpassen van het bestaande interieur nodig was om de panden van nieuwe kwaliteit te voorzien. Daarnaast zag Van Eyck in de nieuwbouw af van het simpelweg voortzetten van bebouwing om de rooilijn laten volgen. De kwaliteit die met de entree dwars op het gebouw kon worden bewerkstelligd woog blijkbaar ook zwaarder.
3) Respect voor de omgeving	Met verschillende elementen uit het ontwerp legt de nieuwbouw een directe relatie met de aangrenzende 19 ^{de} -eeuwse panden. Om extra continuïteit te creëren werden vensters in de nieuwbouw op dezelfde hoogte geplaatst. Op straatniveau werd de natuurstenen gevel van het souterrain van het 19 ^{de} -eeuwse pand in het rechterdeel van nieuwbouw gecontinueerd in een betonnen versie. In het linkerdeel van de nieuwbouw is hier een minder 'zware' versie gebruikt: ‘Verder zal het opvallen dat de kolommen niet direct op de straat staan en de kwetsbare bovenbouw van staal en glas op een massieve onderbouw. De vier betonnen wandelementen, met daarin actief gekleurde tegelvelden waaromheen brede spiegelstroken, heffen opzettelijk de gezochte massiviteit gedeeltelijk weer op.’ ⁷⁶ Wat betreft de innesteling in de omgeving aan de rechterzijde van het Hubertushuis is daarentegen geen directe ‘relatie’ aangegaan. Met een muur wendt de nieuwbouw van het Hubertushuis zich bewust af van het naastgelegen ‘pseudo-functionalistische’ ⁷⁷ gebouw.
4) Eigentijdse architectuur	De moderne nieuwbouw met eigentijdse materialisering van beton en staal doet veel denken aan de architectuur van het Nieuwe Bouwen. De nieuwbouw is als nieuwe toevoeging naast de 19 ^{de} -eeuwse panden duidelijk herkenbaar. Er zijn geen historiserende elementen gebruikt.

Figuur 47 Toetsing contextuele benadering - Hubertushuis (1973-1981, Amsterdam) met Hannie van Eyck

C. Beschouwing contextuele benadering

Volgens Strauven is het Hubertushuis het hoogtepunt van de concretisering van Van Eycks contextuele benadering.⁷⁸ Aan de toetsing is te zien dat de contextuele benadering inderdaad op een brede manier in talloze elementen in het ontwerp werd verwerkt. Daarnaast heeft Van Eyck in dit ontwerp meer aandacht gegeven aan het creëren van samenhang tussen de twee 19de-eeuwse panden en de nieuwbouw. De direct aangrenzende nieuwbouw van zeer uitgesproken contrasterende en kleurrijke architectuur is op een uitgebreide wijze verweven met de context van de 19de-eeuwse panden aan de Plantage Middenlaan.

⁷⁶ Ligteleijn, *Aldo van Eyck: Werken*, 189.

⁷⁷ Strauven, *Aldo van Eyck: relativiteit en verbeelding*, 576.

⁷⁸ Ibid.

1.4 Conclusie

De resultaten uit dit hoofdstuk laten zien dat Van Eyck al geruime tijd vóór de stadsvernieuwing (1968-1989) druk bezig was met het ontwikkelen van een contextuele benadering. De noodzaak voor het ontwikkelen van een contextuele benadering in de architectuur en stedenbouw werd bij Van Eyck met name veroorzaakt door zijn ongenoegen met eerst de anticontextgerichte functionalistische woningbouw tijdens de wederopbouw, en later door de rigoureuze cityvormingspraktijk in de Nederlandse steden. Van Eyck verdiepte zich in historische stedenbouwkundige principes die in zijn ogen waardevolle kwaliteiten bevatten. Hij schreef artikelen die in zijn ogen belangrijke thema's als stedelijke identiteit, menselijke schaal en flexibiliteit behandelden. De teksten van Van Eyck tonen de rijpheid voor een contextualistisch gedachtegoed. Hij bedacht ontwerpmethodes zoals de configuratieve discipline om menselijke leefomgevingen te creëren.

Aan de hand van de resultaten uit projectanalyses is ook hier een ontwikkeling in Van Eycks contextuele benadering waar te nemen. De prevalerende gedachte binnen de literatuur was dat de concretisering van de contextuele benadering pas plaatsvond vanaf het stadhuisproject in Deventer (1966). Maar zoals de projectanalyses laten zien vond er al eerder op bewuste wijze een concretisering van de contextuele benadering plaats. Van Eyck heeft voor Deventer al ervaring opgedaan en geëxperimenteerd in kleinschaligere projecten zoals bij het modehuis Modissa (1963), Huis Maas (1966-1967) en Huis Visser (1967, 1968-1969). Vanaf het eerste grootschalige project voor het stadhuis in de binnenstad in Deventer krijgt de werkwijze van een uitvoerige analyse van de context een prominentere plaats in het ontwerpproces. Deze bestond uit een analyse van de omgeving om aanwezige waarden te inventariseren. Van Eyck had hier voor het modehuis in Zürich al ervaring mee opgedaan.

De conclusie is dat de activiteiten en visievorming die in paragraaf 1.2 zijn gepresenteerd in combinatie met de ervaring die Van Eyck opdeed met de relatief kleinschalige projecten zoals de speelplaatsen vanaf 1947, samen een belangrijke kiem vormen voor de uiteindelijk uitgekristalliseerde contextuele benadering. Een benadering die vervolgens met succes door zijn bureau is ingezet bij diverse stadsvernieuwingprojecten vanaf 1970. Zelf realiseerde hij samen met Hannie van Eyck met zijn contextuele benadering op verfijnde wijze het Hubertushuis (1973-1981). De configuratieve ontwerpwijze werd hier geïntegreerd in de contextuele benadering door het als eigentijds architectuuridioom te gebruiken. Hij gaf met behulp van geometrische rasterpatronen een moderne vertaling van het complexe stedelijk weefsel.

In het volgende hoofdstuk is onderzocht in hoeverre er een overdracht heeft plaatsgevonden van Van Eycks contextuele benadering op zijn 'leerling' en later compagnon, architect Theo Bosch.

Hoofdstuk 2 – Contextuele benadering van Theo Bosch

2.1 Inleiding

Dit hoofdstuk is gericht op het blootleggen van de ontwikkeling van de contextuele benadering van Van Eycks belangrijkste 'leerling', Theo Bosch. In dit hoofdstuk wordt – net als bij Van Eyck in het eerste hoofdstuk – antwoord gezocht op de vraag: 'Op welke manier heeft de contextuele benadering zich gemanifesteerd in de architectuur van Theo Bosch?' In tegenstelling tot Van Eyck heeft Bosch zich in zijn werk als architect niet beziggehouden met het delen van zijn gedachten en visies, bijvoorbeeld door middel van artikelen of lezingen. Om die reden neemt de projectanalyse in dit hoofdstuk een belangrijke plaats in, in het blootleggen van de ontwikkeling van de contextuele benadering van Bosch. Gezien de beperkte toegang tot archiefmateriaal is er ook bij de projectanalyses weer volop gebruikgemaakt van beschikbare literatuur – zoals de monografie over Bosch – onder andere voor de duiding van ontwerpkeuzes (zie fig. 48 Uitgangspunten) of voor aanwijzingen over de aanwezigheid van contextanalyses (zie fig. 48 Werkwijze).⁷⁹

2.2 Korte biografische beschrijving Theo Bosch

Theo Bosch werd geboren op 24 februari 1940 als tweede kind van de streng christelijke Cornelia Luteyn en Cornelis Bosch. Bosch groeide op in de Amsterdamse Zeeheldenbuurt. Zijn vader was na de oorlog een bescheiden timmerbedrijf begonnen. Bosch hielp zijn vader halve dagen met veel plezier. Hij volgde de Ambachtsschool en bleek veel talent voor het vaktechnisch tekenen te hebben. Toen Bosch vijftien was had hij bekend gemaakt dat hij architect wilde worden maar gezien zijn opleiding had hij nog een lange weg te gaan. Hij doorliep de avond-UTS (1956-1963) en het Voortgezet Bouwkunde Onderricht aan de Academie voor Bouwkunst (1963-1973). Tegelijkertijd was hij werkzaam bij diverse Amsterdamse bureaus (Klein, Van der Steur en Snieder). In 1965 begon hij ook als assistent voor Aldo van Eyck te werken. Van Eyck had hulp nodig bij een project voor een rooms-katholieke kerk in Den Haag. Herman Hertzberger en Piet Blom, docenten van Bosch aan de Academie van Bouwkunst, hadden Bosch bij Van Eyck aanbevolen. Tussen 1965 en 1984 hebben Bosch en Van Eyck samengewerkt. Bosch omschreef die periode als 'een soort huwelijksperiode met goede en minder aangename kanten'. Theo Bosch werd in 1970 bij aanvang van de 'Nieuwmarktperiode' volwaardig compagnon van Van Eyck. En het bureau veranderde 1 oktober 1970 van naam: Aldo van Eyck en Theo Bosch Architecten. Ze werden vennoten. Toen Van Eyck en Bosch in 1983 het gezamenlijke bureau stopzetten vanwege een conflict over het ontwerp voor de letterenfaculteit ging Bosch in 1984 met een eigen bureau verder. Guus Knemeijer werd toen rechterhand van Bosch. In 1994 overleed Theo Bosch onverwachts aan een hartstilstand. Vanaf 1987 tot aan zijn overlijden was Bosch voorzitter van de welstandscommissie in Den Haag. Gedurende zijn carrière vervulde hij ook enkele gastdocentschappen: parttime docent aan de Academie van Bouwkunst in Amsterdam (1981-1985), gastdocent aan de Technische Universität in Berlijn en als laatste gastdocent aan de Hochschule für Bildende Künste in Hamburg.

---

⁷⁹ Bosch doceerde een aantal periodes in zijn carrière aan verschillende onderwijsinstututen. Dictaten zijn niet onderzocht, dus is het niet mogelijk een uitspraak te doen over in hoeverre Bosch in zijn doceerperiode vertelde over de kern van zijn benadering en hoe hij zich als architect verhiel tot bouwen met inachtneming van de context.

2.3 Projecten

1. Woningen en bedrijfsruimten (1970-1973, Zwolle)
2. Woningen en bedrijfsruimten (1972-1977, Amsterdam)
3. Woningen en bedrijfsruimten (1975-1976, Amsterdam)
4. Complex woningen en winkels 'Het Pentagon' (1976-1980, Amsterdam)
5. Faculteit der Letteren van de Universiteit van Amsterdam, 'P.C. Hoofthuis' (1976-1980, Amsterdam)

De bovenstaande projecten zijn getoetst op de voorwaarden uit figuur 48. In deze omschrijving zijn de elementen opgenomen die (voor een deel) aanwezig zouden moeten zijn in het ontwerpproces en in contextuele ontwerpopgave. De omschrijving betreft de contextuele benadering van Van Eyck, maar omdat een van de doelen van deze scriptie is helder te krijgen in hoeverre de contextuele benadering van Bosch en Van Eyck overeenkwamen en in welke mate er sprake was van een overdracht, worden de projecten van Bosch ook getoetst op de aanwezigheid van Van Eycks contextuele benadering. Eventuele verschillen zullen op deze wijze naar voren komen.

De vijf geselecteerde contextuele opgaven uit het oeuvre van Bosch zijn projecten uit de periode dat Bosch voor het eerst op zelfstandige wijze dergelijke opdrachten uitvoert. De contextuele opgaven die in hoofdstuk 1 zijn besproken – waarbij Bosch ontwerpassistentie verleende – waren projecten waar Van Eyck de eindverantwoordelijk architect voor was. Bij de projecten die in dit hoofdstuk worden besproken, is de samenwerking van een andere aard geworden. Bosch en Van Eyck waren in 1970 namelijk vennoten geworden. Van Eyck vertrouwde Bosch steeds meer eindverantwoordelijkheid toe en vanwege de toenemende drukte op het bureau gaf hij Bosch meer vrijheid.⁸⁰ Bovendien werden de opdrachten binnen het bureau steeds meer categorisch verdeeld: Bosch kreeg veel woningbouwprojecten en Van Eyck besteedde veel van zijn tijd en aandacht aan de overige projecten.

De projectanalyses bestaan uit drie onderdelen. Als eerste wordt bij ieder project een algemene beschrijving van de opdracht gegeven. Vervolgens worden de projecten getoetst op de aanwezigheid van de voorwaarden uit de omschrijving (fig. 48) Ten slotte wordt geprobeerd de essentie te vatten van hoe de contextuele benadering zich heeft gemanifesteerd in de architectuur van het project.

- A. Algemene projectbeschrijving
- B. Toetsing van de toepassing van de contextuele benadering (of elementen daarvan)
- C. Beschouwing contextuele benadering

---

⁸⁰ Teunissen, *Theo Bosch: Knokken voor de stad 1 Biografie*, 12.

Het toepassen van Aldo van Eycks 'contextuele benadering' wil zeggen dat bij een nieuw project onderstaande elementen aanwezig zijn in het ontwerpproces of ontwerp.

Bij de totstandkoming van het ontwerp moet er een dergelijke werkwijze te herkennen zijn:

- 1) Waardeninventarisatie en bijbehorende conclusies zijn leidend voor ontwerpkeuzes:** Alvorens het ontwerpproces moet er een analyse van de context hebben plaatsgevonden. De analyse bestaat uit een inventarisatie van de aanwezige aspecten, verdwenen aspecten en niet aanwezige aspecten. De aspecten worden vervolgens geordend naar gelang de (potentiële) waarde die zij bezitten. Aan de hand van de ordening worden keuzes gemaakt voor welke ingrepen er plaats moeten vinden. Voor het behouden, herintroduceren, introduceren of verwijderen van de aspecten worden verschillende opties en varianten voor een architectonische vertaling onderzocht.
  - e) Gedefinieerd aspect is op positieve manier aanwezig in de context.
→ Het aspect wordt intact gelaten in het plan, of wordt zelfs uitgelicht.
  - f) Gedefinieerd aspect uit de context dat voorheen aanwezig was in de context maar inmiddels in mindere mate aanwezig of zelfs verdwenen is.
→ Er vindt een herintroductie van dit aspect plaats in het plan.
  - g) Gedefinieerd aspect dat nog niet aanwezig was in de context.
→ Er vindt een introductie plaats van dit nieuwe aspect in het plan.
  - h) Gedefinieerd aspect is op negatieve manier aanwezig in de context.
→ Het aspect wordt verwijderd in het plan.

De volgende drie uitgangspunten worden in acht genomen:

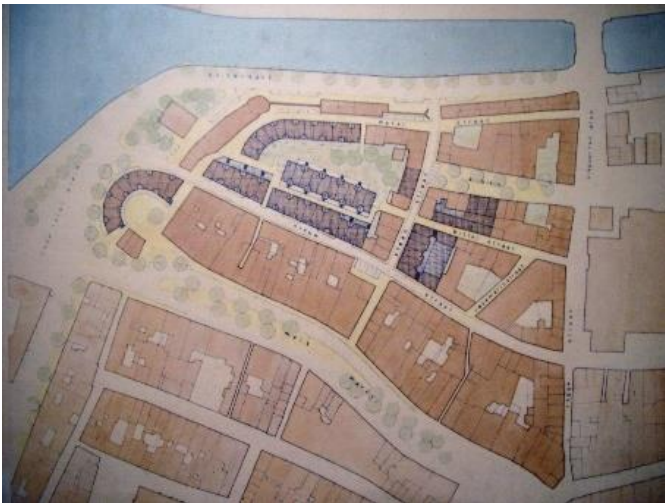
- 2) Principe van waardevermeerdering:** het nieuwe project mag de kwaliteit van de omgeving waarin het zich invoegt nooit aantasten maar uitsluitend kwaliteit aan toe mag voegen;
- 3) Respect voor de omgeving:** het nieuwe project gedraagt zich goed in de context waarin het zich nestelt, het moet door zijn vorm zelf blijken geven van waardering voor de specifieke kwaliteiten van deze context;
- 4) Eigentijdse architectuur:** het nieuwe project moet geenszins zijn omgeving reproduceren, het moet er bestaansrecht in verwerven door de nieuwe kwaliteit die het er, zonder zich op te dringen, in binnenbrengt;

Figuur 48 Omschrijving contextuele benadering Aldo van Eyck

1. Woningen en bedrijfsruimten (1970-1973, Zwolle)

A. Algemene projectbeschrijving

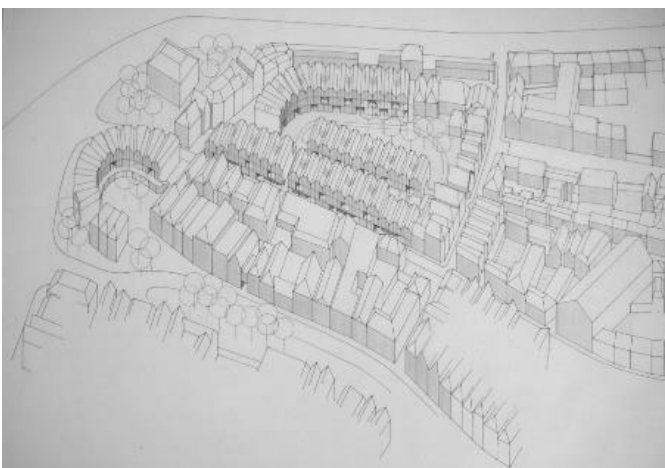
Door de landelijke discussie die was aangezwengeld door het genuanceerde plan van Van Eyck en Bosch in de Nieuwmarktbuurt waren er meer stadsbesturen gaan twijfelen over hun radicale cityvormingsplannen. De stad Zwolle vroeg Van Eyck en Bosch een nieuw stedenbouwkundig plan op te stellen voor wijk in de noordwesthoek van het historische centrum. Van Eyck en Bosch wilden alleen aan de slag gaan onder de voorwaarde dat de geplande autoweg geen verplicht onderdeel zou zijn en de verdere sloop van bestaande woningen voorlopig zou worden gestaakt. Het stadsbestuur ging daarmee akkoord. Van Eyck en Bosch waren samen verantwoordelijk voor het plan, maar richting het einde trok Bosch de architectonische uitwerking meer naar zich toe. Bosch en Van Eyck realiseerden niet alleen een nieuw stedenbouwkundig plan maar ook een architectonische uitwerking van de geplande bebouwing. Kernelementen van het plan waren de continuering van de fijnmazige stratenstructuur en het overnemen van de aanwezige maat en schaal uit de directe omgeving. Het plan bestond uit 21 bedrijfsruimten en 75 woningen met 15 verschillende woontypen. De bebouwing is pandsgewijs opgebouwd uit rode bakstenenwanden en mansardedaken. De verschillende woningtypen zijn herkenbaar aan hun gevels, deze hebben namelijk elk hun eigen gevelverdeling van vensters, boogopeningen en inpandig terrassen of Franse balkons.

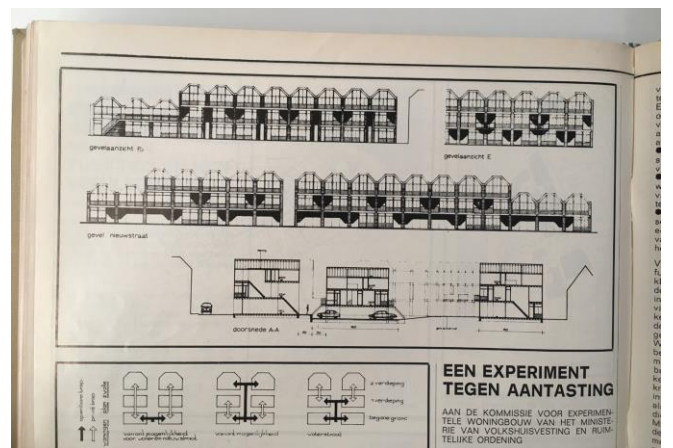
Figuur 49 Plattegrond met omgeving

Figuur 51 Woningen Zwolle omstreeks 2005

Figuur 50 Vogelvluchtperspectief met directe omgeving

Figuur 52 Eerder ontwerp met glazen gevelinvulling

B. Toetsing van de toepassing (of elementen) van de contextuele benadering

Voorwaarden	Toelichting
Werkwijze	
1) Waardeninventarisatie van de context en daaruit gevolgde conclusies zijn leidend voor ontwerpkeuzes	De contextuele benadering komt bij dit project vooral tot uiting in het herstellen van het fijnmazige stedelijk weefsel. De schaal en verhouding is in de nieuwe woningbouw doorgezet om aan te sluiten op de bestaande stad. De verdwenen of niet meer goed herkenbare eigenschappen waren prioriteiten om in het plan te verwerken en daar vonden Van Eyck en Bosch verschillende architectonische middelen voor.
Uitgangspunten	
2) Principe van waardevermeerdering	Nieuwe nog niet aanwezige kwaliteiten werden verwezenlijkt in de vorm van de aandacht voor maximale ruimtelijke werking. Op de relatief kleine woonoppervlakte werd er alles aan gedaan om zoveel mogelijk daglicht zover mogelijk de woningen te laten binnendringen. Daarnaast werden er in een aantal woningen ook vides toegepast. Hiermee werd de traditionele stadswoning nieuw leven ingeblazen. Het donkere en hokkige karakter van de traditionele krappe stadswoning zou tot het verleden behoren. De tweede meerwaarde werd gecreëerd door een functie aan het binnenterrein te geven.
3) Respect voor de omgeving	Verskillende specifieke kwaliteiten uit de context kregen in de vorm van de nieuwbouw een blijk van waardering. De diversiteit van de vele verschillende panden met wisselende hoogtes en vormen werd door Van Eyck en Bosch vertaald naar wisselende nokhoogtes en voor elk pand een eigen mansardedak om de individuele parcellering te benadrukken.
4) Eigentijdse architectuur	Een eerder ontwerp laat een andere gevelinvulling zien. Bosch had gevels getekend met een glazenbakstenen invulling. Bosch concludeerde zelf dat deze materialisering te veel zou afwijken en niet goed in de buurt passen. Samen met Van Eyck werd er besloten om toch op zoek te gaan naar een manier om meer beslotenheid te creëren. ⁸¹ Het uiteindelijke ontwerp heeft massief ogende bakstenen gevels. De onenigheid die hierdoor ontstond tussen Van Eyck en Bosch over de architectonische uitwerking was groot. Dit was precies de historiserende kant die Van Eyck niet op wilde gaan. Hij zou zelfs medewerkers diep in de nacht hebben opgebeld om het hier over te hebben. ⁸² De keuze om de overstap naar baksteen te maken was misschien niet geheel door Bosch genomen. Een andere belangrijke invloed op het materiaalgebruik werd waarschijnlijk uitgeoefend door de uitvoerder Sanders Bouwbedrijf. ⁸³ Overigens zou uiteindelijk Sanders een vaste partner worden bij veel toekomstige bouwprojecten. De samenwerking met Theo Jansen, mededirecteur van Sanders Bouwbedrijf, verliep bijzonder goed. Aldo had ook eerder samengewerkt met Sanders bij Galerie Schmela en bij de projecten op het Bickerseiland van Paul de Ley.

Figuur 53 Toetsing contextuele benadering – Woningen en bedrijfsruimten (1970-1973, Zwolle)

C. Beschouwing contextuele benadering

De toetsing laat zien dat de contextuele benadering op bewuste wijze is toegepast. De grootste verandering ten opzichte van voorgaande plannen die in hoofdstuk 1 zijn toegelicht, waar Van Eyck voornamelijk in zijn eentje aan had gewerkt, is de meer historiserende architectuur. Dit plan was één van de vele plannen die zouden volgen waarbij verschillende visies op architectonische uitwerking tot meningsverschillen zouden leiden tussen Van Eyck en Bosch.

⁸¹ Teunissen, *Theo Bosch: Knokken voor de stad 1 Biografie*, 58.

⁸² Ibid.

⁸³ 'De keuze voor de overstap naar baksteen zal zeker beïnvloed zijn door Sanders Bouwbedrijf, die behalve als aannemer, het initiatief ook als ontwikkelaar naar zicht toe trok.' Uit interview met Marina Roosebeek 12-12-2019.

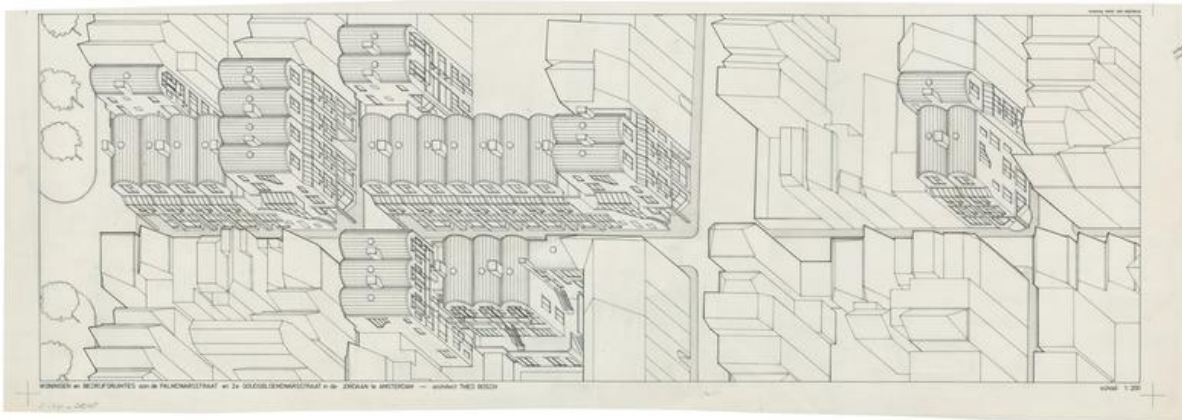
2. Woningen en bedrijfsruimten (1972-1977, Amsterdam)

A. Algemene projectbeschrijving

Het project was geïnitieerd door een projectontwikkelaar die over het afstudeerproject van Bosch te horen had gekregen en vroeg aan het bureau Van Eyck en Bosch of ze een plan voor woningbouw in de Jordaan wilden ontwerpen. Het bureau nam de opdracht aan en Bosch maakt het ontwerp. Het ontwerp dat werd gemaakt besloeg een groter gebied dan aanvankelijk was gevraagd. De opdracht vroeg enkel om het verwezenlijken van woningen maar Van Eyck en Bosch wilden opdracht voor de Jordaan in een veel breder verband plaatsen, mede ondersteund door hun conclusies die waren gevolgd uit hun analyses van de staat van de Jordaan. Bosch nam er geen genoegen mee om enkel woningen te ontwerpen. Het slagen van het ontwerp hing volgens Bosch ook af van de stedenbouwkundige inpassing door het opnemen van een functiemix in het programma:

'Je moet proberen met goede motieven het programma te verrijken. Voor de Palmdwarsstraat werden alleen woningen gevraagd. Ik heb gewezen op de traditie van bedrijvigheid in de Jordaan en vond gehoor.'⁸⁴

Uiteindelijk werd er een deel van het plan aan de Palmdwarsstraat uitgevoerd. Het plan ging over 13 bedrijfsruimten en 50 woningen (twee-, drie-, en vierkamerwoningen). De bedrijfsruimten aan de straatzijde op de begane grond werden in anderhalve verdiepingshoogte uitgevoerd zodat er ruimte was voor een insteekverdieping. De woningen (maisonnettes) waren ontsloten via een galerij op de binnenterreinen. De galerij werd bereikt via de trap op de hoek van de bouwblokken. Omdat er in de Jordaan al een ruime hoeveelheid kleine woningen was werd ervoor gekozen om de nadruk op te leggen op het realiseren van grotere woningen. De bouwblokken werden uitgevoerd in een rode baksteen met betonnen lateien. Bij de woningen werd parcellering gesuggereerd door individuele schaaldaken.

Figuur 54 Axonometrie woningen en bedrijfsruimten Palmdwarsstraat

Figuur 55 Gevelaanzicht woningen en bedrijfsruimten Palmdwarsstraat

Figuur 56 Woningen en bedrijfsruimten Palmdwarsstraat omstreeks 2005

⁸⁴ Teunissen, *Theo Bosch: Knokken voor de stad 1 Biografie*, 47.

B. Toetsing van de toepassing (of elementen) van de contextuele benadering

Voorwaarden	Toelichting
Werkwijze	
1) Waardeninventarisatie van de context en daaruit gevolgde conclusies zijn leidend voor ontwerpkeuzes	De levendigheid van de buurt was verdwenen nadat grote delen van de Jordaan in verval waren geraakt. De volgebouwde binnenterreinen, het gebrek aan bedrijfsruimten en ruimere woningen werden uit de analyse van de context als negatieve aspecten bestempeld. Deze aspecten waren leidend voor het nemen van ontwerpbeslissingen die deze problemen zouden oplossen. De verwaarlozing was in de ogen van Bosch nog niet onomkeerbaar maar het voormalige karakter en de identiteit van de Jordaan waren niet meer goed herkenbaar. Er was volgens Bosch wel nog genoeg aanwezig om niet over te gaan op grootschalige sloopacties: de fijnmazige structuur van de buurt en menselijke schaal en maat van de bebouwing.
Uitgangspunten	
2) Principe van waardevermeerdering	De nieuwbouw volgt de structuur van de gesloten bouwblokken maar voegt kwaliteit toe door onder andere de binnenterreinen te activeren door daar de ontsluiting van de woningen te organiseren.
3) Respect voor de omgeving	De nieuwbouw nestelt zich wat betreft maat en schaal zorgvuldig in de context.
4) Eigentijdse architectuur	Bosch had de sterke wens om ook in architectonische zin aan te sluiten bij de nabijgelegen panden. Het gebruik van rode baksteen is een referentie naar de traditionele baksteenarchitectuur uit de directe omgeving. In die zin is er sprake van een reproductie van de omgeving. De zichtbare betonnen constructie-elementen en de schaaldaken waren wel eigentijdse elementen die Bosch in zijn ontwerp had verwerkt.

Figuur 57 Toetsing contextuele benadering – Woningen en bedrijfsruimten (1972-1977, Amsterdam)

C. Beschouwing contextuele benadering

De toetsing laat zien dat Bosch op bewuste wijze de contextuele benadering toepaste. Net zoals bij het Zwolle project is gedaan werd er door Bosch gekozen voor een herkenbare en vertrouwde bakstenen gevelinvulling. Hij combineerde dit wel met moderne materialen als beton en veel glasgebruik. Maar voor Van Eyck was de combinatie van de nieuwe materialen met het baksteen geen zuivere architectuur:

‘en hij vond de combinatie van betonnen lateien, rollagen en halfsteense boogjes indruiste tegen de aard van de baksteenconstructie. Als de keuze dan toch zo nodig op dit materiaal moest vallen, had hij consequent gebruik van gemetselde bogen en togen geperforeerd, zoals bij oude werkplaatsen in Dordrecht of bepaalde pakhuizen in Liverpool. Maar liever nog had hij de wijk in een eigentijds idioom uitgevoerd, zonder rechtstreekse historische vormreferenties.’⁸⁵

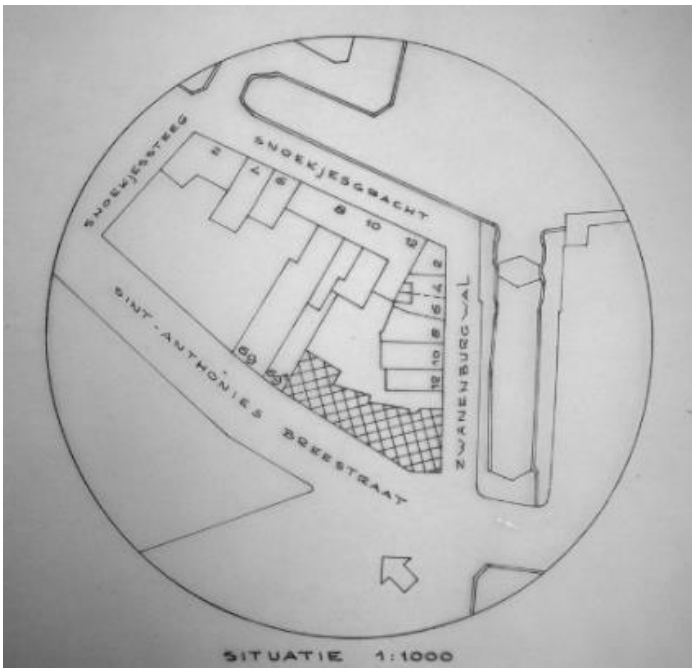
⁸⁵ Strauven, *Aldo van Eyck: relativiteit en verbeelding*, 573.

3. Woningen en bedrijfsruimten (1975-1976, Amsterdam)

A. Algemene projectbeschrijving

Dit blok met woningen en bedrijfsruimten is de eerste nieuwbouw van het Bureau Van Eyck en Bosch die in de Nieuwmarktbuurt werd gerealiseerd. Het blok bevindt zich op de hoek van de Sint Antoniesbreestraat en de Sint Antoniessluis. Aan de linkerkant van het nieuwbouwblok bevindt zich het Huis de Pinto uit 1605 dat vanwege monumentale waarde van de sloop werd gered. Verder was de directe omgeving ten tijde van de realisatie voor een groot deel kaalgeslagen. Vanwege de aanwezigheid van het Huis de Pinto was er genoeg reden om de oude rooilijn van de Sint Antoniesbreestraat te behouden. De straat moest weer een levendige straat worden met in de plint bedrijfsruimten. Bosch ontwierp een blok met op de begane grond, achter een smalle arcade, ruimte voor bedrijvigheid en daarboven 11 maisonnettes. Via portieken aan de achterzijde van het blok werden de woningen ontsloten. De binnenplaats werd bereikt door een toegang aan de Sint Antoniessluis. Het blok werd pandsgewijs geparcelleerd met mansardedaken en opgetrokken uit een lichtrode baksteen, betonnen lateien en voorzien van bescheiden balkons en gele en blauwe kozijnen.

Figuur 58 Locatie

Figuur 59 Woningen en bedrijfsruimten Amsterdam

Figuur 60 Gevelaanzicht vanaf Sint Antoniessbreestraat

B. Toetsing van de toepassing (of elementen) van de contextuele benadering

Voorwaarden	Toelichting
Werkwijze	
1) Waardeninventarisatie van de context en daaruit gevolgde conclusies zijn leidend voor ontwerpkeuzes	Door de opdracht voor de Herziening van het Wederopbouwplan en de verdere ontwikkeling van dit plan was er bij Van Eyck, Bosch en medewerkers ruimschoots kennis over de context van de Nieuwmarktbuurt aanwezig. Dezelfde conclusies die uit dat plan werden getrokken naar aanleiding van de analyse werden in dit ontwerpproject doorgevoerd: 'fijnmazige structuur van stedelijk weefsel, functiemix van bedrijvigheid en wonen, levendig daklandschap'
Uitgangspunten	
2) Principe van waardevermeerdering	De voormalige rooilijn werd met alle genoegen door Bosch teruggebracht maar binnen dit kader zocht hij wel naar nieuwe kwaliteit. Met de arcades werd een nieuw element aan de plint toegevoegd. Het was niet een element dat aanwezig was in de gesloopte bebouwing maar het werd bestempeld als een aspect dat nieuwe kwaliteit aan de context zou toevoegen.
3) Respect voor de omgeving	De hoogte van het blok kent twee niveaus. Bosch paste de hoogte van het linkerdeel aan om de hoogte het Huis de Pinto niet te overstijgen en de nieuwbouw een meer ondergeschikte rol te laten spelen. Daarnaast werd door de parcellering van de mansardedaken de verticale geleding van de gevel geaccentueerd, die net als bij het Huis de Pinto door de pilasters werd veroorzaakt. Zo werd op deze manier in de vorm een blijk van waardering van specifieke kwaliteiten gegeven.
4) Eigentijdse architectuur	Bosch had de sterke wens om ook in architectonische zin aan te sluiten bij de nabijgelegen grachtenpanden en voormalige pakhuizen. Bosch ontwierp een moderne versie van het traditionele Hollandse pakhuis. En net zoals bij de projecten in Zwolle en aan de Palmdwarsstraat in Amsterdam werd er één groot bouwblok met één architectonische vormtaal gecreëerd waarbij wel de suggestie van individuele panden wordt gewekt door de mansardekappen. Vanwege de expliciete architectonische verwijzing naar het traditionele Hollandse pakhuis is er in mindere mate sprake van een eigentijdse architectuur.

Figuur 61 Toetsing contextuele benadering - Woningen en bedrijfsruimten (1975-1976, Amsterdam)

C. Beschouwing contextuele benadering

De toetsing laat zien dat Bosch op bewuste wijze Van Eycks contextuele benadering toepaste. Maar net als de vorige drie projecten werd Van Eycks uitgangspunt van eigentijdse architectuur in minder mate gevolgd. Er werd door Bosch op een meer reproductieve manier met de context omgegaan. Het blok vertoont daarnaast grote gelijkenis met de projecten op het Bickerseiland van Paul de Ley en Jouke van den Bout. Van Eyck verzette zich tegen het gebruik van baksteen op deze manier, zoals hij eerder had gedaan.⁸⁶ Van Eyck had liever een eigentijds architectonisch idioom zonder historische referenties. Getuige de vele schetsen die Bosch voor dit blok maakte was hij op zoek naar een eigen vormtaal voor dit project.⁸⁷ Tussen Van Eyck en Bosch werd de toepassing van de baksteenarchitectuur en mansardedaken weer opnieuw heftig bediscussieerd.

⁸⁶ "Moderne pakhuisjes" was een van de schampere kwalificaties van de nieuwe gevelwand. [...] Met Van Eyck werden felle discussies gevoerd over het geschikte gevelbeeld.' Teunissen, *Theo Bosch: Knokken voor de stad 2 Architectuur en stedenbouw*, 72.

⁸⁷ Ibid.

4. Complex woningen en winkels 'Het Pentagon' (1975-1978, Amsterdam)

A. Algemene projectbeschrijving

Het Pentagon was een van de laatste gateninvullingen op het metrotracé. Het gebouw bevond zich voor een deel op het tracé en moest om die reden naar Londens model dan ook op rubberen blokken worden gezet. Bosch ontwierp een vijfhoekig gesloten bouwblok variërend van vijf tot zes bouwlagen (inclusief kelderverdieping). Het gebouw heeft een levendige gevel met veel vensters, balkons, insnijdingen en grijze en blauwe gevelpanelen. Door de vorm van het gebouw is er een grote variatie van woningplattegronden. De woningen zijn aan de binnenzijde van het bouwblok door middel van portieken en galerijen toegankelijk. Aan de zijde van de Sint Antoniesbreestraat ontwierp Bosch een arcade met daarachter bedrijfsruimten.

Figuur 62 Plattegrond begane grond Pentagon

Figuur 63 Axonometrie Pentagon

Figuur 64 Pentagon

B. Toetsing van de toepassing (of elementen) van de contextuele benadering

Voorwaarden	Toelichting
Werkwijze	
1) Waardeninventarisatie van de context en daaruit gevolgde conclusies zijn leidend voor ontwerpkeuzes	Bosch besloot op basis van analyses van de context de aspecten die voorheen in de buurt aanwezig waren en als kwaliteiten werden gezien, zoals een levendige plint en de bebouwingscontouren, in het nieuwe ontwerp te integreren. Daarnaast probeerde Bosch ook in het nieuwe ontwerp kwaliteiten te bereiken die niet in de direct context niet aanwezig waren geweest maar wel typisch voor historische stadswoningen in deze buurt waren, zoals gevoel van ruimtelijkheid, daglichttoetreding en uitzicht.
Uitgangspunten	
2) Principe van waardevermeerdering	Het Pentagon voegt zich binnen de historische bebouwingscontouren om aantasting om de kwaliteit van het oorspronkelijke stedelijk weefsel te voorkomen. Bosch koos ervoor om aan het binnenterrein meer kwaliteit toe te voegen door het als semipublieke buitenruimte te ontsluiten met drie vrij toegankelijke ingangen.
3) Respect voor de omgeving	In een organisch gegroeide omgeving wordt op een natuurlijke manier een diversiteit in woningtypen van het woningbestand bereikt. Voor nieuwbouw moet dit echter bewust worden georganiseerd. Door de vorm van het Pentagon wordt er al een grote verscheidenheid in plattegronden bereikt. Voor Bosch was de diversiteit aan woningtypen een specifieke kwaliteit uit de context van de historische stad die in nieuwbouw geïmplementeerd moest worden. Elke woning moest bijzonder en herkenbaar zijn, Bosch omschreef dit als: 'van elke woning een hoekwoning te maken.' ⁸⁸
4) Eigentijdse architectuur	De vormtaal van de verticale betonnen kolommen in de gevel doet denken aan de architectuur van Hubertushuis van Van Eyck. In veel opzichten is het anders dan de vele projecten die Bosch hiervoor in de Nieuwmarktbuurt en elders ontwierp. Bosch koos in dit geval voor een eigentijds architectuuridoom in zowel de vorm, kleur als het materiaalgebruik.

Figuur 65 Toetsing contextuele benadering – Complex woningen en winkels 'Het Pentagon' (1975-1978, Amsterdam)

C. Beschouwing contextuele benadering

De toetsing laat zien dat Bosch op bewuste wijze Van Eycks contextuele benadering toepaste. De vormtaal van de verticale betonnen kolommen in de gevel doet denken aan de architectuur van Hubertushuis van Van Eyck. In veel opzichten is het anders dan veel van de projecten die Bosch hiervoor in de Nieuwmarktbuurt ontwierp. Er is niet geprobeerd in architectonische vormtaal aan te sluiten bij de panden die nog aanwezig waren in de Nieuwmarktbuurt. In de monografie van Bosch wordt gesteld dat dit project op een zuivere manier uitdrukking geeft aan de 'geordende chaos in de stad'.⁸⁹

⁸⁸ Teunissen, *Theo Bosch: Knokken voor de stad 2 Architectuur en stedenbouw*, 78.

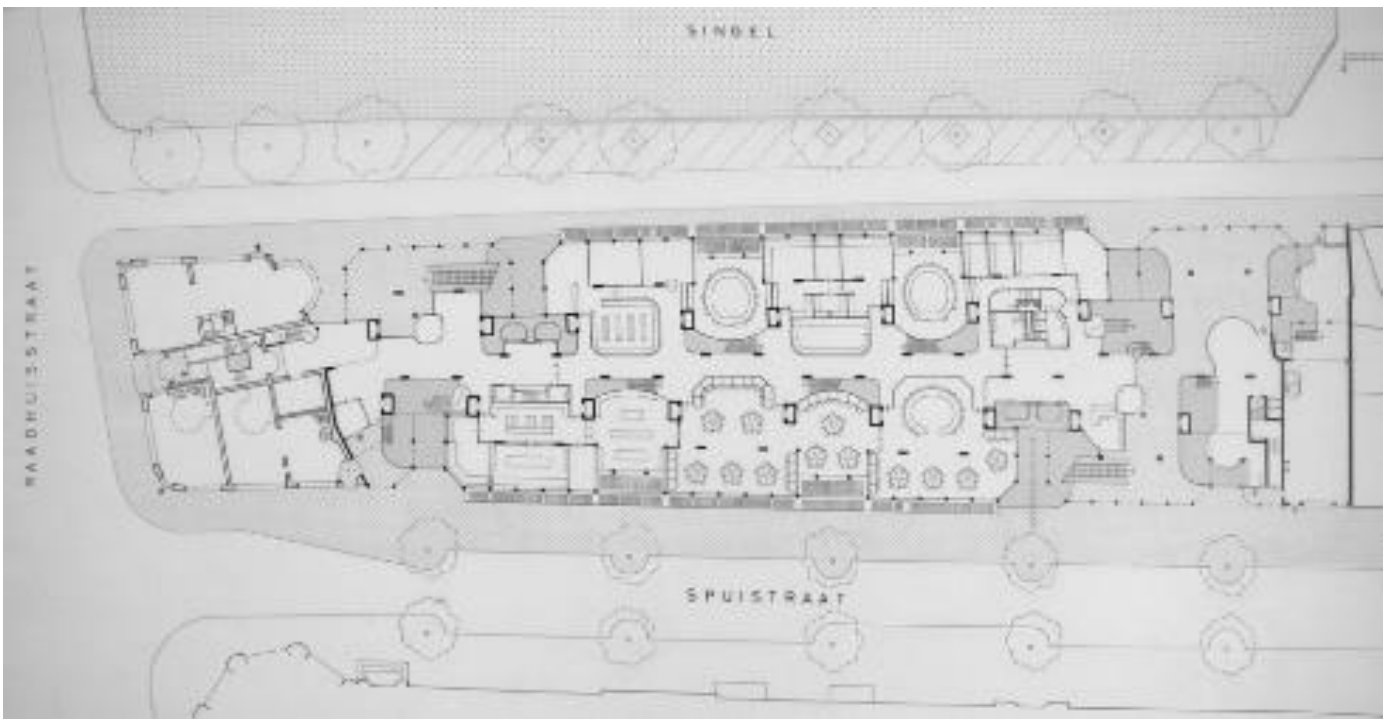
⁸⁹ Ibid.

5. Faculteit der Letteren Universiteit van Amsterdam 'P.C. Hoofthuis' (1976-1980, Amsterdam)

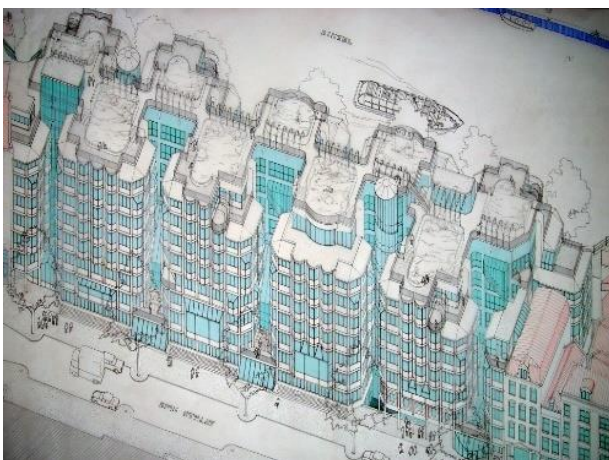
A. Algemene projectbeschrijving

Het P.C. Hoofthuis is uiteindelijk het project geworden waar Aldo van Eyck en Theo de samenwerking hebben gestopt. Van Eyck kreeg de opdracht voor het faculteitsgebouw op persoonlijke titel maar kon na een beginstadium van concepten uitwerken niet veel tijd aan het project besteden. Van Eyck werkte gelijktijdig ook aan het ontwerp voor het Hubertushuis dat veel van zijn tijd kostte waardoor uiteindelijk het meeste ontwerpwerk voor het P.C. Hoofthuis bij Bosch kwam te liggen. Bosch beschouwde het faculteitsgebouw uiteindelijk als zijn ontwerp. Op een echte ruzie liep het destijds niet uit maar met twee mensen aan één project werken ging uiteindelijk niet meer. Bosch en Van Eyck gingen hierna elk hun eigen weg.

Bosch ontwierp een langwerpig bouwvolume van gemiddeld 8 bouwlagen. In het volume werden aan beide zijdes op vier plekken insnoeringen tot ongeveer halverwege de diepte aangebracht. Op straatniveau bestaat het gebouw voor een groot deel uit een massief betonnen onderbouw. In het overige deel van de plint bevinden zich aan de Spuistraat en het Singel de hoofdingangen en een café, boekenwinkels en een boetiek. Het gebouw heeft een onmiskenbare verticale geleding met een grote variatie aan lichtgrijze gevelpanelen.

Figuur 66 Plattegrond P.C. Hoofthuis

Figuur 67 Axonometrie P.C. Hoofthuis

Figuur 68 Foto P.C. Hoofthuis omstreeks 2005

B. Toetsing van de toepassing (of elementen) van de contextuele benadering

Voorwaarden	Toelichting
Werkwijze	
1) Waardeninventarisatie van de context en daaruit gevolgde conclusies zijn leidend voor ontwerpkeuzes	Op basis van een analyse van de context constateerde Bosch dat het kolossale volume van het nieuwe faculteitsgebouw zorgvuldig moest worden vormgegeven. ⁹⁰ Om te voorkomen dat de context van diverse parcellering van de grachtengordel niet aangetast werd moest het gebouw moest volgens Bosch ook in de vorm met passende schaal aansluiten op de context. Daarnaast was er sprake van een revisie van traditionele universiteitsgebouwen. Bosch wilde sociale interactie bevorderen. Bovendien constateerde hij dat veel onderwijsruimten in andere universiteitsgebouwen veelal een gesloten karakter hadden. ⁹¹ Bosch besloot om dit te veranderen in zijn plan en ontwierp bijvoorbeeld glazen puien die de kleine collegezalen van de gang zou scheiden. Tot slot constateerde Bosch dat het gebouw moest worden voorzien van een levendige plint, het zou voor hem niet uitmaken als daar ook niet-universitaire functies werden gehuisvest, dat leek hem juist positief.
Uitgangspunten	
2) Principe van waardevermeerdering	Uitgangspunten waren de overgang tussen de openbare ruimte en het gebouw zelf. Bosch drong aan bij de opdrachtgever dat op de begane grond iets moest worden 'teruggegeven aan de stad.' Dit werd verwezenlijkt door in plint van het gebouw functies op te nemen, namelijk een boetiek, boekenwinkels en een café. Bosch voegde onder andere op deze wijze kwaliteit toe aan de context.
3) Respect voor de omgeving	De wit-grijze gevelbekleding is geen toeval, deze werd toegepast om aan te sluiten op het witte bakstenengebouw op de kop van de strook. Toen Bosch en Van Eyck in het beginstadium nog wel samen aan het project werkten konden zij het niet eens worden over de architectonische uitwerking van de gevels. Van Eyck was van mening dat de gevel aan de donkere Spuistraat een andere uitwerking moest krijgen dan de gevel aan het Singel. Oftewel, Van Eyck vond het belangrijk dat de gevels aan beide straten een andere uitwerking zouden krijgen omdat de context van de verschillende straten die nodig maakte. Bosch vond dit uiteindelijk niet nodig.
4) Eigentijdse architectuur	Bosch koos, net als bij het Pentagon, voor een eigentijdse architectuur die doet denken aan de architectuur van het Hubertushuis. Bosch werkte voor een periode tegelijkertijd aan het Pentagon en het P.C. Hoofthuis.

Figuur 69 Toetsing contextuele benadering – Faculteit der Letteren Universiteit van Amsterdam 'P.C. Hoofthuis' (1976-1980, Amsterdam)

C. Beschouwing contextuele benadering

De toetsing laat zien dat Bosch een bewuste manier de contextuele benadering toepaste. In dit project lag met name het accent op het principe van waardevermeerdering. Door uit te spreken dat het gebouw iets moest 'teruggeven aan de stad' is de invloed van een contextgerichte werkwijze bij Bosch duidelijk. Bovendien wordt duidelijk dat Bosch het als de verantwoordelijkheid van gebouwen zag om de als positief bestempelde context niet alleen intact te laten maar ook nieuwe kwaliteit hieraan toe te voegen.

⁹⁰ Teunissen, *Theo Bosch: Knokken voor de stad 2 Architectuur en stedenbouw*, 84.

⁹¹ Teunissen, *Theo Bosch: Knokken voor de stad 2 Architectuur en stedenbouw*, 87.

2.4 Conclusie

Theo Bosch voelde zich al snel thuis binnen de contextuele benadering van Van Eyck. Zo gemakkelijk en snel zelfs dat hij bijna niet doorhad dat de aanpak anders en vernieuwend was ten opzichte van die van veel van hun tijdgenoten. Later zei Bosch daar in een interview over: 'Ik vond deze manier van denken zo vanzelfsprekend dat ik er aanvankelijk nauwelijks erg in had dat hier iets bijzonders aan de gang was.'⁹²

De toetsingen laten zien dat Bosch vanaf het begin op bewuste wijze voor een groot deel van de voorwaarden op dezelfde wijze Van Eycks contextuele benadering toepaste. Voor de eerste drie besproken projecten was dit met uitzondering van Van Eycks derde uitgangspunt, namelijk om eigentijdse architectuur te verwezenlijken. Bosch koos bij de kleinschalige projecten in de Amsterdamse binnenstad vaak voor bakstenen gevels. Van Eyck veroordeelde dit als té historiserend. Zoal bij de 'moderne Hollandse pakhuisje' aan de Sint Antoniesbreestraat- Sint Antoniessluis (1975-1976). De vele schetsen die hij hiervoor maakte zijn een aanwijzing voor het feit dat hij nog erg zoekende was naar het juiste architectuurdioom in deze context. Na het project in Zwolle was het Bosch al wel duidelijk dat Van Eyck baksteen als gevelinvulling te historiserend vond. Toch bleef Bosch gevelvarianten met baksteen verkennen. Daarnaast is de keuze voor de baksteen waarschijnlijk ook door andere partijen beïnvloed. Bekend is dat de uitvoerder, Sanders Bouwbedrijf, voorkeur voor baksteen had en al vroeg in het ontwerpproces invloed uitoefende. Het Pentagon laat verrassend genoeg wel weer een eigentijdse architectuur zien, net als bij het laatst behandelde project, het P.C. Hoofthuis. Daar vindt niet alleen een zorgvuldige inpassing met een eigentijds architectuurdioom plaats maar ook een concretisering van Bosch' belangrijkste uitgangspunten. Voor Bosch is het duidelijk geworden dat het essentieel is voor bouwen in en met context dat 'het gebouw iets teruggeeft.' Waarschijnlijk is dit ontstaan door de vele binnenstedelijke opgaves in buurten die ooit een levendiger karakter hadden die in de loop der tijd was verdwenen door een afname aan functiemenging en een gebrek aan architectuur die sociale interactie stimuleerde.

In bijlage 2 is te zien dat Bosch voor een groot deel van zijn carrière, ook na het P.C. Hoofthuis, is blijven werken aan contextuele opgaven. Aan de 48 projecten die als contextuele opgaven door mij bestempeld zijn is te zien dat zijn oeuvre voor ten minste de helft uit dergelijke opgaven bestaat.

---

⁹² Teunissen, *Theo Bosch: Knokken voor de stad 1 Biografie*, 57.

Conclusie

Probleemstelling en onderzoek

In de inleiding is de probleemstelling toegelicht die het gevolg is van een drietal door mij geconstateerde problemen die bestaan binnen de huidige academische kennis. Als eerste bestaat er het probleem van een algemeen gebrek aan voldoende academische kennis over de contextualistische architectuur uit de periode voor en tijdens de stadsvernieuwing (1945-1989) in Nederland. Daarbij maakt de beperkte hoeveelheid bronnen de waarheidsvinding lastig. Er is maar beperkte mogelijkheid om bronnen met elkaar te vergelijken. Als tweede probleem wordt het bestaan van een contextuele architectuur voor 1980 door onder andere Meurs ontkend of wordt de contextuele architectuur enkel aan de stadsvernieuwing gekoppeld. Het derde probleem benadrukt het belang van een bredere beschouwing van de context gerichte architectuur. De beschikbare informatie over het contextuele aspect van de architectuur is slechts te vinden in de monografieën en biografieën over Van Eyck en Bosch. De focus op de individuen maakt het niet eenvoudig om te kunnen stellen of er bijvoorbeeld sprake is van een gezamenlijke erfenis wat betreft contextualisme binnen de Nederlandse architectuur.

Ten aanzien van deze problemen heb ik willen illustreren waarom het zonder nader onderzoek niet mogelijk was om antwoord geven op de onderzoeksvraag op welke manier de contextuele benadering zich heeft gemanifesteerd in het werk van Van Eyck en Bosch.

De resultaten uit dit onderzoek laten zien dat Van Eyck al geruime tijd vóór de stadsvernieuwing (1968-1989) bezig was met het ontwikkelen van een contextuele benadering. De noodzaak voor het ontwikkelen van een meer contextuele benadering in de architectuur en stedenbouw was bij Van Eyck met name veroorzaakt door zijn ongenoegen met in eerste instantie de anti-contextgerichte functionalistische woningbouw tijdens de wederopbouw en later ook de rigoureuze cityvormingspraktijk in de Nederlandse steden. Van Eyck verdiepte zich in historische stedenbouwkundige principes die in zijn ogen waardevolle kwaliteiten bevatten. Hij bedacht ontwerpmethodes zoals de configuratieve discipline om menselijke leefomgevingen te creëren.

Zoals is laten zien in hoofdstuk 1 is er door Van Eyck ook ervaring opgedaan met kleinschaligere opgaven. De prevalerende gedachte binnen de literatuur was dat de concretisering van de contextuele benadering pas echt plaatsvond vanaf het stadhuisproject in Deventer (1966). Voor een uitkristallisering van Van Eycks uitgangspunten was er door Van Eyck eerder al ervaring opgedaan en geëxperimenteerd in kleinschaligere projecten zoals voor het modehuis Modissa (1963), Huis Maas (1966-1967) en Huis Visser (1967, 1968-1969).

In 1965 komt Theo Bosch als een van de eerste officiële medewerkers voor Van Eyck te werken. Bosch maakte snel kennis met de stijl en werkwijzen van Van Eyck, waaronder zijn contextuele benadering. Bosch toonde zich zeer ontvankelijk voor Van Eycks contextuele benadering. Vanaf het moment dat hij Van Eyck hielp bij het ontwerp voor het stadhuis in Deventer in 1966 adopteerde hij voor een groot deel deze contextuele benadering zeer vlot op een manier dat hij weinig vraagtekens bij de ontwerpwijze zette. Terwijl op dat moment, voor zover bekend, een dergelijke contextuele benadering nog vrij uniek was binnen de Nederlandse architectuur.

Van Eyck en Bosch vertonen de grootste verschillen in hun architectonische uitwerking. Voor Van Eyck staat vast dat er een eigentijdse architectuur moet worden toegepast. Bij Bosch is bij de eerste projecten waar hij de eindverantwoordelijke architect het gebruik van rode baksteen herhaaldelijk te zien. De reden om te kiezen voor het meer traditionele materiaalgebruik is zeer waarschijnlijk niet geheel naar hem alleen terug te leiden. De uitvoerder, Sanders bouwbedrijf, had namelijk een sterke voorkeur voor baksteen en heeft op deze manier ook het ontwerp hebben beïnvloed. Later is bij het Pentagon en het P.C. Hoofthuis wel een eigentijds architectuuridoom te zien dat aan het Hubertushuis van Van Eyck doet denken. Concluderend, Bosch lijkt minder principieel te zijn in het toepassen van een bepaalde soort architectonische stijl. Voor hem was het met name van belang dat de nieuwbouw 'iets teruggeeft aan de stad.'

Reflectie op methode

In relatie tot het geconstateerde gebrek aan een bredere kijk op contextuele architectuur ten tijde van de stadsvernieuwing introduceerde ik een nieuwe beschrijving van Van Eycks contextuele benadering. De contextuele benadering die Van Eyck ontwikkelde is namelijk niet alleen gemoeid met grote binnenstedelijke opgaven van stedenbouwkundige aard. Het moest in de nieuwe beschrijving duidelijk zijn dat de contextuele benadering gaat om een ontwerpbenadering die losstaat van een bepaalde categorie opdrachten of opdrachten van een bepaalde schaal. In de publicaties van Strauven wordt er namelijk vrijwel altijd een directe verwijzing gemaakt naar de stedelijke opgave. De nieuwe beschrijving werd bovendien onderverdeeld in enerzijds aspecten die deel uitmaakten van werkwijze en anderzijds uitgangspunten die Van Eyck belangrijk vond in acht te nemen. Op deze wijze kon er per onderdeel voor het betreffende project op heldere wijze getoetst worden op aanwezigheid van de werkwijze en de drie uitgangspunten.

Aan de hand van deze nieuwe beschrijving van de contextuele benadering werden er in hoofdstuk 1 allereerst 10 geselecteerde projecten uit het begin van Van Eycks carrière geselecteerd waarvan ik vermoedde dat het project belangrijk was voor de ontwikkeling Van Eycks contextuele benadering. In het tweede hoofdstuk werd er hetzelfde gedaan met de 5 projecten uit het oeuvre van Bosch die (deels) gelijkenis toonden of beïnvloed waren door Van Eycks contextuele benadering. Voor de toetsing was het beter geweest als er naast de literatuur en de enkele beschikbare gedigitaliseerde afbeeldingen ook verder archiefmateriaal geraadpleegd had kunnen worden. Het is lastig te zeggen of dat een andere uitkomst had opgeleverd maar het had in ieder geval tot een nog hogere waarheidsgetrouwheid geleid.

Suggesties voor verder onderzoek

Naast de het werk van Van Eyck en Bosch waren er nog vele architecten(-bureaus) in dezelfde periode actief in de binnensteden van Nederland waar net zo goed een genuanceerde omgang met de context van werd verwacht.⁹³ Veel andere architecten die opdrachten kregen in bijvoorbeeld de stadsvernieuwing hebben zich ook op bepaalde wijze moeten verhouden tot de bestaande stad waarin zij gebouwen ontwierpen. Interessant zou zijn om te onderzoeken welke uitgangspunten gehanteerd werden en in welke mate een soortgelijke contextuele benadering werd toegepast. Oftewel hoe wijdverbreid was de 'contextuele benadering' zoals die bij Van Eyck en Bosch te zien is? Een andere suggestie voor verder onderzoek zou de periode zijn die volgde op de stadsvernieuwing. Meurs stelt dat er tot aan de jaren tachtig geen 'erfgoed gerichte ontwerpbenadering' bestond maar wat gebeurde er dan vanaf de jaren tachtig precies? Interessant zou zijn om de projecten van bijvoorbeeld Pi de Bruijn, zoals de uitbreiding van het concertgebouw en de uitbreiding van het Tweede Kamercomplex, te onderzoeken op de aard van hun contextuele benadering.

---

⁹³ Dik Tuijnman, Guido van Overbeek, Lucien Lafour, Paul de Ley, Jouke van den Bout, Fenna Oorthuys, Hans Hagenbeek, Herman Hertzberger, Arne van Herk, Cees Nagelkerke, Wim Heuperman, Sabien de Kleijn, Hein de Haan, Abel Cahen, Patrice Girod

Bibliografie

- Albers, Aimée. *Design by Direct Democracy: Citizens as architects of urban renewal in Amsterdam*. Rotterdam, 2019 (Proceedings of the 6th annual conference organized by the Jaap Bakema Study Centre, Het Nieuwe Instituut and TU Delft)
- Baalman, Dirk e.a. *Architectuur in Nederland*. Rotterdam: Nederlands Architectuur Instituut, 1993.
- Barbieri, Umberto e.a. *Architectuur en Planning. Nederland 1940-1980*. Rotterdam: Uitgeverij 010, 1983.
- Barzilay, Marcel en Ruben Ferweda en Anita Blom. *Predicaat experimentele woningbouw 1968-1980*. Amersfoort: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 2018.
- Biggelaar, Jeroen van den. *De lelijke Jaren zeventig: Moderne architectuur, publieke perceptie en de vroegtijdige sloop van vier prestigieuze projecten*. Houten: Uitgeverij Unieboek/Het Spectrum bv, 2018.
- Bosma, Koos e.a. *Bouwen in Nederland 600-2000*. Zwolle: Waanders Uitgevers, 2007.
- Claassen, Tonny. *Paul De Ley: Bouwen voor de buurt – op zoek naar context en continuïteit*. Rotterdam: Stichting BONAS, 2007.
- De Liagre Böhl, Herman. *Steden in de steigers: Stadsvernieuwing in Nederland 1970-1990*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker, 2012.
- Es, Evelien van en Lara Voerman. *Stadsvernieuwing in de stroomversnelling. Inventarisatie stadsvernieuwingsplannen Interim Saldo Regeling 1977 – 1985*. Amersfoort: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 2018.
- Eyck, Aldo van. "Het verhaal van een andere gedachte." *Forum* (1959)7: 237.
- Eyck, Aldo van. "Steps towards a configurative discipline." *Forum* (1962)3: 81-99.
- Eyck, Aldo van. "Stadskern als donor." *Forum* (1970)4: 20-27.
- Heuvel, Dirk van den. "Een andere sensibeleit – de ontdekking van de context." *OASE* 76(2008) 21-46.
- Horst, van der Jurjen. *Het contextdebat in beeld, op zoek naar ruimte*. Eindhoven, 2013 (Masterscriptie Eindhoven University of Technology)
- Ibelings, Hans. *Nederlandse architectuur van de 20ste eeuw*. Rotterdam: NAI Uitgevers, 2003.
- Lefaivre, Liane en Alexander Tzonis. *Aldo van Eyck: Humanist Rebel. Inbetweening in a Postwar World*. Rotterdam: 010 Publishers, 1999.
- Lefaivre, Liane e.a. *Aldo van Eyck: de speelplaatsen en de stad*. Rotterdam: NAI Uitgevers, 2002.
- Ligteleijn, Vincent e.a. *Aldo van Eyck: Werken*. Bussum: Uitgeverij Thoth, 1999.
- Meurs, Paul. *De moderne historische stad: Ontwerpen voor vernieuwing en behoud, 1883-1940*. Rotterdam: NAI Uitgevers, 2000.
- Risselada, Max en Dirk van den Heuvel. *Team 10: in search of a Utopia of the present 1953-81*. Rotterdam: NAI Publishers, 2005.
- Strauven, Francis. *Aldo van Eyck: Relativiteit en verbeelding*. Amsterdam: Meulenhoff, 1994.
- Strauven, Francis e.a. *Aldo van Eyck: Hubertushuis*. Amsterdam: Stichting Wonen/Van Loghum Slaterus, 1982.
- Strauven, Francis e.a. *Niet om het even... wel evenwaardig, van en over Aldo van Eyck*. Amsterdam: Uitgeverij van Gennep B.V., 1982.
- Strauven, Francis. *Aldo van Eyck: De gestalte van de relativiteit*. Leuven, 1986 (Doctoraatsverhandeling Faculteit der Toegepaste Wetenschappen Afdeling Architectuur K.U. Leuven)

Teunissen, Marcel. *Theo Bosch: Knokken voor de stad. 1 Biografie*. Rotterdam: Stichting BONAS, 2006.

Teunissen, Marcel. *Theo Bosch: Knokken voor de stad. 2 Architectuur en stedenbouw 1964-1980*. Rotterdam: Stichting BONAS, 2006.

Teunissen, Marcel. *Theo Bosch: Knokken voor de stad. 3 Architectuur en stedenbouw 1981-1994*. Rotterdam: Stichting BONAS, 2006.

Verlaan, T. *De ruimtemakers: Projectontwikkelaars en de Nederlandse binnenstad 1950-1980*. Nijmegen: uitgeverij Vantilt, 2017.

Vletter, M. de. *De kritiese jaren zeventig: Architectuur en stedenbouw in Nederland 1968-1982*. Rotterdam: NAI Uitgevers, 2004.

Lijst met beeldmateriaal

Titelblad: Schetsen en notities van Theo Bosch voor Meervoudige Opdracht Herziening Wederopbouwplan Nieuwmarkt (Amsterdam) (1969-1970). (foto: Het Nieuwe Instituut, Rotterdam, Bosch, T.J. (Theodorus Johannes / Theo) / Archief (BOSC)).

Figuur 1. *Omschrijving contextuele benadering Aldo van Eyck* (auteur).

Figuur 2. Idem.

Figuur 3. Amsterdam, Zeedijk, *Speelplaats Zeedijk*, 1955 (foto: Beeldank Amsterdam, 1955; <https://archieff.amsterdam/beeldbank/detail/07d9229b-abc6-fc8d-9036-3d76072b47de/media/dbeb9dba-eb57-9542-2064-dc2ae4d61473?mode=detail&view=horizontal&q=zeedijk%20speelplaats&rows=1&page=10>, geraadpleegd 11 juni 2020).

Figuur 4. Amsterdam, Zeedijk, *Speelplaats Zeedijk*, 1955 (foto: Beeldank Amsterdam, 1955; <https://archieff.amsterdam/beeldbank/detail/09da980f-50da-ea66-3cbd-e1060cef23d5/media/60db80dd-253d-6518-880b-48606eef1ab4?mode=detail&view=horizontal&q=zeedijk%20speelplaats&rows=1&page=22>, geraadpleegd 11 juni 2020).

Figuur 5. Amsterdam, Zeedijk, *Plattegrond speelplaats Zeedijk*, 1955, Aldo van Eyck (beeld uit Ligteleijn, *Aldo van Eyck: Werken*, 72.).

Figuur 6. *Toetsing contextuele benadering – Speelplaats Zeedijk (1955)* (tabel: auteur).

Figuur 7. Zürich, Bahnhofstrasse, *Plattegrond Modehuis Modissa*, 1963, Aldo van Eyck (beeld uit Ligteleijn, *Aldo van Eyck: Werken*, 120.).

Figuur 8. Zürich, Bahnhofstrasse, *Situatieschets Modehuis Modissa*, 1963, Aldo van Eyck (beeld uit Ligteleijn, *Aldo van Eyck: Werken*, 120.).

Figuur 9. Zürich, Bahnhofstrasse, *Maquette Modehuis Modissa*, 1963, Aldo van Eyck (beeld uit Ligteleijn, *Aldo van Eyck: Werken*, 120.).

Figuur 10. *Toetsing contextuele benadering – Modehuis Modissa (1963)* (tabel: auteur).

Figuur 11. Vreeland, *Plattegrond Huis Maas*, 1967, Aldo van Eyck (beeld uit Ligteleijn, *Aldo van Eyck: Werken*, 143.).

Figuur 12. Vreeland, *Entree Huis Maas*, 1967, Aldo van Eyck (beeld uit Ligteleijn, *Aldo van Eyck: Werken*, 142.).

Figuur 13. Idem.

Figuur 14. *Toetsing contextuele benadering – Huis Maas (1966-1967)* (tabel: auteur).

Figuur 15. Deventer, *Vogelvluchtperspectief stadhuis Deventer*, 1967, Aldo van Eyck (beeld: <https://bonas.nl/archiwijzer/architecten.php#>, geraadpleegd 11 juni 2020)

Figuur 16. Deventer, *Aanzicht en doorsnede stadhuis Deventer*, 1967, Aldo van Eyck (beeld: <https://bonas.nl/archiwijzer/architecten.php#>, geraadpleegd 11 juni 2020)

Figuur 17. Deventer, *Plattegrond begane grond stadhuis Deventer*, 1967, Aldo van Eyck (beeld: <http://vaneyckfoundation.nl/category/archive/>, geraadpleegd 11 juni 2020)

Figuur 18. *Toetsing contextuele benadering – Stadhuis, niet uitgevoerd (1966-1967, Deventer) Ontwerpassistentie: Theo Bosch* (tabel: auteur).

Figuur 19. Bergeijk, *Plattegrond van het oorspronkelijk door Rietveld ontworpen huis*, 1969, Aldo van Eyck (beeld uit Ligteleijn, *Aldo van Eyck: Werken*, 150.).

Figuur 20. Bergeijk, *Plattegrond Huis Visser inclusiefuitbreiding door Van Eyck*, 1969, Aldo van Eyck (beeld uit Ligteleijn, *Aldo van Eyck: Werken*, 150.).

Figuur 21. Bergeijk, *Huis Visser interieuruitbreiding*, 1969, Aldo van Eyck (beeld uit Ligteleijn, *Aldo van Eyck: Werken*, 152.).

Figuur 22. *Toetsing contextuele benadering - Huis Visser (1967, 1968-1969, Bergeijk)* (tabel: auteur).

Figuur 23. Düsseldorf, *Galerie Schmela met directe omgeving*, 1967, Aldo van Eyck (beeld uit Ligteleijn, *Aldo van Eyck: Werken*, 156.).

Figuur 24. Düsseldorf, *Plattegrond begane grond Galerie Schmela*, 1967, Aldo van Eyck (beeld uit Ligteleijn, *Aldo van Eyck: Werken*, 158.).

Figuur 25. Düsseldorf, *Galerie Schmela omstreeks 1971*, 1967, Aldo van Eyck (beeld: <https://mai-nrw.de/die-galerie-schmela-in-duesseldorf-das-mekka-der-internationalen-und-rheinischen-nachkriegsavantgarde/>, geraadpleegd 11 juni 2020)

Figuur 26. Düsseldorf, *Galerie Schmela interieur kelderverdieping*, 1967, Aldo van Eyck (beeld uit Ligteleijn, *Aldo van Eyck: Werken*, 158.).

Figuur 27. Düsseldorf, *Galerie Schmela omstreeks 2018*, 1967, Aldo van Eyck (beeld: <https://mai-nrw.de/die-galerie-schmela-in-duesseldorf-das-mekka-der-internationalen-und-rheinischen-nachkriegsavantgarde/>, geraadpleegd 11 juni 2020)

Figuur 28. *Toetsing contextuele benadering – Galerie Schmela (1967, Düsseldorf)* (tabel: auteur).

Figuur 29. Londen, *Tekening nieuw interieurontwerp Huis Bute*, 1969, Aldo van Eyck (beeld uit Ligteleijn, *Aldo van Eyck: Werken*, 166.).

Figuur 30. Londen, *Oorspronkelijke plattegrond bel-etage Huis Bute*, 1969, Aldo van Eyck (beeld uit Ligteleijn, *Aldo van Eyck: Werken*, 167.).

Figuur 31. Londen, *Impressie nieuw interieur Huis Bute*, 1969, Aldo van Eyck (beeld uit Ligteleijn, *Aldo van Eyck: Werken*, 167.).

Figuur 32. Londen, *Plattegrond bel-etage nieuw interieur Huis Bute*, 1969, Aldo van Eyck (beeld uit Ligteleijn, *Aldo van Eyck: Werken*, 158.).

Figuur 33. *Toetsing contextuele benadering – Huis Bute, niet uitgevoerd (1969, Londen)* (tabel: auteur).

Figuur 34. Deventer, *Studieschets sanering Bergkwartier*, 1969, Aldo van Eyck en Theo Bosch (beeld: <https://bonas.nl/archiwijzer/architecten.php#>, geraadpleegd 11 juni 2020)

Figuur 35. Idem.

Figuur 36. Idem.

Figuur 37. Idem.

Figuur 38. Idem.

Figuur 39. *Toetsing contextuele benadering – Saneringsstudie Bergkwartier (1969, Deventer) Ontwerpassistentie: Theo Bosch* (tabel: auteur).

Figuur 40. Schetsen voor Herziening wederopbouwplan Nieuwmarkt (1969-1970, Amsterdam) met Theo Bosch. Ontwerpassistentie: Guus Knemeijer, Paul de Ley en Dik Tuinman

Figuur 41. Amsterdam, *Herziening wederopbouwplan Nieuwmarkt (1969-1970, Amsterdam)*, 1970, Aldo van Eyck en Theo Bosch (beeld uit Ligteleijn, *Aldo van Eyck: Werken*, 177.).

- Figuur 42. Amsterdam, *Studie herziening wederopbouwplan Nieuwmarkt (1969-1970, Amsterdam)*, 1970, Aldo van Eyck en Theo Bosch (foto: Het Nieuwe Instituut, Rotterdam, Bosch, T.J. (Theodorus Johannes / Theo) / Archief (BOSC)).
- Figuur 43. Amsterdam, *Wederopbouwplan, 1953*, 1953, Gemeente Amsterdam (foto: Het Nieuwe Instituut, Rotterdam, Bosch, T.J. (Theodorus Johannes / Theo) / Archief (BOSC)).
- Figuur 44. *Toetsing contextuele benadering – Herziening wederopbouwplan Nieuwmarkt (1969-1970, Amsterdam) met Theo Bosch Ontwerpassistentie: Guus Knemeijer, Paul de Ley en Dik Tuinman* (tabel: auteur).
- Figuur 45. Amsterdam, *Plattegrond bel-etage Hubertushuis*, 1973-1981, Amsterdam, Aldo van Eyck en Hannie van Eyck (beeld uit Ligteleijn, *Aldo van Eyck: Werken*, 190.).
- Figuur 46. Amsterdam, *Plint Hubertushuis*, 1973-1981, Amsterdam, Aldo van Eyck en Hannie van Eyck (beeld uit Ligteleijn, *Aldo van Eyck: Werken*, 186.).
- Figuur 47. Figuur 46. Amsterdam, *Plint Hubertushuis*, 1973-1981, Amsterdam, Aldo van Eyck en Hannie van Eyck (beeld uit Stadsarchief Amsterdam).
- Figuur 48. *Toetsing contextuele benadering - Hubertushuis (1973-1981, Amsterdam) met Hannie van Eyck* (tabel: auteur).
- Figuur 49. Zwolle, *Plattegrond met omgeving*, 1973, Theo Bosch (beeld: <https://bonas.nl/archiwijzer/architecten.php#>, geraadpleegd 11 juni 2020)
- Figuur 50. Zwolle, *Vogelvluchtperspectief met directe omgeving*, 1973, Theo Bosch (beeld: <https://bonas.nl/archiwijzer/architecten.php#>, geraadpleegd 11 juni 2020)
- Figuur 51. Zwolle, *Woningen Zwolle omstreeks 2005*, 1973, Theo Bosch (beeld: <https://bonas.nl/archiwijzer/architecten.php#>, geraadpleegd 11 juni 2020)
- Figuur 52. *Eerder ontwerp met glazen gevelinvulling* (foto: auteur, uit: Ruud Brouwers, "Woningbouw in binnenstad van Zwolle door bureau Van Eyck/Bosch," *TA/BK*, (1971)22).
- Figuur 53. *Toetsing contextuele benadering – Woningen en bedrijfsruimten (1970-1973, Zwolle)* (tabel: auteur).
- Figuur 54. Amsterdam, *Axonometrie woningen en bedrijfsruimten Palmdwarsstraat*, 1972-1977, Theo Bosch (beeld: <https://bonas.nl/archiwijzer/architecten.php#>, geraadpleegd 11 juni 2020)
- Figuur 55. Amsterdam, *Gevelaanzicht woningen en bedrijfsruimten Palmdwarsstraat*, 1972-1977, Theo Bosch (beeld: <https://bonas.nl/archiwijzer/architecten.php#>, geraadpleegd 11 juni 2020)
- Figuur 56. Amsterdam, *Woningen en bedrijfsruimten Palmdwarsstraat omstreeks 2005*, 1972-1977, Theo Bosch (beeld: <https://bonas.nl/archiwijzer/architecten.php#>, geraadpleegd 11 juni 2020)
- Figuur 57. *Toetsing contextuele benadering – Woningen en bedrijfsruimten (1972-1977, Amsterdam)* (tabel: auteur).
- Figuur 58. Amsterdam, *Locatie*, 1972-1977, Theo Bosch (beeld: <https://bonas.nl/archiwijzer/architecten.php#>, geraadpleegd 11 juni 2020)
- Figuur 59. Amsterdam, *Woningen en bedrijfsruimten Amsterdam*, 1972-1977, Theo Bosch (beeld: <https://bonas.nl/archiwijzer/architecten.php#>, geraadpleegd 11 juni 2020)
- Figuur 60. Amsterdam, *Gevelaanzicht vanaf Sint Antoniesbreestraat*, 1972-1977, Theo Bosch (beeld: <https://bonas.nl/archiwijzer/architecten.php#>, geraadpleegd 11 juni 2020)
- Figuur 61. *Toetsing contextuele benadering - Woningen en bedrijfsruimten (1975-1976, Amsterdam)* (tabel: auteur).

Figuur 62. Amsterdam, *Plattegrond begane grond Pentagon*, 1975-1978, Theo Bosch (beeld: <https://bonas.nl/archiwijzer/architecten.php#>, geraadpleegd 11 juni 2020)

Figuur 63. Amsterdam, *Axonometrie Pentagon*, 1975-1978, Theo Bosch (beeld: <https://bonas.nl/archiwijzer/architecten.php#>, geraadpleegd 11 juni 2020)

Figuur 64. Amsterdam, *Foto Pentagon*, 1975-1978, Theo Bosch (beeld: <https://bonas.nl/archiwijzer/architecten.php#>, geraadpleegd 11 juni 2020)

Figuur 65. *Toetsing contextuele benadering – Complexwoningen en winkels 'Het Pentagon' (1975-1978, Amsterdam)* (tabel: auteur).

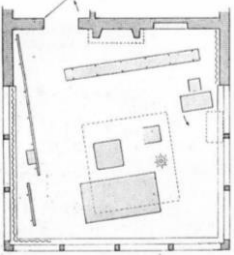

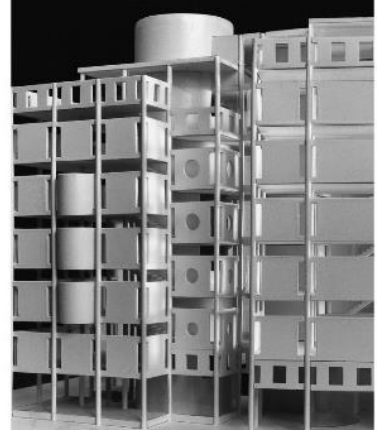
Figuur 66. Amsterdam, *Plattegrond P.C. Hoofthuis*, 1976-1980, Theo Bosch (beeld: <https://bonas.nl/archiwijzer/architecten.php#>, geraadpleegd 11 juni 2020)

Figuur 67. Amsterdam, *Axonometrie P.C. Hoofthuis*, 1976-1980, Theo Bosch (beeld: <https://bonas.nl/archiwijzer/architecten.php#>, geraadpleegd 11 juni 2020)

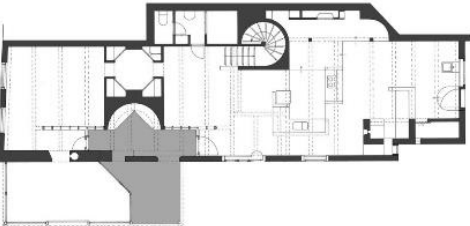
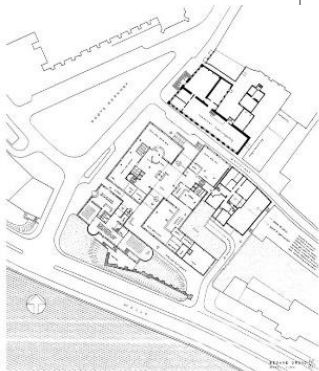
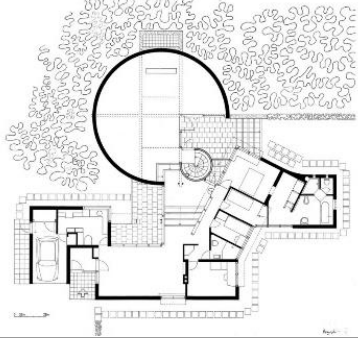
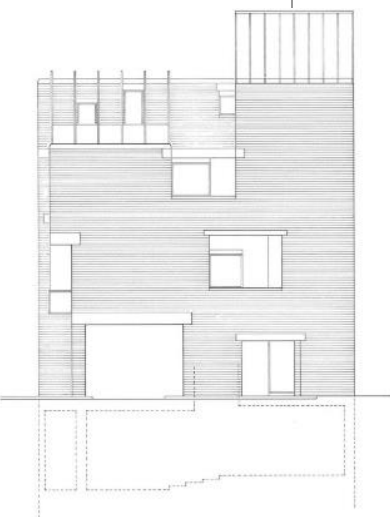
Figuur 68. Amsterdam, *Foto P.C. Hoofthuis omstreeks 2005*, 1976-1980, Theo Bosch (beeld: <https://bonas.nl/archiwijzer/architecten.php#>, geraadpleegd 11 juni 2020)

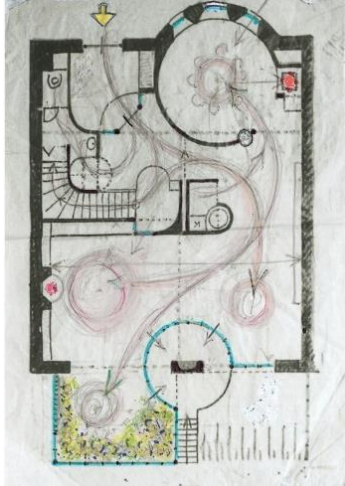

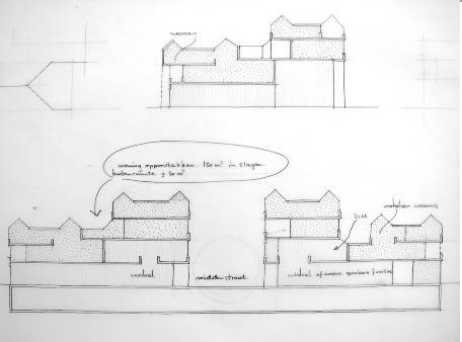

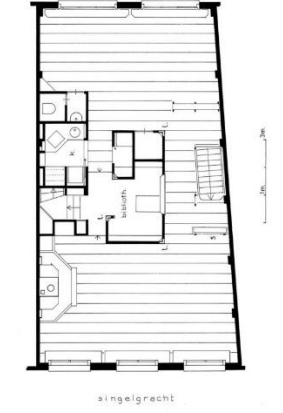
Figuur 69. *Toetsing contextuele benadering – Faculteit der Letteren Universiteit van Amsterdam 'P.C. Hoofthuis' (1976-1980, Amsterdam)* (tabel: auteur).

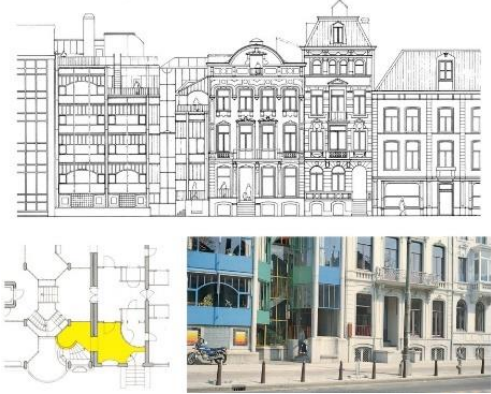

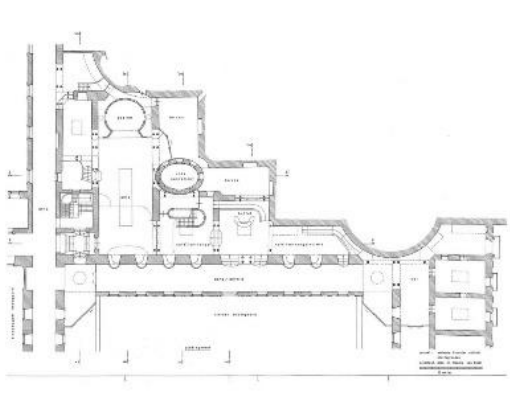
Bijlage 1 - Contextuele projecten in het oeuvre van Aldo van Eyck

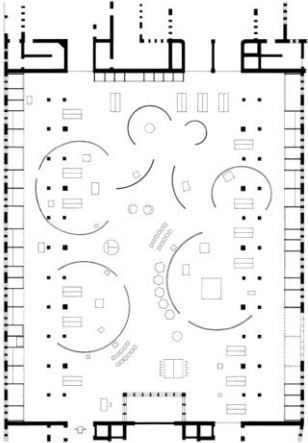
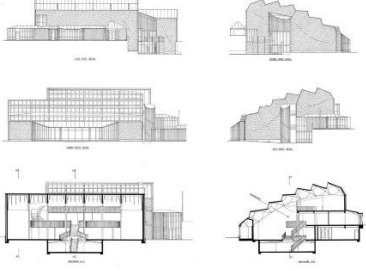

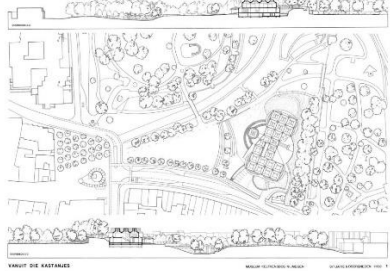
	Naam	Ontwerpjaa r	Uitgevoerd	Architect	Locatie
1	Inrichting torenkamer Prof. W. Loeffler	1944	Ja	Aldo van Eyck	Zürich
					
2	Speelplaatsen*	1947-1978	Ja	Aldo van Eyck	Amsterdam, ruim 700 verschillende locaties
					
3	Interieur eigen appartement	1948	Ja	Aldo van Eyck	Amsterdam
4	Directiekantoor, Bank Heldring & Pierson	1948	Ja	Aldo van Eyck	Den Haag
					
5	Modehuis Modissa*		Nee (prijsvraag)		Zürich
					

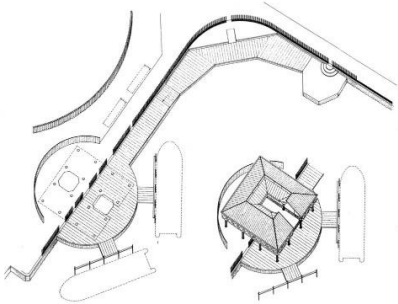

6	Huis Maas*	1966-1967	Ja	Aldo van Eyck	Vreeland
					
7	Stadhuis*	1966-1967	Nee	Aldo van Eyck (ontwerpassistentie: Theo Bosch)	Deventer
					
8	Huis Visser*	1967, 1968-1969	Ja	Aldo van Eyck	Bergeijk
					
9	Galerie Schmela*	1967	Ja	Aldo van Eyck	Düsseldorf
					
10	Huis Bute*	1969	Nee	Aldo van Eyck	Londen

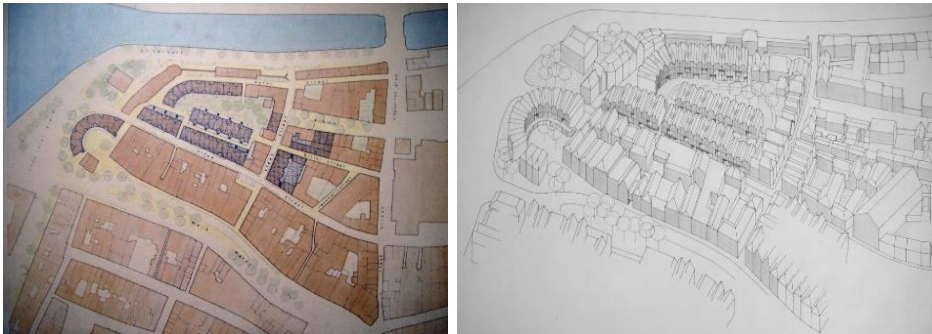

					
11	Saneringsstudie*	1969	Nee	Aldo van Eyck (ontwerpassistentie: Theo Bosch)	Bergkwartier, Deventer
12		1969-1970	niet uitgevoerd op deze wijze, plan is later aangepast		Amsterdam
13		1971	Ja	Aldo van Eyck, Hannie van Eyck	Amsterdam
14		1972	Nee	Aldo van Eyck, Hannie van Eyck	Melkmarkt, Zwolle

15	Hubertushuis*	1973-1981	Ja	Aldo van Eyck, Hannie van Eyck	Amsterdam
					
16	Stedenbouwkundig plan voor het Campo di Marte, La Giudecca	1984	Ja	Aldo van Eyck, Hannie van Eyck, Julyan Wickham, Tess Wickham	Venetië
					
17	Uitbreiding ESTEC-complex	1984-1989	Ja	Aldo van Eyck, Hannie van Eyck	Noordwijk
					
18	Restauratie en herinrichting Sala de Notte, Benedictijner Klooster	1989	Nee	Aldo van Eyck, Hannie van Eyck	Catania
					
19	Tentoonstellingen van eigen werk en ideeën Beurs van Berlage	1989	Ja	Aldo van Eyck	Amsterdam

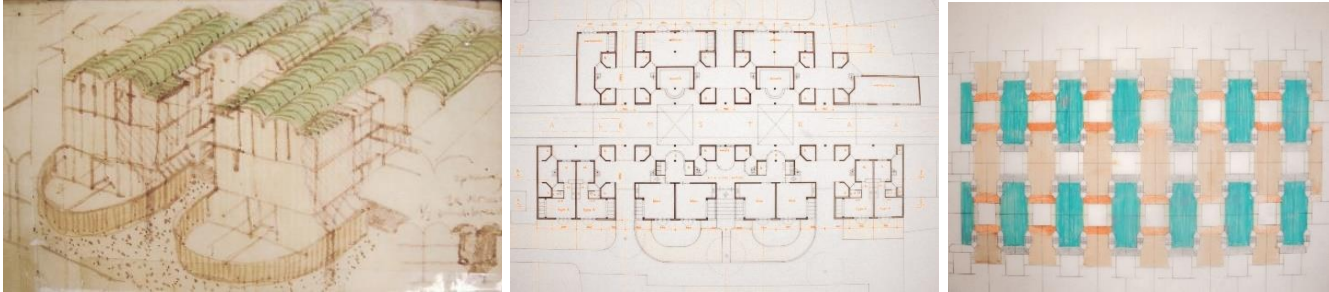
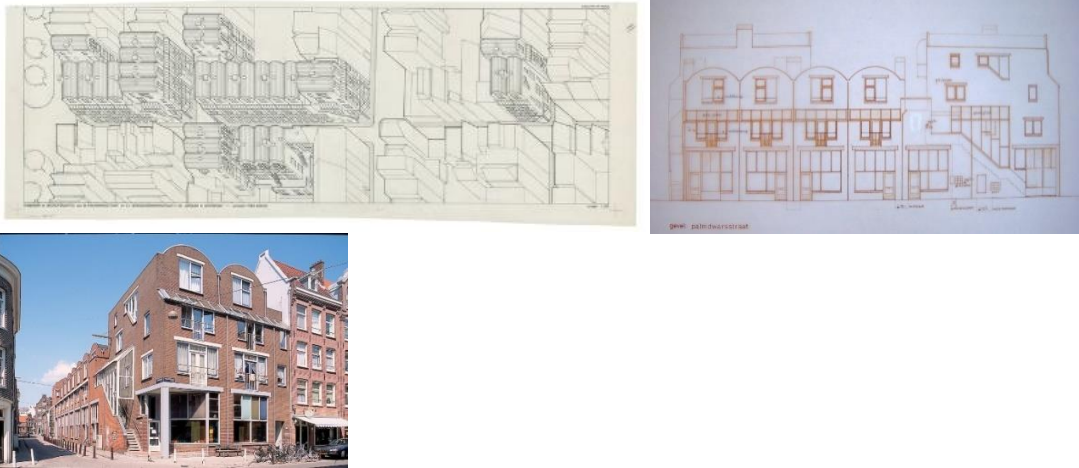
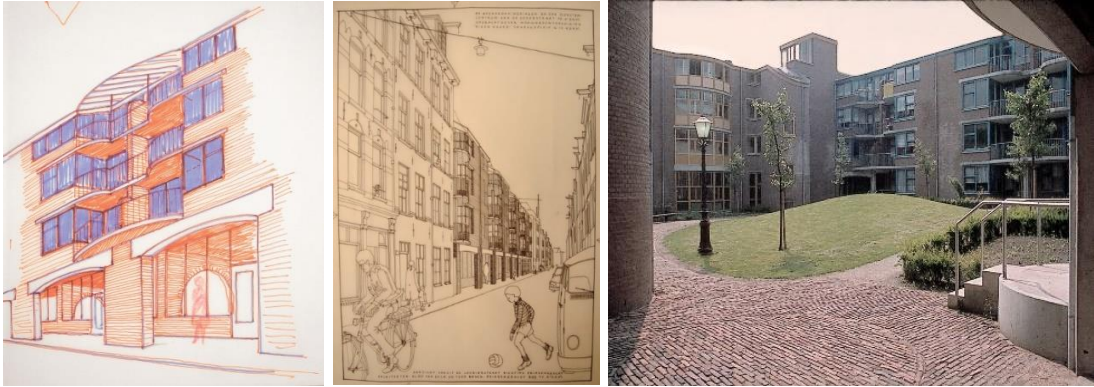

					
20	Centrum voor Beeldende Kunst	1990	Nee	Aldo van Eyck, Hannie van Eyck	Middelburg
					
21	Restauratie Burgerweeshuis	1990-1994	Ja	Aldo van Eyck, Hannie van Eyck	Amsterdam
					
22	Algemene Rekenkamer	1992-1997	Ja	Aldo van Eyck, Hannie van Eyck	Den Haag
					
23	Museum (prijsvraag)	1944	Nee	Aldo van Eyck, Hannie van Eyck	Nijmegen
					

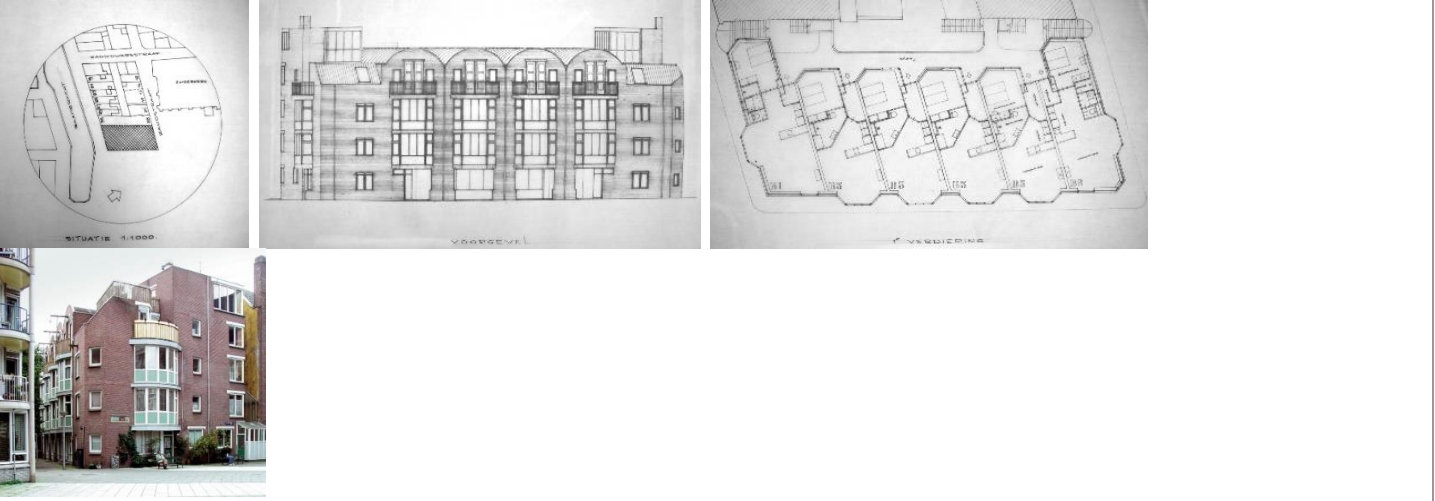
24	Aanlegsteiger en havenfront	1995	Nee	Aldo van Eyck, Hannie van Eyck	Thessaloniki
					

Bijlage 2 - Contextuele projecten in het oeuvre van Theo Bosch

	Naam	Ontwerpjara	Uitgevoerd	Architect	Locatie
1	Herziening wederopbouwplan stedelijk gebied Nieuwmarkt	1969-1970	niet uitgevoerd op deze wijze, het plan is later aangepast	Aldo van Eyck, Theo Bosch (ontwerpassistentie: Guus Knemeijer, Paul de Ley en Dik Tuinman)	Amsterdam
					
2	Woningen en bedrijfsruimten	1970-1973	Ja	Aldo van Eyck, Theo Bosch	Nieuwstraat, Bitterstraat, Waterstraat, Zwolle
	 				
3	Uitwerking plan uitbreiding Provinciaal Overijssels Museum ⁹⁴	1975	Nee	Theo Bosch	Melkmarkt, Zwolle
					
4	Afstudeerwerk: woningdakproject 'Woningdak'	1973	Nee	Theo Bosch	Palmstraat, Jordaan

⁹⁴ Zie plan van Aldo van Eyck en Hannie van Eyck uit 1972.

					
5	Woningen en bedrijfsruimten	1972-1977	Ja	Theo Bosch	Palmdwarsstraat, Tweede Goudsbloemdwarstraat
					
6	Complex bejaardenwoningen en dienstencentrum	1973-1975	Ja	Theo Bosch	Rozenstraat, Rozengracht, Laurierstraat, Eerste Laurierdwarsstraat, Amsterdam
					
7	Woningbouwcomplex De Boogjes	1974-1980		Theo Bosch met Ruud Pröpper. Ontwerp naar aanleiding van af afstudeerwerk van Ruud Proper en	Boogjes, Slikveld, Dordrecht
					

8	Stedelijk Gebied Amsterdam	1974-1980	Ja	Aldo van Eyck, Theo Bosch (ontwerpassistentie: Guus Knemeijer)	Nieuwmarktbuurt, Amsterdam
					
9	Woningen AWV	1974-1975	Ja	Theo Bosch, Aldo van Eyck (ontwerpassistentie: Guus Knemeijer, Guido van Overbeek)	Korte Keizersstraat, Oudeschans, Amsterdam
					
10	Complex woningen en bedrijfsruimte AWV	1975	Ja	Theo Bosch	Raamgracht, Zandstraat, Moddermolenstraat, Amsterdam
					
11	Woningen AWV	1975	Ja	Theo Bosch, Aldo van Eyck	Korte Dijkstraat, Oudeschans, Amsterdam

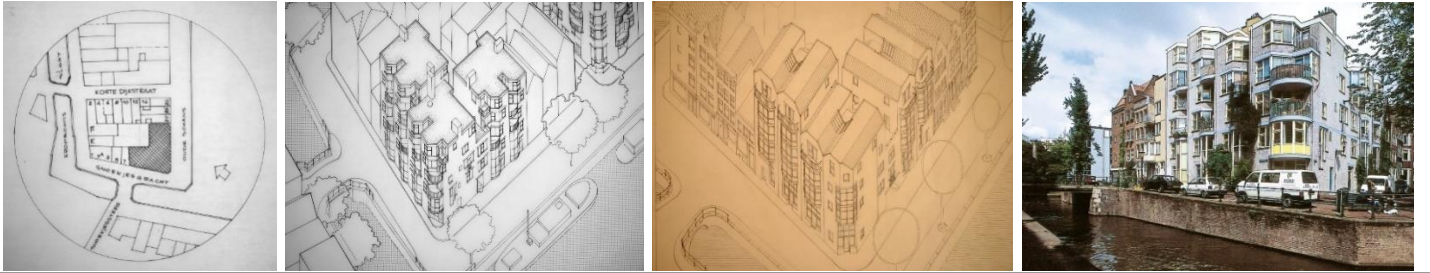
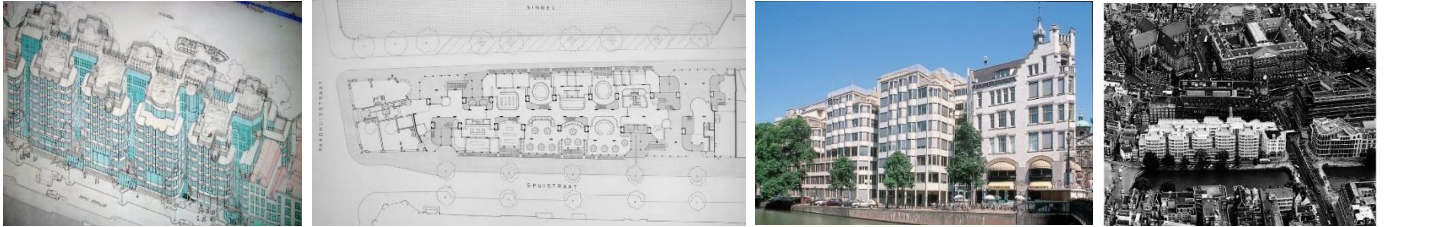

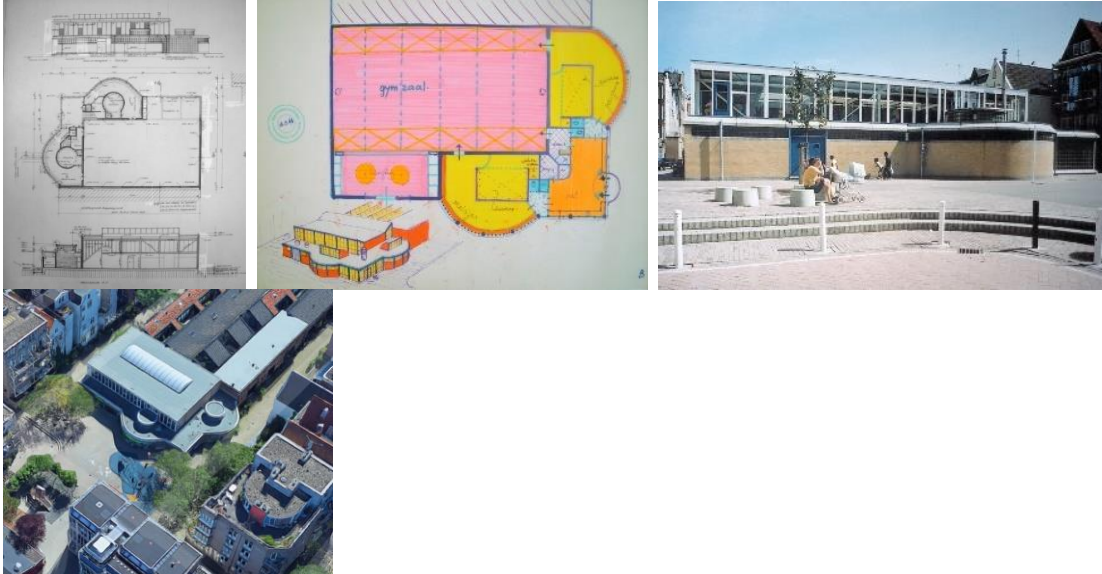
12	Woningen en bedrijfsruimten*	1975-1976	Ja	Theo Bosch	St. Antoniebreestraat- St. Antoniesluis, Zwanenburgwal, Amsterdam
----	------------------------------	-----------	----	------------	--

13	Complex woningen en winkels Het Pentagon*	1975-1978	Ja	Theo Bosch	Sint Antoniesbreestraat, Raamgracht, Zwanenburgwal, Moddermolenstraat, Zuiderkerkplein, Amsterdam
----	--	-----------	----	------------	---

					
14	Complex woningen AWV	1975-1978	Ja	Theo Bosch	Snoekjesgracht, Oudeschans, Amsterdam
					
15	'P.C. Hoofthuis'* Faculteit der Letteren Universiteit van Amsterdam	1976-1980		Theo Bosch	Amsterdam
					
16	Complex woningen, bedrijfsruimten en metrotoegang AWV	1977-1981	Ja	Theo Bosch	St. Antoniesbreestraat, Snoekjessteeg, Amsterdam
					
17	Woningen en metrotoegang AWV	1977-1982	Ja	Theo Bosch	Nieuwe Hoogstraat, Zuiderkerkhof

					
18	Inrichting Openbare ruimte	1979-1983	Ja	Theo Bosch	J.W. Siebeleshof-Zuiderkerkhof, Amsterdam
					
19	Complex woningen, winkels en parkeergarages AWV	1980	Ja	Theo Bosch	Rechtboomsloot, Brandewijnstraat, Koningsstraat, Amsterdam
					
20	Sanering stadsdeel	1981-1982	Nee	Theo Bosch	Mülheim-Nord, Keulen
					

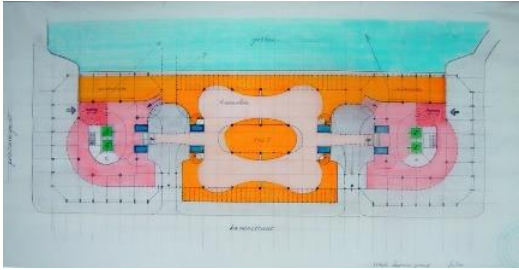
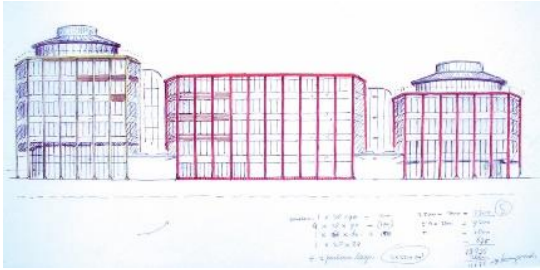
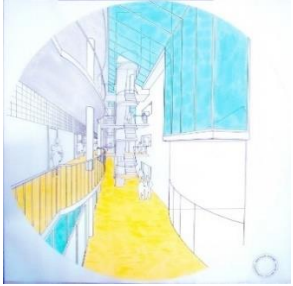

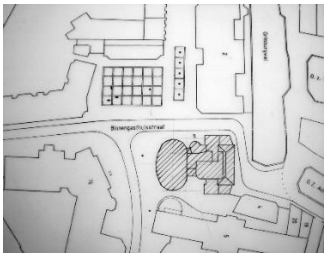
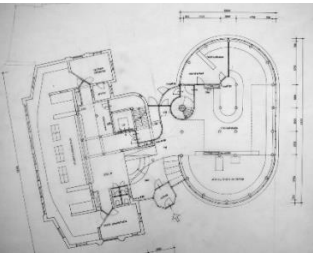

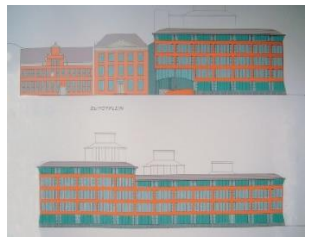

21	Woonhuis Marijke Bouman	1982-1986	Ja	Theo Bosch	Overleek 20, Monnickendam
					
22	Complex bejaardenwoningen Ritke Boelema Gasthuis	1984	Nee	Theo Bosch	Turfmarkt, Tweebakmarkt, Droevendal Leeuwarden
					
23	Gymnastiekcomplex	1984-1986	Ja	Theo Bosch	Lastageweg, Nieuwmarktbuurt, Amsterdam Figuur ⁹⁵
					
24	Complex woningen	1985	Nee	Theo Bosch	Vierwindenstraat-Realengracht, Amsterdam
					

⁹⁵ Google maps 7-6-2020

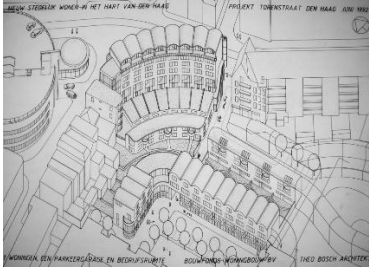
25	Complex woningen	1985	Ja	Theo Bosch	Koestraat 24-30, Amsterdam
					
26	Complex woningen en bedrijfsruimten	1985-1986	Ja	Theo Bosch	Sijzenbaan e.o., Deventer
	  				
27	Multifunctionele bebouwing De Drievriendenhof	1986	Nee	Theo Bosch	Kromme Elleboog, Korte Kolfstraat, Dwarsgang, Dordrecht
	 				
28	Bebouwingsvoorstel woningen en supermarkt DAM-terrein	1982, 1986		Theo Bosch	Appingedam
					
29	Openbare basisschool dr. Broekman	1987	Nee	Theo Bosch	Lepelkruisstraat, Amsterdam
	 				

30	Complex woningen, bedrijfsruimten en parkeergarage De Tussenstrook	1988	Ja	Theo Bosch	Elandstraat, Witte de Withstraat, Den Haag
					
31	Bebouwingsplan VaRa-strook	1988	Nee	Theo Bosch	Valkenburgerstraat, Rapenburgerstraat, mr. Visserplein, Amsterdam
					
32	Kantoorgebouw Het Willemshuis	1988-1989	Ja	Theo Bosch	Stadhouderskade 55, Amsterdam
					
33	Renovatie en uitbreiding Café-Restaurant Het Tolhuis	1989	Ja	Theo Bosch	Buiksloterweg, Amsterdam

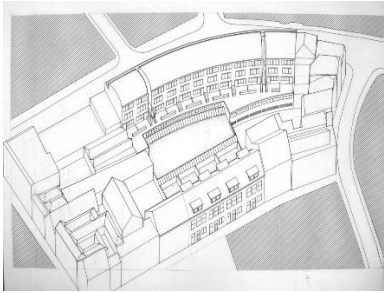
					
34	Complex Centraal Wonen Herensingel- Mecklenburgerstraat	1989	Ja	Theo Bosch	Herensingel, Mecklenburgerstraat, Leiden
					
35	Kantoorgebouw met appartementen	1989-1990	Nee	Theo Bosch	Seinpoststraat 3, Den Haag
					
36	Woon- en werkcomplex annex politiebureau 'Wonen tussen de kaden'	1989-1990	Ja	Theo Bosch	Houtmankade, Van Noortkade, Le Mairiegracht Amsterdam
					
37	Aanbouw stadhuis Den Haag	1990	Nee	Theo Bosch	Groenmarkt, Den Haag
					
38	Kantoorgebouw Equity and Law	1990-1991	Nee	Theo Bosch	Nieuw Uitleg, Prinsessegracht, Smidswater, Den Haag

					
39	Complex woningen De Combinatie-Bouwfonds	1990-1991	Ja	Theo Bosch	Watergeusestraat, Schans, Voorhaven, Rotterdam
					
40	Herinrichtingsplan binnenstad	1990-1991	Nee	Theo Bosch	Hilversum
41	Inrichting Stadionplein en omgeving	1991	Nee	Theo Bosch	Stadionplein, Amsterdam
					
42	Faciliteitengebouw Universiteit van Amsterdam	1991-1992	Ja	Theo Bosch	Binnengasthuisstraat 9, Amsterdam
					
43	Gerechtsgebouw Guyotplein	1991-1994	Ja	Theo Bosch	Guyotplein, Nieuwe Boteringsestraat, Kleine Leliestraat, Groningen
					
44	Complex woningen, Bedrijfsruimten en parkeergarage De Torenhof	1992-1993	Ja	Theo Bosch	Torenstraat, Korte Vleerstraat, Vleerplein, Den Haag

45	Complex trisonettes, bedrijfsruimten en parkeergarage en renovatie stadswoningen Wilma	1992-1993	Nee		Gedempte Oude Gracht, Gravinnesteeg, Haarlem
----	--	-----------	-----	--	--

46	Verkavelingsstudies met winkels en woningen Roxy-kavel	1993	Nee	Theo Bosch	Boekhorststraat, Looyerstraat, Den Haag
47	Bebouwing Sportplatz Rothenbaum	1993	Nee	Theo Bosch	Rothenbaumchausee, Turmweg, Hamburg Duitsland

48	Complex woningen, winkels en parkeerdak Wilma	1993-1994	Nee	Theo Bosch	Grote Haag, Koestraat, Amersfoort
----	---	-----------	-----	------------	-----------------------------------

